

# ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΗΤΟΙ

ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ ΠΡΩΤΟΤΥΠΩΝ

ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΖΟΜΕΝΩΝ ΕΚ ΤΩΝ ΑΡΙΣΤΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ,

Παρά τῶν Κυρίων

ΑΡΓΥΡΙΑΔΟΥ Ν. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Π. ΒΕΛΛΙΟΥ Γ. ΔΟΣΙΟΥ Κ.  
ΔΡΟΣΟΥ Δ. ΖΕΖΟΥ Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΚΑΛΛΙΓΑ Π.  
ΚΟΝΤΟΓΩΝΟΥ Κ. ΛΑΝΔΕΡΕΡ Ξ. ΛΕΒΑΔΕΩΣ Ν. ΛΕΒΙΔΟΥ Κ.  
ΜΑΝΟΥ Ν. ΜΑΝΟΥΣΟΥ Θ. ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΟΥ Κ. ΜΑΥΡΟΚΟΡ-  
ΔΑΤΟΥ Γ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ Ν. ΠΙΤΣΙΠΟΥ Κ. ΡΑΓΚΑΒΗ Α.  
ΡΕΝΙΕΡΟΥ Μ. ΣΙΜΟΥ Ε. ΣΤΡΟΥΜΠΟΥ Δ. κλπ.

ΕΚΔΙΔΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΕΜ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ.

---

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 5. ΤΟΜΟΣ Α.

ΤΟΥ Β. ΕΤΟΥΣ.

---

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

---

1842.

---

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΕΜ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ.

# ΦΡΑΝΚΙΣΤΗΝ.

---

## ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ.

---

*Περὶ τῆς σπουδῆς καὶ τῆς ἐκ τῆς διαδόσεως ὠφελείας  
τῶν Πολιτικῶν καὶ Οἰκονομικῶν γνώσεων.*

Μετεφράσθη ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ συγγράμματος *Political Philosophie* ἐκδομένου ἀπὸ τὴν μεγάλην Ἑταιρείαν « *The Society for the diffusion of useful Knowledge* », ἐν Λονδίῳ.

---

Εἰς τρεῖς μεγάλας κλάσεις δύνανται κατὰ τὰ διάφορ' ἀντικείμενά των νὰ διακριθεοῦν αἱ κατ' ἐξοχὴν ὠφέλιμοι εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀξιοσπούδαστοι ἐπιστῆμαι, αἱ ὁποῖαι, μετὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς Θρησκείας καὶ τὴν ἀσκήσιν τῆς ἀρετῆς, εἶν' ἡ πηγὴ τῶν καθαρωτάτων ἡδονῶν τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Τὰ δ' ἀντικείμενα ταῦτα εἶν' αἱ Σχέσεις τῶν ἀφηρημένων Ἰδεῶν, αἱ Ποιότητες τῆς Ὑλης, αἱ Ἰδιότητες τοῦ Νοῦς. Πᾶν ὅ,τι ἄξιον ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης ὑπάγεται ὑπὸ μίαν τῶν τριῶν τούτων κατηγοριῶν, καὶ ἐπομένως πᾶσα ἐπιστῆμη ὑπὸ τὴν ἀνάλογον αὐτῇ κλάσιν τῆς τριπλῆς διακρίσεως.

Εἰς τὴν πρώτην κλάσιν ἀνήκουσιν αἱ ἀφηρημέναι ἰδέαι τοῦ Ποσοῦ, τούτέστι τοῦ διαστήματος κατὰ τὰ διάφορα σχήματα καὶ μέρη του, περὶ τῶν ὁποίων πραγματεύεται ἡ Γεωμετρία· αἱ ἀφηρημέναι ἰδέαι τοῦ Ἀριθμοῦ, περὶ τῶν ὁποίων, ἡ — Καθόλου ἢ

*Ἀλγεβρα*, καὶ ἡ *Μερικὴ ἤτοι Κοινὴ* — *Ἀριθμητικὴ* ἡ σύγκρισις καὶ διατάξις τῶν ἰδεῶν ἐν γένει, εἴτε ἀφηρημένων, εἴτε μὴ, καὶ εἴτε πρὸς τὴν ὕλην, εἴτε πρὸς τὸν νοῦν ἀναφερομένων, καὶ τοῦτο εἶν' ἔργον τῆς *Λογικῆς*, τῆς ἐπιστήμης τοῦ συλλογίζεσθαι καὶ δικτάττειν.

Ἡ πρώτη αὕτη κλάσις, πραγματευομένη περὶ καθαρῶς ἀφηρημένων ἰδεῶν, οὐδεμίαν ἔχει, ἀναγκαίαν τοῦλάχιστον, πρὸς τὰς οὐσίας ἢ τὰ ὄντα ἀναφοράν. Ταῦτα εἶν' ἀντικείμενον τῶν δύο ἄλλων, αἱ ὁποῖαι, ἐπομένως, δὲν στηρίζονται ὡς ἡ πρώτη, εἰς μόνον τὸν λόγον, ἀλλ' ἐξαρτῶντ' ἐνταυτῷ καὶ ἀπὸ τὴν πείραν. Ἡ μία τούτων πραγματεύεται περὶ τῶν ὕλικῶν ἢ φυσικῶν ὄντων, ἢ τῶν ἰδιοτήτων καὶ ἐνεργειῶν τῆς ὕλης, καὶ ὀνομάζεται *Φυσικὴ*, ἡ δὲ ἄλλη περὶ τῶν μὴ ὕλικῶν, τουτέστι τῶν νοητῶν, καὶ ὀνομάζεται *Μεταφυσικὴ* ἢ *Ψυχολογία*, ἢ *Καθόλου Ἠθικὴ Φιλοσοφία*.

Ἡ *Φυσικὴ ἐπιστήμη* ὑποδιαιρεῖτ' εἰς διαφόρους κλάδους, οἷον τὴν *Δυναμικὴν* — *Μηχανικὴν* ἢ *Στατικὴν*, πραγματευομένην περὶ βαρύτητος καὶ κινήσεως· τὴν *Ἀστρονομίαν*, περὶ οὐρανίων σωμάτων· τὴν *Ὀπτικὴν*, περὶ φωτός· τὴν *Χημείαν*, περὶ τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῆς συνθέσεως τῶν οὐσιῶν· τὴν *Ἀνατομίαν* ἢ *Φυσιολογίαν* περὶ τῶν ἰδιοτήτων ζώντων σωμάτων· τὴν *Φυοικὴν Ἱστορίαν*, περὶ τῆς εἰς γένη καὶ εἶδη διατάξεως τῶν φυσικῶν ὄντων. Ὅλαι αὗται εἶν' ἐπιδεκτικαὶ ἀκριβοῦς παρατηρήσεως καὶ πείρας, τινὲς δὲ καὶ τῆς ἐφαρμογῆς μαθηματικῶν ἀρχῶν, διὰ τῆς ὁποίας θαυμασίως προώδευσεν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν γνῶσιν τῶν νόμων τῆς φύσεως.

Εἰς δύο μεγάλους κλάδους ὑποδιαιρεῖται ὡσαύτως ἡ τὴν ὁποίαν ὀνομάσαμεν *Καθόλου Ἠθικὴν Ἐπιστήμην*. Ὁ πρῶτος τούτων πραγματεύεται περὶ τῶν δυνάμεων τοῦ Νοός, ἐνεργειῶν, παθῶν, τουτέστι περὶ τε τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων: περὶ τῆς νοήσεως καὶ θελήσεως, περὶ τῆς ὀρέξεως καὶ αἰσθήσεως ὡς καὶ περὶ ἀντιλήψεως, καὶ ἐν γένει περὶ τῶν πνευματικῶν ἢ νοητῶν ὄντων ἀπὸ τῆς Μεγάλης Πρώτης Οὐσίας, τοῦ Ὑπερτάτου ὄντος, τοῦ

Απμιουργοῦ καὶ Συντηρητοῦ τοῦ Παντός, ἕως τοῦ νοῦς καὶ τῶν ἔξεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἕως τῶν ἐνεργειῶν καὶ τοῦ αὐθαρμήτου τῶν κατωτέρων ζώων, καὶ αὕτη ὀνομάζεται *Μεταφυσικὴ ἢ Ψυχολογία*, ὅταν διὰ τοῦ ὅρου τούτου δὲν ἐκφράζουσι τὴν ὅλην Ἠθικὴν Ἐπιστήμην. Ὁ δὲ δεῦτερος κλάδος περιλαμβάνει τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ὁμοίους του καὶ ὀνομάζεται γενικῶς Ἠθικὴ. Ἀλλ' ἡ ἀρίστη καὶ ὀρθωτάτη ἕως διαίρεσις τῆς Καθόλου Ἠθικῆς Ἐπιστήμης εἶναι ἡ ὑπὸ τὰς δύο ἐπόψεις ταύτας, τούτέστι καθ' ὅσον αὕτη πραγματεύεται περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτομου, καὶ καθ' ὅσον ὡς μέλους κοινωνίας. Ὁ τελευταῖος οὗτος κλάδος ὀνομάζεται *Πολιτικὴ Ἐπιστήμη*, περὶ τῆς ὁποίας ἰδίως θέλομεν πραγματευθῆ ἑνταῦθα.

Εἶπομεν ἤδη, τί κατ' ἐξοχὴν διακρίνει ἀμφοτέρους τοὺς κλάδους τῆς Ἐπιστήμης τῶν ὄντων ἀπὸ τῶν ἀφρημένων ἰδεῶν καὶ τῶν σχέσεών των. Αἱ ἀλήθειαι τῆς τε Φυσικῆς καὶ Ἠθικῆς διαφέρουσι ἀπὸ τὰς τῆς Ἀφρημένης Ἐπιστήμης κυρίως κατὰ τοῦτο, ὅτι χρῆζουσι ἐν μέρει τῆς πείρας καὶ ὄχι ἀποκλειστικῶς μόνου τοῦ συλλογίζεσθαι, ὅτι εἶν' ἐνδεχόμενοι, ὄχι ἀναγκαῖαι, ἐπειδὴ ὁ ἠθικὸς ἢ ὑλικὸς κόσμος ἠδύνατο νὰ ᾖ οὕτω πως δημιουργημένος, ὥστε, ὅλα ὅσα γνωρίζομεν ἐν τῷ παρόντι ὡς ἀληθῆ, νὰ μὴν ᾖναι τοιαῦτα, ἐν ᾧ, ἀπ' ἐναντίας, αἱ ἀλήθειαι τῶν ἀφρημένων ἐπιστημῶν, τῆς Ἀριθμητικῆς, φέρ' εἰπῖν, εἶν' ἀνεξάρτητοι παντὸς ἐνδεχομένου, παντὸς συμβεβηκότος, οὐδ' εἶναι τῆς πείρας γεννήματα ἢ πορίσματα, οὐδ' ἤθελ' εἶσθαι δυνατόν νὰ ᾖναι ἄλλο τι παρ' ὅ,τι εἶναι. Δύσκολον δὲν εἶναι νὰ συλλάβῃ τις ἰδέαν κόσμου, ἐν ᾧ τὰ σώματα ἤθελον ἔλκει ἀλλήλα δι' ὅλους διαφόρου νόμου ἀπὸ τῶν τῆς βαρύτητος, ἀλλ' εἶν' ἀδύνατον εἰς ἡμᾶς νὰ ἐνοήσωμεν κατὰστασιν πραγμάτων, ἐν ᾗ δύο καὶ δύο δὲν ἤθελον ἀποτελεῖ τέσσαρα, ἢ αἱ τρεῖς γωνίαι τοῦ τριγώνου δὲν ἤθελον εἶσθαι ἴσαι δυσὶν ὀρθαῖς. Ἐπεὶ ἐκ τούτου, ὅτι εἰς τὰς εἰρημένας δύο ἐπιστήμας ἀνάγκη ν' ἀρκώμεθα εἰς ἀποδείξεις κατωτέρας ἀπὸ τὰς τῶν μαθηματικῶν, καὶ, εὐχαριστούμενοι εἰς ὅσον μᾶς εἶναι ἐφικτὸς πιθανότητος

νὰ ἐξάγωμεν τὰ πρακτικά μας συμπεράσματα μετὰ τινος ἐνδοιασμοῦ, ὁποῖον τοιαύτη εὐαπατησία φυσικῶς ὑπαγορεύει.

Ἡ πρώτη κλάσις, ἦτοι ἡ τῶν ἀφηρημένων ἐπιστημῶν ἐφαρμόζεται σκοπιμώτατα ἐπὶ τῶν δύο ἄλλων. Διὰ τῆς ἀκριβοῦς παρατηρήσεως τῶν ιδιοτήτων καὶ ἐνεργειῶν τῆς ὕλης καὶ διὰ τῆς εὐκολίας τοῦ νὰ τὰς ὑποβάλλωμεν εἰς δοκιμασίαν καὶ πειράματα, δυνάμεθα μὲν νὰ τὰς ἐξετάσωμεν ἄνευ δυσκολίας καὶ νὰ ἐξέλκωμεν γενικά συμπεράσματα μετὰ πολλῆς βεβαιότητος. Ἀλλ' ἡ δύναμις αὕτη αὐξάνει μεγάλως διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μαθηματικῶν ἀρχῶν, δι' ὧν συνάγομεν γενικά συμπεράσματα ἀπὸ τὰς παρατηρήσεις μας, τῶν ὁποίων ἀποδεδεγμένης ἅπαξ τῆς ἀληθείας, ἔπονται τὰ συμπεράσματα ταῦτα ὡς ἀπόλυτοι καὶ ἀναγκαῖαι, ὄχι ὡς ἐνδεχόμεναι καὶ κατὰ συμβεβηκός, ἀλήθειαι. Οὕτω, φέρ' εἰπεῖν, αἱ παρατηρήσεις τῶν Ἀστρονόμων ἀποδεικνύουν φαινόμενα τινὰ τῶν οὐρανίων σωμάτων, αἱ τῶν μηχανικῶν, τινὰ τῶν πιπτόντων σωμάτων ἐπὶ τῆς σφαίρας μας. Τῆς ἀληθείας λοιπὸν τῶν παρατηρήσεων τούτων τεθείσης, μαθηματικὸς συλλογισμὸς ἀποδεικνύει ἀσφαλῶς καὶ ἀναντιρρήτως, ὅτι ἡ δύναμις τῆς βαρύτητος ἐκτείνεται εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ὅτι οἱ πλανῆται περιστρέφονται περὶ τὸν ἥλιον ὡς κέντρον των, διὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως, καὶ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, δι' ἣν λίθος, μὴ βασταζόμενος, πίπτει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἶναι βεβαία καὶ ἀναγκαῖα ἀλήθεια, ἐὰν τὰ ὁποῖα μᾶς διδάσκει ἡ παρατήρησις γεγονότα ᾖν ἀληθῆ· τοιαύτη δὲ σύμμιξις ἀναγκαίων καὶ ἐνδεχομένων ἀληθειῶν ἀποτελεῖ τὸ μέγιστον μέρος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὰς ἡθικὰς ἐπιστήμας κατ' ὀλίγας μόνον περιπτώσεις ἐπιτυχάνομεν τῆς ἀληθείας τοῦ μαθηματικοῦ συλλογισμοῦ εἰς τὸ νὰ καταστήσωμεν βεβαία καὶ ἀναγκαῖα τὰ συμπεράσματά μας, ἐπειδὴ καὶ πολλὰ ὀλίγαι, κατὰ σύγκρισιν, εἶν' αἱ παρατηρήσεις καὶ δοκιμασίαι, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ κάμωμεν ἐπὶ τῶν ιδιοτήτων τοῦ Νοῦς. Ἐντεῦθεν ὁ κατώτερος βαθμὸς βεβαιότητος παρὰ τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, καὶ διὰ τοῦτο ὁ

φείλομεν διττῶς νὰ προφυλαττώμεθα ἀπὸ δογματισμὸν καὶ ἀνεπιείκειαν — ἀπαραδεξίαν τῶν δοξασιῶν ἄλλων ἀνθρώπων, καθ' ὅλα τὰ μέρη τῆς ἡττον ἀκριβοῦς ταύτης ἐπιστήμης. Αἱ ἐγερθεῖσαι πολλάκις μετὰξὺ Μεταφυσικῶν ἀμφισβητήσεις καὶ ἐριδες ἀποδεικνύουν ἐναργῶς, πόσον ὀλίγην ὁ θετικὸς δογματισμὸς καὶ ἡ ἀποκλειστικὴ ἀνεπιείκεια ἀνδρῶν ἰσχυριζομένων σύστημα τι δοξασιῶν κατὰ τῶν προσθευόντων ἄλλο τι, εἶχεν ἀναλογίαν πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς περὶ ἧς αἱ ἐρευναὶ τῶν βεβαιότητος. Μαθηματικοὶ δὲ, οὔτινες σπανίως, καὶ Φυσικοὶ, οἱ ὅποιοι μικρὸν τι πλέον τῶν Μαθηματικῶν, ἐκπίπτουν εἰς ἀπάτην, οὐδέποτε κατήντησαν εἰς τοσαύτην ἰσχυρογνωμίαν καὶ ἀνεπιείκειαν, ὡς οἱ τῶν ὁποίων αἱ θεωρίαι ὑπόκεινται μᾶλλον ἢ ἡττον εἰς ἀμφιβολίαν. Πολὺ δὲ μεγαλύτερον εὐρίσκομεν τὸν κίνδυνον τοῦτον εἰς τοὺς Πολιτικοὺς, οἱ ὅποιοι, ἐκτὸς τῶν αἰτιῶν τῶν Μεταφυσικῶν, ἔχουν νέαν πηγὴν ἀπάτης καὶ παραπτομάτων, τὴν ἑξᾶψιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἰδιοτέλεια κινεῖ τῶν ἀνθρώπων τὰ πάθη.

Ἄλλ' ὅμως ἤθελ' εἶσθαι ἐπίσης ἄλογον καὶ πολὺ ἐπικίνδυνον σφάλμα νὰ καταντήσῃ τις ἀπὸ τὰ ἔσχατα τοῦ δογματισμοῦ εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον τοῦ σκεπτισμοῦ, καὶ νὰ νομίζῃ, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ βεβαιότης, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζονται τὰ συμπεράσματά μας εἰς τὰς ἠθικὰς ἐπιστήμας, εἶναι κατωτέρα τῶν ἀποδείξεων τῆς μαθηματικῆς καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς Φυσικῆς, διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ πεισθῶμεν εἰς τὰ ἐκ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν πορίσματα, ἢ τὴν ἐφαρμογὴν τούτων εἰς τὰ πράγματα τῶν ἀνθρώπων καθὸ μελῶν πολιτικῆς κοινωνίας. Τὰ περιεργώτερα καὶ ὑψηλότερα τῆς Μεταφυσικῆς εἶναι τὰ περὶ ὧν ἔχομεν τὰς μεγίστας ἀμφιβολίας. Μέρη τινα τῆς Ψυχολογίας εἰν' ὅλως ἀνέφικτα εἰς τοῦ ἀνθρώπου τὰς δυνάμεις καὶ εἶναι πάντῃ ἀπίθναον ἂν θὰ φθάσωμέν ποτε νὰ βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς φύσεως τοῦ Νοός· ἀλλ' εἰς τοσαύτην ἀνικανότητα δὲν εἴμεθα πλέον ὡς πρὸς τὴν βεβαιότητα περὶ τῆς ἐσχάτης αἰτίας τῆς βαρύτητος, οὐδὲ περὶ τῶν νόμων τῶν ἀρχικῶν συνδυασμῶν τῶν μορίων τῆς ὕλης· ἔπειτα τὰ ἐπισημότερα, καθὸ τὰ πρακτικῶ-

τρῶν, ἀντικείμενα τῶν ἐρευνῶν μας περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου νοῦς ἢ οἱ νόμοι οἱ κανονίζοντες τοῦ ἀνθρώπου καθὼ ἀτόμου τὰ ἦθη, καὶ αἱ ἀρχαὶ καθ' ἃς ἐνεργεῖ ὁ ἀνθρώπος, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται τῆς κοινωνίας ἢ σύστασις καὶ πρόοδος, δὲν εἶναι τοσοῦτον ἀνέφικτα· Μετὰ τινῶν περιορισμῶν δυνάμεθα νὰ ἐξάξωμεν ἀσφαλῆ συμπεράσματα περὶ τῶν ἐπιστῆμων τούτων ἀντικειμένων. Δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, συλλέξωμεν, γενικεύσωμεν τὰ γεγονότα, ὅχι μὲν μετ' ἐντελοῦς ἀκριβείας ὡς εἰς τὴν φυσικὴν, ἀλλὰ μεθ' ἱκανῆς βεβαιότητος πρὸς σύστασιν τῆς βάσεως σωτηριωδῶν πρακτικῶν πορισμάτων. Κρίνοντας ἀπὸ τὰ ἐξαγόμενα τῆς πείρας δυνάμεθα νὰ ὑποβάλλωμεν γενικὰς Ἠθικῆς καὶ Πολιτικῆς ἐπιστήμης ἀρχάς, ἐκ δὲ τῶν ἀρχῶν τούτων νὰ παράξωμεν κανόνας πρὸς ὀδηγίαν μας ἐπωφελεστάτους εἰς τε τὴν διάταξιν τῆς ἀτομικῆς νοήσεως καὶ εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν. Ἦθελ' εἶσθαι ἄρα ἐπίσης ἄλογον νὰ ἰσχυρίζηται τις ὅτι ἡ Ἠθικὴ καὶ Πολιτικὴ δὲν δύνανται νὰ συστήσουν ἐπιστήμης, διότι αἱ ἀλήθειαι τῆς φυσικῆς ἐπιστηρίζονται εἰς ἰσχυρώτερας ἀποδείξεις καὶ χαρακτηρίζονται ἀκριβέστερον, ὡς καὶ τὸ ν' ἀπαξιοῖ τοῦ ὀνόματος αὐτὴν τὴν Πειραματικὴν ἐπιστήμην, διότι αἱ ἀποδείξεις αὐτῆς εἰν' ἀνισχυρώτεραι καὶ αἱ προτάσεις της ἦττον ὠρισμένα καὶ ἀλληλένδετοι [παρὰ τὰς τῆς καθαρᾶς Μαθηματικῆς.

Ἄλλ' ἐνταῦθα πρόκειται εἰδικώτερον περὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης, τῆς ὁποίας αἱ ἀλήθειαι εἶναι καὶ ἀποδείξεως σαφεστέρας καὶ ἐκθέσεως ἀκριβεστέρας ἐπιδεικτικαὶ παρὰ τὰς τῶν λοιπῶν κλάδων τῆς Καθόλου Ἠθικῆς ἐπιστήμης.

1. Καὶ πρῶτον, ἂν καὶ ἔχη πᾶς ἀνθρώπος τὴν συνειδήσιν τοῦ ὅτι δύνανται πάντοτε νὰ κάμνη παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων νοητικῶν δυνάμεων διὰ τῆς ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἰδίου νοῦς προσοχῆς, εἰν' ὅμως γνωστὸν, ὅτι μόλις ὑπάρχει ἕξις βραδύτερᾶ ἀποκταμένη ἀπὸ τοὺς πάνυ ὀλίγους, οἱ ὅποιοι τὴν μαθάνουν ὅλως, παρὰ τὴν ἕξιν τοῦ νὰ στρέφῃ τις πρὸς τὰ ἐνδὸν τὴν προσοχὴν καὶ νὰ



καθιστᾶ τὸν νοῦν ἀντικείμενον τῶν ἰδίων παρατηρήσεων, παρατηρητὴν καὶ παρατηρούμενον. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀναλαμβάνει μόλις εἰς μεταξὺ δεκακχιζυρίων, ἐν ᾧ ἡ πλῆθὺς τῶν ἀνθρώπων εἶν' ὅλοι σχεδὸν πολιτικοὶ παρατηρηταί. Αἱ πράξεις τῆς Κυβερνήσεως, αἱ συνήθειαι καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα τοῦ λαοῦ, ἡ διαγωγή τῶν κοινοτήτων, αἱ περιουσίαι των, τὸ μέλλον των, εἶναι τὸ καθημερινὸν ἀντικείμενον σκέψεως ὄλων, καὶ αὐτῶν τῶν κοινοτέρων, εἰς πᾶσαν εὐνομουμένην πολιτείαν, οὐδ' ἐκφεύγουν τὴν παρατήρησιν τοῦ πλήθους καὶ εἰς ἐκείνας ἀκόμη τὰς κοινότητας, αἱ ὁποῖαι ὑπόκεινται, ἕνεκα τοῦ εἶδους τῆς Κυβερνήσεώς των, εἰς τοιούτους περιορισμούς, ὥστε δυσκόλως ὑπάρχει κλάσις τῆς κοινωνίας συζητούσα ἀναφανδὸν τὰ τοιαῦτα. Ἡ παρατήρησις ἄρα τῶν πολιτικῶν συμβαινόντων, εἴτε συνειλεγμένων καὶ διατεταγμένων εἴτε μὴ, ἐνεργεῖται πανταχοῦ καὶ πάντοτε.

2. Ἐκ τούτου ἐπεταί, δεύτερον, ὅτι ἡ κλίσις πρὸς τὰ τοιαῦτα καὶ φιλομάθεια εἶναι καθολικωτέρα παρὰ πρὸς πᾶσαν ψυχολογικὴν ἢ ἠθικὴν γνῶσιν, ὅτι μυρίους εἰς πάντα τόπον ἐνδιαφέρουν, ὡς ἴδια, τὰ πολιτικά, οἱ ὁποῖοι ἤθελον θεωρήσει ὡς ἀλλοτρίαν πᾶσαν μεταφυσικὴν σκέψιν, καὶ ὅτι πανταχοῦ ὑπερνικᾶ ἢ πρὸς γνῶσιν τῶν τοιούτων ὄρμη, ἐκτὸς μόνων τῶν τόπων ἐκείνων, ὅπου ἡ κακὴ Κυβέρνησις κατήντησε τοὺς νόας ἀναισθήτους καὶ ἡλιθίους.

3. Τὰ γεγονότα, ἐπὶ τῶν ὁποίων θεμελιούται ἡ Πολιτικὴ ἐπιστήμη εἶν' ἀπλούστερα, σαφέστερα καὶ ψηλαφητότερα, ἐμπορεῖ τις νὰ εἰπῇ, παρὰ τὰ τῶν ἄλλων κλάδων τῆς Καθόλου ἠθικῆς. Καθὸ δὲ τοιαῦτα, ἤτοι εὐκαταληπτότερα καὶ εἰς τὰς αἰσθήσεις ὑποπίπτοντα πολλάκις, δύνανται ν' ἀριθμηθοῦν, νὰ μετρηθοῦν. Ἡ αὔξισις ἢ ἐλάττωσις τῆς ἐθνικῆς περιουσίας, ἡ εὐτυχία ἢ δυστυχία τοῦ λαοῦ, ἡ πρόοδος τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ εἰρηνικὴ ἢ τεταραγμένη κατάστασις τοῦ κράτους, ἡ ὑπεροχὴ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς μερίδος τῶν πολιτῶν, τ' ἀποτελέσματα ἄλλου τινος εἶδους κυβερνήσεως, αἱ κατὰ συνέπειαν τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς βελτιώσεις ἢ τούναντίον, ὅλα ταῦτα δύνανται νὰ παρατηρηθοῦν διακεκριμένως καὶ πολλὰ τού-

των νά καθυποβληθοῦν εἰς ἀκριβεῖς ὑπολογισμούς. Ἄλλὰ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι τὰ γεγονότα, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ Πολιτικὴ ἐπιστήμη, ἡ δὲ ταύτης διδασκαλία εἶναι τὸ συμπέρασμα τῶν ἐπὶ τοιούτων γεγονότων συλλογισμῶν.

4. Αὐτὰ μόνα τὰ γεγονότα, πολιτικῶς συντεταγμένα, εἶν' ἀξιολογώτερα καὶ ψυχαγωγώτερα παρὰ τὰ ἐπὶ τῶν ὁποίων θεμελιούνται οἱ λοιποὶ κλάδοι τῆς Ἠθικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἰδιάζουσα ἐνέργεια τῶν διανοητικῶν δυνάμεων ἢ τῶν αἰσθημάτων καὶ παθῶν δὲν εἶν' ὑπόθεσις μεγάλης ἐκτάσεως. Πᾶν ὅτι περὶ τούτων ἐξεύρομεν δύναται νά ἐκφρασθῇ ἐν ὀλίγοις, οὐδ' εἶναι μεγάλη ἢ κατ' ἄτομα διαφορὰ ὡς πρὸς τοῦτο. Ἡ περιγραφή διαφορῶν χαρακτήρων καὶ ἡ ἀτομικὴ ἱστορία ἀνθρώπων τινῶν, ἡ βιογραφία, δύνανται καὶ νά εὐχαριστήσουν καὶ σκέψεις σπουδαίας νά διεγείρουν, ἀλλ' ἂν δὲν συμπεριλαμβάνωνται εἰς τὴν διήγησιν καὶ αἱ πράξεις τῶν ὑποκειμένων, τὸ διαφέρειν παύει καὶ ἡ ἱστορία δὲν προχωρεῖ, αἱ δὲ πράξεις αὗται ἀνήκουν πάντοτε σχεδὸν εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς Πολιτικῆς. Αἱ διανοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ ιδιότητες τῶν ἀνθρώπων καθὸ ἀτόμων, χωρισμένοι ἀπὸ τὸν πρακτικὸν βίον των ἀποτελοῦσι σύντομόν τι μόνον καὶ ὄχι τόσῳ περίεργον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλὰ πόσον διάφορα τὰ γεγονότα εἰς τὰ ὁποῖα ἐνασχολεῖται ὁ Πολιτικὸς Πρακτηρητής! Ἀπλῆ τῶν πραγμάτων τοῦ ἔθνους ἡ ἐξιστόρησις, τῶν δημοσίων συμβαινόντων ἡ διήγησις, αἱ μεταβολαὶ τῆς καταστάσεως καὶ τῆς περιουσίας ὀλοκλήρων μεγάλων κοινοτήτων, αἱ πρὸς ἀλλήλας σχέσεις των ἐν εἰρήνῃ ἢ ἐν πολέμῳ, ἡ σύστασις ἢ ἔκπτωσις μεγάλων θεσμοθεσιῶν ἐπιδραστῶν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν πολλῶν μυριάδων ἀνθρώπων, ἡ πρόοδος πολιτικοῦ συστήματος ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἐξαρτᾶται ἡ εὐδαιμονία, ἐξαρτᾶται αὐτὴ ἢ ὑπαρξίς ὀλοκλήρων ἐθνῶν, αἱ διαφοραὶ καὶ ποικιλίαι τῶν Κυβερνήσεων ὑπὸ τὰς ὁποίας τὰ ἔθνη ταῦτα ζῶσι, ἡ ἐπίδρασις τῶν Κυβερνήσεων τούτων ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῶν λαῶν, τ' ἀποτελέσματα τῆς πρὸς ἄλλα κράτη συγκοινωνίας των, ὅλα εἶναι καὶ καθ' ἑαυτὰ, ἤτοι ὡς ἀπλᾶ γεγονότα, ἐπωφελεστάτης καὶ εὐαρεστωτά-

της ἐρεύνης ἀντικείμενα, ὅπως ἀνεξάρτητα ἀπὸ γενικῆς θεωρίας εἰς τὰς ὁποίας δύνανται νὰ δώσουν γέννησιν, ἢ ἀπὸ πρακτικὰ συμπεράσματα, ὁποῖα δυνάμεθα νὰ συνάξωμεν ἐξ αὐτῶν.

5. Σημειωτέον, τέλος, ὅτι ἐπειδὴ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος γεγονότα εἶναι δημόσια, καὶ, καθὼ τοιαῦτα, εἰς ὅλους γνωστὰ εἶναι πολὺ ἀσφαλέστερον νὰ ἐξετάζωνται ἀκριβῶς, παρατηρῶνται μετὰ προσοχῆς καὶ ἀναφέρωνται μετ' ἀληθείας. Ἡ ἱστορία, ἡ Καταστατικὴ, διήγησις πολιτικῶν συμβεβηκότων, ἔκθεσις ἀναλυτικῆ ἐθνικῶν πραγμάτων εἰν' αἱ πηγαὶ τοῦ Πολιτικοῦ. Καταστήματα δὲ καὶ θεσμοθεσίαι, νόμοι, πασίγνωστα ἔθιμα, πόλεμοι, συνθήκαι, ἢ εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου κατὰ διαφόρους καιροὺς κατάστασις κ. τ. λ. εἶναι τὰ γεγονότα, ὁποῖα ὁ Πολιτικὸς φιλόσοφος κρίνει, γενικεύει, συνάγει ἐξ αὐτῶν τὰ συμπεράσματα καὶ ἐποικοδομεῖ τὸ σύστημά του. Ἀλλὰ πολὺ εὐκολώτερον καὶ κάλλιον θέλομεν ἐκτιμήσει τὸ ἰδίως ἔξοχον τῆς σπουδῆς ταύτης, ἐὰν σχεδιογραφῆσωμεν ἐνταυθα αὐτὴν τὴν ἐπιστήμην καὶ προσφέρωμεν εἰς τὸ ὄμμα τοῦ ἀναγνώστου ὡσανεὶ πολιτειογραφικὸν τινα Χάρτην, ἀκριβῶς, ὅσον ἔνεστιν, ὀρογραφημένον καὶ εἰς ἐπικρατείας καὶ τμήματα, ἢτοι μέρη τῆς ἐπιστήμης διηρημένον.

Ἡ διεσπαρμένη ἐπὶ τῆς γῆς μεγάλη τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς οἰκογένεια κατοικεῖ εἰς τὰς διαφόρους χώρας κατὰ διάφορα σώματα ἢ μεγάλας κοινότητας, τῶν ὁποίων ἐκάστη εἶναι διὰ τινων δεσμῶν συννηωμένη καὶ διακρίνεται μᾶλλον ἢ ἦττον τῶν λοιπῶν. Αἱ κοινότητες αὗται διαφέρουν ἀλλήλων κατὰ τὰ ἦθη, τὸν χαρατῆρα, τὰς θεσμοθεσίας, τὰς καθ' ὅλου σχέσεις των καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ των. Τὸ εἶδος τῶν θεσμοθεσιῶν ἐκάστης, τῶν διαφορῶν δημοσίων καταστημάτων πρὸς ἐπιτυχίαν κοινωφελῶν σκοπῶν, τὸ εἶδος τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς νομοθεσίας ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὰ μέλη ἐκάστης κοινότητος, εἴτε κατηναγκασμένα, εἴτε κατ' ἰδίαν ἐκλογὴν καὶ βούλησιν, ζῶσι, ἐν ἐνὶ λόγῳ ἢ ἐσωτερικῇ τῶν πραγμάτων διαχειρίσις ἐκάστου κράτους εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ πρώτου μεγάλου κλάδου τῆς Πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ὁ δὲ δεύ-

τερος πραγματεύεται περί τῆς συγκοινωνίας τῶν διαφόρων κοινοτήτων τούτων ἢ κρατῶν, περί τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων των, περί τῶν ἀρχῶν καὶ νόμων, ὅποιοι κανονίζουν τὸν τρόπον τῆς πρὸς ἀλλήλα συμπεριφορᾶς, ἐν συντόμῳ, περί τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων ἐκάστου κράτους, τουτέστι περί μόνων τῶν σχέσεων τῶν ἐθνῶν, θεωρουμένων ὅλων συνάμα ὡς μιᾶς καθολικῆς κοινότητος, τὰ μέλη τῆς ὁποίας δὲν εἰν' ἄτομα, ἀλλὰ διακεκριμένα κράτη. Τὸ πρῶτον μέρος, ἦτοι πᾶν ὅ,τι ἀνάγεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν Πολιτείαν, ὀνομάζεται ἐσωτερικὴ, τὸ δὲ δεύτερον, τουτέστι ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐκτὸς τοῦ κράτους, ἐξωτερικὴ Πολιτικὴ.

Ἡ Ἐσωτερικὴ Πολιτικὴ ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο κλάδους:

Πᾶσα μεγάλη κοινότης ὑπόκειται εἰς τι εἶδος ὀργανισμοῦ, Ἀρχῆς, Κυβερνήσεως, εἰς τινὰ καθεστῶσαν δύναμιν πρὸς περιορισμὸν τῶν καταχρήσεων τῶν ἀτόμων, πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἀδικημάτων, πρὸς σύστασιν καὶ ὑποστήριξιν τῶν δικαίων, πρὸς ἐπιτήρησιν καὶ προοδοποίησιν τῶν ὅσα εἰν' ἀναγκαῖα εἰς τὴν κοινὴν ἀσφάλειαν, καὶ ἄγοντα εἰς τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν, τουτέστιν, ὅσα τοιαῦτα, ἐγκαταλελειμμένα εἰς τῶν μερικῶν ἢ ἀτόμων τὴν προαίρεσιν καὶ ἰκανότητα, οὐδέποτε ἤθελον κατορθωθῆ, καὶ τέλος, πρὸς ἀντιπροσώπησιν τῆς ὅλης Κοινότητος εἰς τὰς πρὸς ἄλλα κράτη σχέσεις τῆς. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ὀργανισμοῦ ἢ Κυβερνήσεως εἶναι διάφορον εἰς τὰ διάφορα κράτη κατὰ τὰ διάφορα συμβεβηκότα καὶ περιστατικὰ καὶ κατὰ τὰς παραλλαγὰς τοῦ κλίματος, τῆς γεωγραφικῆς θέσεως καὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρος. Τὰ διάφορα ταῦτα εἶδη Κυβερνήσεως, ἦτοι αἱ διάφοροι Πολιτεῖαι, ἢ ἐν ἐκάστη τούτων διαίρεσις τῆς δυνάμεως δι' ἧς κυβερνᾶται τὸ ἔθνος, αἱ ἀπὸ τὰς διαφορὰς ταύτας προκύπτουσαι διατάξεις, ἢ ἐπίδρασις τούτων ἐπὶ τῆς ἀσφαλείας, προόδου, εὐζωίας καὶ εὐτυχίας ἐκάστου ἔθνους εἶναι τὰ γεγονότα ἐκ τῶν ὁποίων συνάγονται αἱ ἀρχαὶ τῆς Κυβερνητικῆς Ἐπιστήμης.

Ἡ ἐπιστήμη λοιπὸν αὕτη, ἢ πρώτη μεγάλη ὑποδιαίρεσις τῆς Ἐσωτερικῆς Πολιτικῆς πραγματεύεται περί δύο ἐπιστήμων ἀν-

τικειμένων, δηλαδή περί τῶν καθόλου ἀρχῶν τῆς συστάσεως πάσης Πολιτείας, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ κοινωνικὸς σύνδεσμος, ἢ ποιά τις συνάφεια ἢ σχέσις μεταξὺ τοῦ Κυριάρχου καὶ τοῦ λαοῦ· καὶ δεύτερον περί τῶν ἀρχῶν τῆς διαιρέσεως τῆς δυνάμεως εἰς τὰ διάφορα κράτη, ἐν ἐνὶ λόγῳ πραγματεύεται περί τῶν διαφορῶν Πολιτειῶν ἢ εἰδῶν Κυβερνήσεως εἰς τὰ διάφορα τοῦ κόσμου μέρη.

Ἄλλ' ἔχομεν ἄλλην μεγάλην, οὐδὲν ἥττον ἐπίσημον τῆς πρώτης, ὑποδιαίρεσιν τῆς ἐσωτερικῆς Πολιτικῆς, ἢ ὁποία, ἂν καὶ σφιγκτὰ συνδεδεμένη μετὰ τῆς πρώτης, εὐκόλως διακρίνεται ἀπ' αὐτήν. Ὁ τρόπος καθ' ὃν οἱ ἄνθρωποι διαχειρίζονται τὰς ιδιωτικὰς τῶν ὑποθέσεις, πῶς διαπραγματεύονται τὰ πρὸς ἀλλήλους, πῶς συναλλάσσουν, πῶς μετέρχονται τὴν βιομηχανίαν πρὸς συντήρησιν, ἀνεσιν καὶ εὐζωίαν τῶν, ταῦτα δύνανται νὰ ἐνεργῶνται ὅλως ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὰ μέλη τῆς κοινότητος ζῶσιν· καὶ τῶντι, ἐπειδὴ οὐδεὶς Κυριάρχης ἐνέχεται τι εἰς ταῦτα, ἂν ἐκάστη Κυβέρνησις ἐξεπλήρου τὰ χρέη τῆς, ὅλα ταῦτα ἤθελον ἀκολουθεῖ τὸν αὐτὸν σχεδὸν ὁρῶμον πανταχοῦ, κατὰ σύμπτωσιν μόνον παραποδιζόμενα ἢ τροπολογούμενα ἀπὸ τὴν διαφορὰν τοῦ εἶδους ἐκάστης Κυβερνήσεως. Ἄλλ', ὅπως καὶ ἐν τροπολογῇ ἢ ἄμεσος ἐπέμβασις ἢ ἡ ἔμμεσος ἐπιρροή τῶν κυβερνήσεων, τὴν διαγωγὴν τῶν μερικῶν ὡς πρὸς τὰς ιδιωτικὰς τῶν ἐργασίας καὶ ὑποθέσεις, αἱ ἀρχαὶ αἱ ὁποῖαι κανονίζουν τὴν διαγωγὴν ταύτην καὶ τὰ ἐκ ταύτης ἀποτελέσματα, εἴν' ἀντικείμενον σκέψεως προφανῶς διακρινόμενον ἀπὸ τὸ τῆς Κυβερνητικῆς. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ περί πλοῦτου ἢ περιουσίας, περί πληθυσμοῦ, περί ἀγωγῆς τοῦ ἔθνους καὶ περί διαγωγῆς τῆς Κυβερνήσεως ὡς πρὸς ταῦτα, τὸ ὁποῖον εἶν' ἐπίσημον μέρος τῆς περὶ τὸν μέγαν τοῦτον κλάδον σπουδῆς. Ὁ κλάδος οὗτος ὀνομάζεται Οἰκονομικὴ ἢ Πολιτικὴ Οἰκονομία καθολικώτερον, καθὼ πραγματευομένη περί τῆς διαχειρίσεως τῶν οἰκιακῶν, οὕτως εἰπεῖν, πολιτείας ἢ ἔθνους τινὸς πραγμάτων, ὡς ἡ ιδιωτικὴ ἢ κυρίως Οἰκονομία,

περὶ τῶν ἀφορώντων ἓνα τινα οἶκον, μίαν τινα οἰκογένειαν. Τὸ ἐπισημότερον μὲν τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας εἶν' ἡ αὐξήσις καὶ διανέμεσις τοῦ πλούτου δι' ὄλων τῶν κλάδων τῆς παραγωγῆς, συμπεριλαμβανομένου τοῦ τε ξενικοῦ καὶ τοῦ ἐγχωρίου ἐμπορίου· ἀλλ' ἡ αὐτὴ πραγματεύεται καὶ περὶ τῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι κανονίζουν τὴν συντήρησιν, αὐξήσιν ἢ ἐλάττωσιν τῶν κατοίκων ἐπικρατείας τινος, τὴν θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν ἀγωγὴν τοῦ λαοῦ, τ' ἀναγκαῖα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς πολιτικῆς καὶ ποινικῆς δικαιοδοσίας μέτρα, καὶ, καθὼ συντελοῦν εἰς ταῦτα, τὴν διατήρησιν τῆς ἀστυνομίας, τὰς ἀπαιτούμενας εἰς πορισμὸν τῶν δημοσίων ἀναλωμάτων διατάξεις ἢ τὰ Οἰκονομικὰ εἰδικώτερον (τὴν δημόσιον Οἰκονομίαν). τ' ἀναγκαῖα πρὸς κοινὴν ὑπεράσπισιν κ' ἐξασφάλισιν μέτρα ἤτοι τὰ Στρατιωτικὰ, καὶ ἐν γένει ὅλας τὰς κοινωφέλειαν τινα σκοπούσας θεσμοθεσίας καὶ καταστήματα, εἴτε ἀπὸ ἰδιωτῶν συνέργειαν, εἴτε ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν συντηρούμενα (\*).

Σφικτὰ μὲ τὴν Πολιτικὴν Οἰκονομίαν συνδεδεμένη καὶ δι' ὄλων τῶν ὑποδιαίρεσεών της χωροῦσα, εἶν' ἡ Πολιτικὴ Ἀριθμητικὴ, ἥτοι ἡ ἐφαρμογὴ τύπων εἰς τὰ διάφορ' ἀντικείμενα περὶ τῶν ὁποίων πραγματεύεται ἡ πολιτικὴ Οἰκονομία, οἷον τὰς λεπτομερείας

(\*) Μεθ' ἡμίσεως ἤδη αἰῶνος διαφωνίας κ' ἔριδας τῶν ἐπιστημόνων ὡς πρὸς τ' ἀληθῆ ὄριον τῆς Οἰκονομικῆς ἢ συζήτησις ἀπέχει μακρὰν ἀκρότη τοῦ τέματός της. Οἱ Ἕλληες καὶ τινες τῶν Γάλλων περιορίζουν τὴν Οἰκονομικὴν εἰς τὴν Ἐπιστήμην τοῦ πλουτεῖν—Πλουτολογίαν ἢ Πλουτονομίαν, La Siceuce des richesses, The production of wealth. Οἱ δὲ Γερμανοὶ, πρὸς τοὺς ὁποίους φαίνεται συμφωνῶν καὶ ὁ συγγραφεὺς μας, καὶ τοὶ Ἕλληες, συμπεριλαμβάνουν, ὡς οὐσιῶδες μέρος τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, καὶ τὴν καθόλου Διοίκησιν τῆς Ἐπικρατείας, θεωροῦντες ἀδύνατον ν' ἀποχωρισθῇ ἡ σύστασις αὐξήσεως καὶ διάδοσις τῶν ἀγαθῶν ἀπὸ τὰς πολιτικὰς ἔθους τινος θεσμοθεσίας. Τ' ἀφορῶντα ἰδίως τὴν Ἐσωτερικὴν Διοίκησιν ἀποχωρίζοντες τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας οἱ μὴ ἀπαδεχόμενοι τὴν τῶν δύο μεγάλων κλάδων εἰς μίαν ἐπιστήμην ἐνότητα, πραγματεύονται ὑπὸ τὸν τίτλον « Διοικητικὴ ἢ τὰ Διοικητικὰ— Functions of Sovereign, Droit administratif, Staatsverwaltung ».

καὶ τὰ καθέκαστα περὶ δημοσίου περιουσίας, περὶ ἐμπορίου, περὶ ἀγωγῆς ἐν γένει, περὶ πόρων τοῦ Κράτους, περὶ πληθυσμοῦ, περὶ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν καταστημάτων, τὰ ὅποια ὅλα δύνανται νὰ γείνουν μᾶλλον ἢ ἥττον ἀντικείμενον ὑπολογισμοῦ ἐκ δεδομένων γεγονότων. Ἡ δὲ Καταστατικὴ, ἥτοι ἡ ἐκθεσις ὅλων τῶν ἀναφερομένων, εἰς τὴν καθ' ὠρισμένην τινὰ χρόνου περίοδον κατάστασιν μιᾶς τινος, ἢ πλειόνων ἐπικρατειῶν ὡς πρὸς τ' ἀνωτέρω εἰρημένα, εἶναι κυρίως κλάδος τῆς Πολιτικῆς Ἀριθμητικῆς.

Ἡ σύνταξις τῶν κατὰ καιροὺς εἰς κυβέρνησιν κοινότητος τινος ἀναγκαίων νόμων εἶν' ἔργον τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς τοῦ κράτους· ἐκτελεῖται ἄρα τὸ ἐπίσημον τοῦτο τῆς νομοθεσίας ἔργον διαφόρως εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἐπικράτειαν κατὰ τὴν διάφορον ἐκάστης Πολιτείας. Μῆγα μέρος τῶν νόμων καθ' ὅλα τὰ κράτη εἶν' ἐξ ἔθους κατὰ παράδοσιν καὶ πράξιν τηρούμενον διὰ πολλῶν γενεῶν. Τοῦτ' ὀνομάζεται Κοινὸς ἢ Ἄγραφος Νόμος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Θεσμὸν ἢ τὸν Γραπτὸν Νόμον, καὶ, ἂν καὶ ἔθνη τινα κατέστησαν ἐκ διαλειμμάτων Γραπτὸν τὸν Κοινὸν Νόμον των, καὶ συνέταξαν Κώδικας περιλαμβάνοντας ὅλους των σχεδὸν τοὺς νόμους, ἢ διάκρισις τῶν δύο νόμων εἶν' εὐπαράτητος εἰς ὅλα τὰ νομοσυντάγματα, καὶ ὅπου ἀκόμη ὑπάρχει κώδικξ νόμων εἶναι γνωστὰ ὅσα ποτε ἦσαν ἐξ ἔθους ἢ Κοινοῦ νόμου μέρη, ἐπειδὴ τῶν ἄλλων, ἥτοι τῶν τοῦ Γραπτοῦ εἶναι γνωστὸς χρόνος τις ὠρισμένος καθ' ὃν εἰσῆχθησαν, ἐν ᾧ ὁ Κοινὸς νόμος ἦτον ἐν χρήσει πρὶν ἢ κατασταθῆ Γραπτός. Οἱ διάφοροι νόμοι ἐκάστου κράτους ὑπάγονται εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουν διαφόρους κλάσεις, αὗται δὲ εἶν' αἱ διάφοροι ὑποδιαιρέσεις τῶν δύο μεγάλων κλάδων τῆς ἐσωτερικῆς Πολιτείας— τῆς Κυβερνητικῆς καὶ Οἰκονομικῆς, περὶ ὧν ἤδη εἶπομεν. Ἄλλ' ὑπάρχουν γενικαί τινες ἀρχαὶ νομοθεσίας, ἐφαρμοστέαι καθόλου, ὡς ὑπάρχουν καὶ κυβερνητικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ ἀρχαὶ γενικαὶ καὶ ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὰς διαφόρους καθεστώσας θεσμοθεσίας ἢ ἀπὸ τὰ διάφορα συστήματα διαφόρων ἐπικρατειῶν. Περὶ τῶν γενικῶν τούτων ἀρχῶν πραγματεύεται ἡ Νομικὴ ἢ ὅποια δύναται νὰ θεωρηθῆ

ὡς Παράρτημα, ἀλλὰ Παράρτημα ἐπίσημον τοῦ κλάδου τῆς ἐσωτερικῆς Πολιτικῆς.

Ὁ δεῦτερος μέγας κλάδος τῆς Πολιτικῆς ἐπιστήμης θεωρεῖ τὰ ἔθνη ὡς ἄτομα ἢ μέλη μεγάλης κοινότητος — Κοινότητος ἔθνων, καὶ πραγματεύεται περὶ τῶν ἀρχῶν καθ' ἃς πρέπει νὰ κυβερνῶνται εἰς τὰς πρὸς ἄλληλα σχέσεις καὶ συναλλαγὰς των. Καθὸ τοιαῦται αἱ ἀρχαί, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ ἐπιστήμη τῆς Ἐξωτερικῆς ἢ μεταξὺ ἔθνων Πολιτικῆς, εἶν' ἀναντιρρήτως γέννημα ἐξευγενισμοῦ τῆς κοινωνίας καὶ τῶν νεωτέρων Πολιτειῶν, ἐπειδὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς ταύτας κοινότητες, ἐκάστη τῶν ὁποίων εἶν' ἐντελῶς ἀνεξάρτητος, οὐδένα ὑπέρτερον ἀναγνωρίζουσα ἐπὶ γῆς, συγκατατίθενται ἐκουσίως νὰ θεωρῶνται ὡς ὑποκείμεναι εἰς νόμους τινὰς ὡς πρὸς τὴν μετ' ἄλλων ἔθνων συγκοινωνίαν των, νόμους, τοὺς ὁποίους οὐδεμία κοινῶν Ἀρχοντος δύναμις ὑποστηρίζει, ἀλλὰ τῶν ὁποίων τὴν τήρησιν καθιστᾷ ἀναγκάσιον τὸ συμφέρον ὅλων, καὶ διὰ τοῦτο θεωροῦνται ὡς ὑποχρεωτικοί.

Εἶναι δὲ οὗτοι ἡ συνετῆς πολιτικῆς ἢ αὐστηρᾶς δικαιοσύνης κανόνες. Εἰς τὴν πρώτην κλάσιν ἀνήκουσιν ἀξιώματα τινὰ θεωρούμενα ὡς ὠφέλιμα πρὸς κανονισμὸν τῆς διαγωγῆς τῶν ἔθνων πρὸς ἄλληλα, καθὸ ὀφείλοντα νὰ ἔχουν πρόνοιαν περὶ τῆς γενικῆς ἀσφαλείας, προλαμβάνοντα τὸ νὰ κατασταθῇ τι ἐξ αὐτῶν ἰσχυρώτερον παραπολὺ κ' ἐπομένως ἐπικίνδυνον εἰς τὴν τῶν ἄλλων ἀνεξαρτησίαν. Οἱ δὲ τῆς δευτέρας κλάσεως ἀναγνωρίζουν δίκαια τινὰ, ἀνήκοντα εἰς πᾶσαν κοινότητα, καταμηνύουν τὴν παράβασιν τῶν δικαίων τούτων ὡς κοινὴν ἀδικίαν, καὶ ἐγκρίνουν τὴν διὰ βίας παρά τοῦ ἀδικουμένου ἐπανόρθωσίν των. Ὡστε καὶ ὁ δεῦτερος οὗτος κλάδος τῆς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, τὸ πρῶτον τῶν ὁποίων πραγματεύεται περὶ τῶν ἀρχῶν πολιτικῆς πρὸς ὀδηγίαν τῶν ἔθνων εἰς τὰς ἀμοιβαίας ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ σχέσεις των, εἰς συμβιβασμὸν συνθηκῶν, σύστασιν συμμαχιῶν καὶ ἐπιμαχιῶν, ὁμοσπονδίαν ἀδυνάτων κρατῶν πρὸς ὑπεράσπισιν ἐναντίον τινος ἰσχυρωτέρου, ἀναγκάσιαν πρόνοιαν καὶ μέτρα εἰς τὸ



νά προλαμβάνεται ἐν καιρῷ ἢ ὑπερβολικὴ αὐξήσις τῆς δυνάμεως κράτους τινος πρὸς βλάβην τῆς λεγομένης γενικῆς Ἴσορροπίας τῆς δυνάμεως· Καὶ αὗται εἰν' αἱ ἀρχαὶ τῆς κυρίως ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς. Τὸ δὲ ἄλλο τμήμα πραγματεύεται περὶ τῶν δικαίων τῶν ἐθνῶν, ἐκείνων δηλονότι τῶν δικαίων, τὰ ὅποια κατὰ πάγκονον συναίνεσιν ἀνήκουν εἰς ἕκαστον ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ, ἐπειδὴ τὰ κοινὰ τῆς ἀνθρωπότητος συμφέροντα, ἢ ἀποτροπὴ τοῦ πολέμου καὶ ἡ μετρίασις τῶν κακῶν του, ὅσας ἀναγκασίαι, ἀπαιτοῦσι τοιαύτην γενικὴν ἀναγνώρισιν καὶ συναίνεσιν· οἱ δὲ εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἀναγόμενοι κανόνες ὀνομάζονται Δίκαιον ἢ Νόμος τῶν ἐθνῶν τοῦ ὁποίου ὁ ἀληθὴς ὀρισμὸς ἤθελεν εἶσθαι: Κώδῃξ δὲ οὐ κυβερνᾶται, ἢ πρέπει νὰ κυβερνᾶται ἡ μεγάλη Κοινότης τῶν ἐθνῶν, καθόσον ἀφορᾷ τὴν πρὸς ἄλληλα διαγωγὴν των, ὡς εἶν' ὁ ποινικὸς π. χ. Νόμος, δι' οὗ διοικοῦνται τ' ἄτομα, τὰ μέλη μιᾶς τινὸς κοινότητος εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα διαγωγὴν των. Συνήθως, ἀλλὰ πολὺ ἐσφαλμένως συγγέουν τινὲς τὸν κλάδον τοῦτον τοῦ Δικαίου μετὰ τινων ἐκ τῶν εἰς ὅλα τὰ ἔθνη ἐφαρμοζομένων γενικῶν ἀρχῶν τῆς Νομικῆς καὶ ὀνομάζουσι τὸ μέρος τοῦτο Δίκαιον τῶν ἐθνῶν.

Ἀπὸ ὅλας τὰς ἐπιστήμας ὅσας σπουδάζει ὁ ἄνθρωπος εἶν' ἀποδεδειγμένον, ὅτι οὐδεμία εἶν' ἡδονικωτέρα καὶ μόλις ὀλίγα τόσον ἡδονικαίως ἢ τῆς ὁποίας ἐξεθέσαμεν καὶ περιγράψαμεν τὸ εἶδος καὶ τὰς ὑποδικαιρέσεις. Καθὼς οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς Φυσικῆς ἐπιστήμης πλουτεῖ καὶ αὕτη τὸ ἀπὸ τὴν σπουδῆν καὶ ἔρευναν ἐπιστήμων ἀληθειῶν προκύπτον διαφέρον, τὸ ὅποιον εἶν' ἡ πρώτη καὶ καθαροτάτη τῶν ἡδονῶν, ὅσας εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς προσφέρουν αἱ ἐπιστήμαι. Εἶν' ἡδονικὸν τρώντι καὶ εὐχάριστον ἢ ἐξάσκησις τῶν διανοητικῶν δυνάμεων εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἀληθειῶν, τῶν ὁποίων ἡ θεωρία εἶναι, καὶ καθ' ἑαυτὴν, ἡδονικὴ καὶ εὐάρεστος εἰς τὸν νοῦν. Εἶν' ἀναντιρρήτος ἡ ἡδονὴ τοῦ νὰ ἐξιχνεύῃ τις τὰς σχέσεις μεταξύ σχημάτων καὶ οὐσιῶν, ν' ἀνευρίσκῃ ἀπροσδοκῆτως τὰς ὁμοιότητας μεταξύ τῶν διαφοροφανῶν, τὰς ἀκριβεῖς διαφορὰς σχήματος καὶ σχήματος, ἢ σώματος καὶ σώματος. Οὕτω, φέρει εἰπεῖν, τὸ νὰ εὕρῃ

τις ὅτι τὸ ἄθροισμα τῶν γωνιῶν παντὸς τριγώνου, ὁποιοῦδήποτε μεγέθους ἢ σχήματος, εἶναι πάντοτε τὸ αὐτὸ, ἢ ὅτι ὅλοι οἱ κύκλοι ἀπὸ τὸν μέγαν δίσκον τοῦ Ἡλίου ἕως τοῦ ὠροδείκτου τοῦ μικροτάτου ὠρολογίου, ἔχουν πρὸς ἀλλήλους ὠρισμένην καὶ σταθερὰν ἀναλογίαν, ὡς τὰ τετράγωνα τῶν διαμέτρων των, εἶναι, διὰ τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ νοῦς μας, καὶ εἰς τὴν θεωρίαν ἡδονικὸν καὶ εἰς τὴν μάθησιν καὶ ἀνάμνησιν εὐαρεστοτάτον. Ὡσαύτως εἶναι μεγάλη τις, εἰν' ἀσύγκριτος ἡδονὴ νὰ μάθῃ τις τὴν σύνθεσιν τῶν σωμάτων, νὰ γνωρίσῃ π. χ., ὅτι τὸ ὕδωρ, νομιζόμενον ἄλλοτε ἀπλοῦν στοιχεῖον, σύγκειται ἀπὸ τὰ ἀξιολογώτερον δύο οὐσιῶν, τὸ ὁποῖον ἐνούμενον, διὰ τῆς θερμότητος κατὰ τινὰ τρόπον, ἀποτελεῖ τὸν φλεγόμενον καὶ ἀναπνεόμενον ἀέρα· ὅτι ὁ ἰὸς εἶναι σύνθεσις τοῦ τελευταίου τούτου μετὰ τῶν μετάλλων· ὅτι ἡ φλόξ διατηρεῖται διὰ τούτου· ὅτι ἡ ἀναπνοὴ εἶν' ἀποτέλεσμα τούτου· ὅτι ἰοῦσθαι, ἀναπνεῖν, φλέγειν εἶν' ὁμοειδεῖς ἐνεργεῖαι· ὅτι δύο ἀπὸ τ' ἀλκαλικά ἄλαττα εἶν' ἰὸς μετάλλων, τῶν ὁποίων τὸ ἓν, ἐλαφρώτερον τοῦ ὕδατος, φλέγεται αὐτοκινήτως ἅμα ἐκτεθῆ εἰς τὸν ἀέρα, ἄνευ θερμότητος, καὶ ἀποτελεῖ διὰ τῆς συνθέσεώς του τὸ ἄλας. Ἡ γινῶσις τῶν τοιούτων, καὶ ἡ παρατήρησις τοσοῦτων σχέσεων μεταξύ σωμάτων ἢ ἐνεργειῶν φαινομένων τόσον ἀνομοίων εἶν' ὑπερβαλλόντως εὐαρεστος, κἂν οὐδεμίαν κάμη τις πρακτικὴν τούτων χρῆσιν. Ὡσαύτως αἱ ὑψηλαὶ τῆς Ἀστρονομίας ἀληθείαι προξενοῦν μεγίστην εὐχαρίστησιν εἰς τὸν σπουδαστὴν των. Ἡ ἀνακάλυψις ὅτι οἱ πλανῆται καὶ κομήται, περιστρεφόμενοι περὶ τὸν ἥλιον μὲ ἀπείρως μεγαλητέραν ταχύτητα παρά τὴν τῆς σφαίρας τοῦ πυροβόλου, κρατοῦνται εἰς τὰς ἀπειρομεγέθεις τροχιάς των ἀπὸ τὴν αὐτὴν δύναμιν, ἥτις εἶν' ἡ αἰτία τῆς πτώσεως τοῦ λίθου ἐπὶ τοῦ ἐδάφους· ὅτι ἡ δύναμις, μετὰ τῶν διαφορῶν κινήσεων των, δίδει εἰς τὰ σώματα ταῦτα τὸ ὁποῖον ἔχουν σχῆμα· ὅτι αἱ κινήσεις των καὶ ὁ κανονισμὸς τῆς περιφορᾶς των εἶν' ἡ αἰτία τῆς εἰς ἄλληλα ἀμοιβαίας ἐνεργείας εἰς τρόπον ὥστε, καίτοι ἐκκλίνοντα πάντοτε τοῦ δρόμου των, οὐδέποτε ὑπερβαίνουσι τὸ ὠρισμένον σημεῖον· ὅτι ἡ ἐκκλισις αὐτὴ γινομένη κατὰ νόμους σταθεροὺς καὶ ἀπαραβά-

τους οὐδέποτε δύναται νὰ ὑπερπηδήσῃ, καθ' ὅποιανδήποτε διεύθυν-  
 σιν, τὴν ὀρισεμένην μοῖραν, ὥστε διατηρεῖται οὕτως ἡ αἰώνιος  
 τοῦ συστήματος διάρκεια — ἀληθεῖαι τοιαῦται θέλγουν τὸν νοῦν  
 καὶ τὸν πληροῦσι καθαρᾶς καὶ ἀπαραμίκτου ἡδονῆς. Καὶ αὕτη εἶνα  
 ἡ πρώτη καὶ δικαιοτάτη ἡδονὴ τῆς ἐπιστήμης. Τὴν αὐτὴν ἡδονὴν  
 καὶ εὐχαρίστησιν προσφέρει ἐπίσης ἡ θεωρία τῶν ἀληθειῶν τῆς  
 Ἠθικῆς ἐπιστήμης. Ν' ἀνιχνεύσῃ τις τὴν πρὸς ἀλλήλας συνάφειαν  
 τῶν νοητικῶν δυνάμεων, νὰ γνωρίσῃ πῶς ἐνισχύονται ἢ χαλαροῦνται,  
 νὰ παρατηρήσῃ τὴν διαφορὰν ἢ ὁμοιότητά των εἰς διάφορα ἄτομα,  
 νὰ βεβαιωθῇ περὶ τῆς ἐπιρροῆς των εἰς τὰς σωματικὰς λειτουργίας,  
 καὶ ἀνάπαλιν τῆς τοῦ σώματος ἐπὶ τῶν τοῦ νοῦς, νὰ παραβάλλῃ  
 τὴν ἀνθρωπίνην πρὸς τὴν τῶν κτηνῶν νοητικότητα, ν' ἀνερευνησῇ τὰ  
 διάφορα εἶδη τοῦ ζωικοῦ αὐθορμήτου (l'instinct animal), νὰ ἐξα-  
 κριβώσῃ τὸ μεθόριον μεταξὺ τοῦ αὐθορμήτου καὶ τοῦ λόγου εἰς  
 ὅλας τὰς φυλάς καὶ γένη — ταῦτα εἶν' ἐπίσης εὐχαρίστου σπου-  
 δῆς πηγὴ ὡς ὅποιαιδήποτε ἀφηρημένης ἢ φυσικῆς ἐπιστήμης ἀλή-  
 θειαί. Ἀπὸ τοιαύτας θεωρίας ἀπολαύομεν ἡδονὴν ἀμιγῆ παντὸς  
 πόνου καὶ ἀνωτέραν παντὸς κινδύνου κορεσμοῦ ἢ δυσσχεκείας, εἰς  
 τὰ ὅποια ὑπόκεινται αἱ μεγάλαι αἰσθητικαὶ εὐπάθειαί. Ἀλλὰ τού-  
 των ἀπάντων οὐδὲν ἤττον εἶν' ἡ σπουδὴ τῆς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης  
 ἡδονῆς πρόξενος. Ἡ ἔρευνα τῶν ἀρχῶν, αἱ ὅποιαι συνδέουσι πρὸς  
 ἀλλήλους τοὺς ἀνθρώπους εἰς κοινωνίας καὶ τοὺς καθιστῶσιν ἱκα-  
 νοὺς διὰ τούτου νὰ ἐξασκήσουσι ὅλας των τὰς διανοητικὰς καὶ φυσι-  
 κὰς δυνάμεις κατὰ τὸν σκοπιμώτατον, ἐπιτυχέστατον κ' ἐπωφελέ-  
 στατον τρόπον· ἡ γνῶσις τῶν μέσων, δι' ὧν ἐξασφαλίζεται κάλλι-  
 στα ἡ εὐδαιμονία των καὶ προάγονται ἐπὶ τὸ ἄριστον αἱ ἀρεταί  
 των· ἡ ἔρευνα καὶ σπουδὴ τῶν διαφορῶν τύπων ὑπάρξεως τοῦ  
 κοινωνικοῦ συστήματος· ἡ ἀνίχνευσις ὅλων τῶν τροπολογιῶν εἰς  
 τὰς ὁποίας ὑπόκεινται αἱ καθόλου ἀρχαὶ τῆς Ἠθικῆς καὶ Πολιτι-  
 κῆς κατὰ πᾶσαν μεταβολὴν περιστάσεων φυσικῶν ἢ ἠθικῶν· ἡ ἀνα-  
 κάλυψις ὁμοιοτήτων ἐκεῖ ὅπου μόνον ἀντιθέσεις ὑποτίθενται· ἡ πα-  
 ρατήρησις τῶν ἀποτελεσμάτων, ὅσα ἔφερον καὶ φέρουσι αἱ διαφοραὶ

τῶν πολιτικῶν συστημάτων· οἱ κατὰ διαδοχὴν σχηματισμοὶ Πολιτείας ἀπὸ τὰς ἀτελεστάτας ἀρχάς των μέχρι τῆς μεγαλητέρας των ἐντελείας· ἡ ἀναζήτησις τῆς κατὰ βαθμοὺς ἀναπτύξεως μεγάλης τινὸς ἀρχῆς καθ' ὅλας τὰς στιγμὰς τῆς προόδου της — τῶν τοιούτων ἡ σπουδὴ ἤθελεν ἐνδιαφέρει λογικόν τι ὄν, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἠδύνατο νὰ συνάξῃ ἐξ αὐτῶν πρακτικόν τι συμπέρασμα πρὸς κανονισμὸν τῆς ἰδίας αὐτοῦ διαγωγῆς ἢ ὠφέλειαν τῆν κοινωνίας εἰς ἣν ἀνήκει, καὶ ἂν ἀκόμη ἀνῆκεν εἰς ἄλλο γένος καὶ ἦτο μόνον ἀπλοῦς παρατηρητῆς τῆς ἱστορίας καὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας χάριν περιεργίας, ὡς π. χ. σπουδάζομεν τὰ ἔργα τῶν μελισσῶν, τῶν καστόρων καὶ τῶν μυρμηκῶν. Πόσῳ μεγαλητέρον δὲν εἶν' ἄρα τὸ διαφέρειν καὶ τὸ ὠφέλιμον τοιούτων θεωριῶν, ὅταν ἐξετάζωμεν αὐτὰς τὰς πολιτικὰς ἐξεις τοῦ ἰδίου μας γένους, καὶ, ἐκτὸς τῆς συμπαθείας, ὅποιαν φυσικῶς αἰσθανόμεθα εἰς τὰς τύχας τῶν ὁμοίων μας, κατοίκων ἄλλων τόπων, ἄλλων ἐπικρατειῶν, κατὰ πᾶν βῆμα τῆς ἐρεύνης μας, ἀπολαύομεν τὴν εὐχαρίστησιν τοῦ νὰ συγκρίνωμεν τὰς θεσμοθεσίας των πρὸς τὰς ἰδικὰς μας, νὰ παρατηρῶμεν τὰς διαφορὰς των καὶ τὰς συνεπειὰς τούτων ἐπὶ τῆς εὐδαιμονίας ἢ ἀθλιότητος πολλῶν ἑκατομυρίων ὁμοίων μας! Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη ἔχει μεγίστην ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἐκ τῆς Συγκριτικῆς Ἀνατομίας, δι' ἧς δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς μεταξὺ τῶν σωμάτων ἄλλων ζώων καὶ τῶν ἰδικῶν μας.

Ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν πολιτικῶν ἀληθειῶν ὁ νοῦς μας ὑψοῦται φυσικῶς καὶ διὰ τινος ὀρθῆς κ' ἐπίσης λογικῆς ἐργασίας ὡς εἶν' ἡ ἀνακκλύπτουσα τὰς ἀληθείας ταύτας, πρὸς τὸν Μέγαν Δημιουργὸν τοῦ παντός, τὴν Πηγὴν ὅλων, ὅσα ἐθεωρήσαμεν διὰ τοῦ φωτός τῆς ἐπιστήμης, τὸν Παντοδύναμον Ποιητὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ «*συνέχοντα πάντα τῷ λόγῳ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ*». Ἄλλ' αὐτὸς οὗτος ἐδημιούργησε τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἐχάρισε τὴν δυνάμιν τοῦ διανοεῖσθαι, τοῦ κρίνειν, τοῦ αἰσθάνεσθαι, τὸν ἔθεσεν «*εἶν τῷ μέσῳ τοῦ κόσμου τῶν θανμασίῳ*», τὸν ἔδωκε τὴν δυνάμιν τοῦ νὰ τὸν ἐνωῇ καὶ νὰ ὑψοῦται διὰ τῆς διανοίας εἰς τὴν γνῶ-

σιν τῆς Μεγάλης Πρώτης Αίτίας. Ὁ ἠθικὸς ἄρα κόσμος προσθέτει εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς Δημιουργοῦ καὶ Συντηρητικῆς Δυνάμεως καὶ αἱ θεωρίαι τοῦ κόσμου τούτου ὑψώνουν τὸν νοῦν εἰς κοινωνίαν πρὸς τὸν πλάστην του. Μένει λοιπὸν ἀμφιβολία τις πλέον, ὅτι ἡ σπουδὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πολιτικοῦ ὄντος, καὶ ἡ θεωρία τοῦ διοργανισμοῦ καὶ τῶν λειτουργιῶν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου εἶν' ἐπίσης ἡδονικὴ καὶ ὠφέλιμος; Τὸ ἀκριβῶς κατάλληλον τοῦ εἶδους μας εἰς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν· ἡ αὔξησις τῆς δυνάμεώς μας καὶ ὁ πολλαπλασιασμός τῶν ἀναπαύσεων καὶ εὐχαριστήσεων διὰ τῆς ἐνώσεως τῶν θελήσεων καὶ ἐνεργειῶν· ἡ καθυπόταξις τῶν διοικούντων τὴν φύσιν καὶ τὰς κινήσεις τοῦ ὑλικοῦ κόσμου νόμων εἰς τὴν διάθεσιν καὶ χρῆσιν τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου· ἡ τάσις τῶν νοητικῶν τῶν δυνάμεων καὶ ἠθικῶν αἰσθημάτων εἰς τὸ νὰ προοδοποιήσῃ τὴν κοινωνικὴν βελτίωσιν· ἡ προδιάθεσις πολιτικῶν συνδυασμῶν, καὶ εἰς δυστυχεῖς ἀκόμη περιστάσεις, εἰς τὸ νὰ προάξῃ καλὸν τι, καὶ αἱ ἔμφυτοι δυνάμεις πρὸς ἀποφυγὴν καὶ θεραπείαν τοῦ κακοῦ· οἱ παράδοξοι νόμοι, ἐν μέρει φυσικοὶ καὶ ἐν μέρει ἠθικοὶ, καθ' οὓς διατηροῦνται οἱ ἀριθμοὶ τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς καὶ μετ' ἀσφαλοῦς βεβαιότητος διαφυλάττεται ἡ ἰσοσταθμία τῶν φύλων—ταῦτα εἶναι πολλοστημόριον μόνον τῶν θαυμασιῶν τῶν προβαλλομένων εἰς τὰ ὄμματα τοῦ πολιτικοῦ παρατηριτοῦ καὶ ἐπισυρόντων τὴν προσοχὴν του, ἐπειδὴ δυσκόλως εὐρίσκεται πολιτικὸν τι σύστημα, τοῦ ὁποίου ὁ ὀργανισμὸς καὶ αἱ λειτουργίαι δὲν ἀποδεικνύον ἐμφανεστερα τὰς ἰκανότητάς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ δὲν λαμπρύνουν τὴν δύνάμιν καὶ τὰ θαυμάσια τῆς θείας Προνοίας πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ ἀνθρώπος ἀτενίζει ὡς τὸν Πλάστην καὶ Συντηρητὴν του. Θεωρίαι τοιαῦται, ἀχώριστοι ἀπὸ πάντα κλάδον ἐπιστήμης, καὶ μόνον ἀπὸ τοὺς ἐπιπολαίους καὶ διεφθαρμένους παραμελούμεναι ἢ περιφρονούμεναι, εἶναι καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν πόνων ἀμοιβή, καὶ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας πηγὴ, καὶ τῆς ἔμφρονος καὶ ἐνχρέτου συμπεριφορᾶς ὁδηγός· εἶναι τὸ ἀληθὲς τέλος ὅλης μας τῆς μαθήσεως, καὶ δίδουν εἰς πᾶσιν μερίδα ταύτης διπλῆν ἀξίαν καὶ ὑψηλότερα θέλητρα.

Πολλοί, ἴσως οἱ πλείονες, νομίζουσιν, ὅτι ἡ ἐσχάτη ἤτοι ἡ μεγίστη τῶν ἐπιστημῶν ὠφέλεια εἶν' ἡ πρακτικὴ εἰς τὰς χρεῖας τοῦ βίου ἐφαρμογῆ τῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶν' ἀληθές· εἶναι μάλιστα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον τοῦ ἀληθοῦς, νῆ ἰσχυρίζεται τις ὅτι τὸ μόνον ὄφελος ἀπὸ τὰς ἐπιστημονικὰς ἀνκαλύψεις καὶ φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας καθόλου εἶναι τὸ πραγματικὸν καί, ὡς εἶπεῖν, ψηλαφητὸν τοῦτο κέρδος. Δὲν ὑπάρχει μεγαλύτερον σφάλμα, μεγαλύτερα σύγχυσις ἰδεῶν παρὰ τὴν ἐξ ἧς πηγάζει ἡ ἀνωτέρω δοξασίς! Εἶν' ἔγγιστα συγγενὲς μὲ τὸν παραλογισμόν, ὅτι ἐργασία παραγωγικὴ ἢ ἐπικερδῆς εἶναι μόνη ἡ ἐργασία δι' ἧς παράγονται ἢ παρασκευάζονται ὑλικὰ τινα χρειώδη ὥστε ἡ πλεῖον πᾶσῶν ὠφελοῦσα τὴν κοινότητα ἐργασία, ἡ ὑψηλότερα κλάσις ἐργασίας, διὰ τῆς ὁποίας κυβερνᾶται, ὑπερρασπίζεται, βελτιοῦται, ὀλοκληρὸς ἐπικράτεια, ἀποκλείεται, κατὰ τὴν ἐπισφαλῆ ταύτην δοξασίαν, ἀπὸ τὴν κατηγορίαν τῶν παραγωγικῶν ἐργασιῶν, διὰ μόνον τοῦτο, ὅτι, ἀντὶ ν' αὐξήσῃ τὴν ἀξίαν μερίδος τινος τοῦ ἐθνικοῦ κεφαλαίου, ἐπαυξάνει τὴν ἀξίαν τῆς ὀλης περιουσίας του, καὶ ἐπιθέτει εἰς αὐτὴν τῆς ἀσφαλείας τὴν ιδιότητά ἐκείνην, χωρὶς τῆς ὁποίας πᾶσα ἄλλη οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Οὕτως οἱ ἀρνούμενοι τὸ ἀξιόλογον τῆς ἀπλῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας καὶ ἀποκλείοντες ἀπὸ τὰς ὠφελείας τῆς ἐπιστήμης τὴν καθαρὰν καὶ ἀληθῆ ἡδονὴν τῆς ἀνκαλύψεως, τῆς μαθήσεως, τῆς κατανοήσεως τῶν ἀληθειῶν τῆς, λησμονοῦν πόσαι ἡδοναὶ, γεννήματα τῆς λεγομένης πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐπιστημῶν, ἀναλύονται εἰς εὐχαριστήσεις ἀπλῆς θεωρίας. Ἡ ἀτμομηχανή, φέρ' εἶπεῖν, ἡ ὁποία εἶν', ὁμολογουμένως, ἡ ὠφελιμωτέρα ἐφαρμογὴ τῆς μηχανικῆς καὶ χημείας εἰς τὰς τέχνας, δὲν ἤθελ' εἶσθαι τὸ αὐτὸ καὶ ἂν δὲν ἦτον εἰμὴ εἰς μόνην τὴν ἀτμοπλοῦαν χρῆσιμος, καὶ οὐδεὶς μετεχειρίζετο ἐν ἀτμόπλοῦν εἰμὴ εἰς μικρὰς περιακτοπλοίας πρὸς περιέργειαν καὶ διασκέδασιν; δὲν ἤθελ' εἶσθαι τὸ αὐτὸ καὶ ἂν δὲν μετεχειρίζοντο τὰς ἀτμομηχανάς, εἰμὴ εἰς μόνας τὰς λεπτουργικὰς τέχνας; Ὡσαύτως τὸ μικροσκόπιον εἶν' ἐπίσης ὠφέλιμος πρακτικὴ τῆς ὀπτικῆς ἐφαρμογὴ ὡς καὶ τὸ τηλεσκόπιον, τὸ δὲ τηλεσκόπιον ἢ

Θελ' εἶσθαι τὸ αὐτὸ καὶ ἂν δὲν τὸ μετεχειριζώμεθα, εἰμὴ εἰς χωροσκοπίαν πρὸς ἀπλῆν διασκέδασιν, ἢ εἰς τὸ νὰ βλέπωμεν τὰ ἀληθῆ σχήματα τῶν πλκνητῶν, οὐδεμίαν δὲ χρῆσιν ἐγένετο τούτου εἰς τὴν νκυτιλίαν ἢ εἰς τὸν πόλεμον. Ἡ ἀπλῆ ἄρα εὐχαρίστησις τῆς ἀνευρέσεως σχέσεων, καὶ τῆς θεωρίας γενικῶν νόμων εἰς τὸν ὑλικὸν, ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν κόσμον, εἶν' ἡ ἄμεσος καὶ δικαία ἀξία τῆς ἐπιστήμης, καὶ ὅλαι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀλήθειαι εἶν' ἐπίσημοι διὰ τὸν λόγον τοῦτον, εἴτε φέρουν βοήθειαν τινα εἰς τὴν κοινὴν βιομηχανίαν, εἴτε ὄχι. Ὡσαύτως ἡ πνευματικὴ εὐχαρίστησις τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν τῆς Θρησκείας εἶναι μεγάλης ἀξίας, ἐκτὸς τοῦ πολλὰ μεγαλητέρου πλεονεκτήματος τοῦ νὰ βελτιώουσι τὴν καρδίαν καὶ τελειοποιῶσι τὸν νοῦν—πρὸς ὃν ἐπίσημον καὶ μέγαν σκοπὸν τείνουσι τῶν ὅλαι, μᾶλλον ἢ ἥπτον ἀμέσως, αἱ θεωρίαι τῆς ἐπιστήμης καθ' ὅλου, καὶ κατὰ τὴν ὑψηλοτέραν ταύτην ἔννοιαν δύνανται ὅλ' αἱ ἡδοναὶ τῆς ἐπιστήμης νὰ θεωρῶνται δικαίως ὡς πρακτικῶς ὠφέλιμοι.

Ἄλλ' ἐπίσης μεγάλης ἀξίας εἶν' ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἐπιστημῶν εἰς τὰ γενικῶς ὀνομαζόμενα κοινὰ πράγματα τοῦ βίου. Κατ' ἐξοχὴν πληθύνουσι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐφαρμογῶν παντοίων καὶ ὠφελίμων οὐδ' εἶν' ὀλιγωτέρας ὠφελείας ἢ ἀξίας αἱ θεωρίαι τοῦ ἠθικολόγου, τακτοποιῶντος διὰ τῶν διδασκαλιῶν του τὸν νοῦν μας, βελτιοῦντος τὰ αἰσθήματα, καὶ καλλιεργῶντος τὰς ἐνάρετους διαθέσεις, πολὺ δὲ μεγαλητέρας ἀξίας εἶν' αἱ ὑπηρεσίαι του ὅταν συντελοῦν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλ' ἡ σπουδὴ τῆς Πολιτικῆς εἶν' ἀναντιρρήτως ἡ ὠφελιμωτάτη πασῶν τῶν λεγομένων συνήθως πρακτικῶν καὶ εὐεργετικωτάτη ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τῆς. Ἐὰν, κατὰ τὴν παροιμίαν α ἡ κυρία τοῦ ἀνθρώπου σπουδὴ εἶναι ὁ ἀνθρώπος β, ἡ ἀξιολογωτάτη ἐφαρμογὴ τῶν ὅσα μᾶς διδάσκει ἡ Ἠθικὴ ὡς πρὸς τὴν φύσιν του εἶν' ἀναντιρρήτως ἐκείνη, δι' ἧς μανθάνομεν τὴν κατάστασιν, τὰς ἐξεις, τὰ συμφέροντα, τὰ δίκαια, τὰ καθήκοντά του καθὸ μέλους πολιτικῆς κοινωνίας. Ἡ ἐπιστήμη, ἥτις πραγματ εὐεργετικῶς περὶ ὀργανισμοῦ κυβερνήσεως, ἥτις

μεταχειρίζεται τὴν πείραν ἑνὸς τινὸς ἔθνους ἢ ἐποχῆς πρὸς εὐποιῶν ἑνὸς ἄλλου, καὶ τὸ σώζει οὕτως ἀπὸ τὰς θυσίας, ἀπὸ τὸν κίνδυνον, ἀπὸ τὴν δυσαρέσκειαν ἀποτυχῶν, ἐλέγχουσα τὰ εἰς διάφορα συστήματα πολιτικῆς ἢ ἐμπορικῆς νομοθεσίας γενόμενα σφάλματα, δεικνύουσα τὸν τρόπον τῆς διορθώσεως καὶ ἀποφυγῆς των, διδάσκουσα, πῶς τοιαῦτα συστήματα δύνανται, κατὰ τὸν ἐπιτυχέστατον καὶ ἀκινδυνώτατον τρόπον, νὰ βελτιωθοῦν πρὸς ἐξασφάλησιν τῆς εὐδαιμονίας τοῦ λαοῦ· ἢ ἐπιστήμη ἣτις ἐρμηνεύει τὰς ἀρίστας νομοθεσίας, ἐξηγεῖ τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς τῆς νομικῆς, ἐκθέτει τὸν δραστηριώτερον τρόπον ἐπίσης τοῦ πῶς ἐκτελοῦνται ὡς καὶ πῶς γίνονται οἱ νόμοι· ἣτις ὀρίζει τὰ δίκαια καὶ καθήκοντα τῶν τε λαῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων, διασαφίζει τὰ δίκαια ἔθνους πρὸς ἔθνος, καὶ ἀποδεικνύει τὸ χρέος καὶ τὴν φρόνησιν τοῦ συμβιβάζειν εὐνομίαν μὲν ἐλευθερίαν ἐσωτερικῶς, καὶ ἀνεξαρτησίαν μὲ εἰρήνην ὡς πρὸς τὰ ἔξω—ἀναντιρρότητος ἢ ἐπιστήμη αὕτη, ἂν δὲν ἦναι ὅλων τῶν ἄλλων ἢ ὠφελιμωτάτη εἰς πᾶσαν Πολιτείαν, ναί, εἰς πάντα πολίτην ἀτομικῶς, οὐδεμιᾶς τουλάχιστον ἔχει τὰ δευτερεῖα ὡς πρὸς τὴν πρακτικὴν ἐπιστημότητα. Τὰ εὐεργετήματα, τὰ ὁποῖα δι' αὐτῆς ἐπιτυγχάνομεν, τὰ σφάλματα, τὰ ὁποῖα δι' αὐτῆς δυνάμεθα νὰ διορθώσωμεν, οἱ κίνδυνοι, τοὺς ὁποίους διὰ συνδρομῆς τῆς ἀπαφεύγομεν, εἶναι τὰ μέγιστα καὶ ἐπιστημώτατα, ἐπεὶ τὰ ταῦτα τὰ εὐεργετήματα, σφάλματα, κίνδυνοι ἀρορῶσι τὸ ὅλον τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων καὶ ὡς ἔγγιστα ἕκαστον πολίτην, μέλος τῆς κοινωνίας, ἐμμέσως ἢ ἀμέσως. Οὐδὲν εὐληπτότερον τούτων· ἀλλὰ πολὺ σαφέστερα καὶ λαμπρότερα θέλουν ἀποδειχθῆ τῆς ἐπιστήμης ταύτης τὰ ὀφέλη, ὅταν ἐξετάσωμεν, ἐν παρόδῳ, τὰς ὅσαι ἐνίστε ἡγέρθησαν ἐνοστάσεις κατὰ τῆς διαδόσεως καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς. Ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς μόνην τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ ὠφέλεια ἢ προκύπτουσα ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἐξέτασιν τῶν ξένων πολιτειῶν ἔχει μεγίστην ὁμοιότητα μὲ τὰ εὐεργετήματα, ὅσα ἔφερεν εἰς τοῦ ἀνθρώπου τὴν Φυσιολογίαν ἢ σπουδὴ τῆς Ἀνατομίας τῶν κατωτέρων ζώων. Ὁ Κλάδος οὗτος τῆς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης δύναται



προσφύεσθαι νὰ ὀνομασθῆ *Συγκριτικὴ Ἀνατομία Πολιτειῶν* εἰς τοῦ ἁποῖου τὴν σπουδὴν ἂν καταχινώμεθα, προσεκτικοὶ πάντοτε εἰς τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς Πολιτικῆς, εἰς τὴν διασάφην τούτων ὅσον ἀπὸ τὸν ὀργανισμόν καὶ τὴν διοίκησιν διαφόρων συστημάτων πολιτείας, καὶ εἰς τὴν τροπολόγησιν τὴν ὁποίαν ἐπιφέρουν εἰς αὐτὰς αἱ ἐνὸς ἐκάστου διαφοραὶ, θέλομεν ὠφελῆθαι μεγάλως ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς Καθόλου Πολιτικῆς Ἐπιστήμης, καὶ θέλομεν προοδεύσει ἐπισήμως εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ ἰδικοῦ μας συστήματος, ἀπαράλλακτα ὡς διὰ τῆς Συγκριτικῆς Ἀνατομίας τῶν σωματίων ἐκτείνομεν τὰς γνώσεις μας ἐπὶ τῆς Φυσιολογίας καὶ γνωρίζομεν ἀκριβέστερα τὸ ἀνθρώπινον σῶμα.

Οὐδεὶς εἰς ἐλευθέραν τινα πολιτείαν, καὶ δυσκολώτατα εἰς πολιτισμένον λαόν, ἤρνηθη ποτὲ τὰς ὠφελείας καὶ πλεονεκτήματα τῆς πολιτικῆς, ἢ ἀντέστη κατὰ τῆς διαδόσεως καὶ διδασκαλίας τῆς εἰς εἰκὰς κλάσεις. Ἀβελτηρίαν τοιαύτην δὲν ἐτόλμησέ τις ἀκόμη. Ἄλλ' ἔσχυσε ποτε γνώμη τις, ἢ ὁποία δὲν στερεῖται καὶ τὴν σήμερον ὀπαδοῦς, ὅτι πολιτικὰ ἀντικείμενα δὲν πρέπει νὰ συζητῶνται μεταξὺ τοῦ πλήθους, καὶ διὰ τοῦτο ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι δὲν ἀρνοῦνται εἰς τὸν λαόν τὴν εἰς ἄλλους κλάδους γνῶσεων διδασκαλίαν, ἐναντιοῦνται ὡς πρὸς τὴν εἰς αὐτὸν διάδοσιν τῶν φώτων τῆς πολιτικῆς. Ἐὰς σπουδάζουν ταῦτα οἱ πλούσιοι καὶ δυνατοὶ, ἄς τὰ μαθάνουν οἱ κυβερνῶντες καὶ νομοθετοῦντες τοῦ τόπου ἢ αἱ ἀνώτεροι τῆς κοινωνίας κλάσεις· συγγράμματα ἄς γράφονται καὶ μαθήματ' ἄς παραδίδονται εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ τέκνα των ἢ εἰς ἐκλεκτοὺς συλλόγους περὶ τῶν μεγάλων ἀντικειμένων τῆς ἐθνικῆς Πολιτείας· ὁ λαὸς ὅμως δὲν πρέπει νὰ φροντίζῃ περὶ οὐδενὸς τούτων. Ἐὰς ἀναγινώσκῃ τὰς ἐφημερίδας, ἄς παρευρίσκειται εἰς τὰς ἐκλεκτικὰς συνελύσεις, ἀλλὰ πολιτικὰ ἰδέαι εἰν' ἀνώτεροι τῆς καταλήψεως τοῦ λαοῦ—εἶναι διὰ τοὺς ἀνωτέρους του, καὶ περὶ τούτων εἶναι καὶ ἀνωφελές καὶ ἐπικίνδυνον νὰ καταγίνωνται αἱ ἐπιτηδευματικαὶ κλάσεις. Ἡ ἐποχὴ παρῆλθε μὲν, καὶ παρῆλθεν ἀμεταστρεπτή, καθ' ἣν ἄλλοι τοιαῦτα δοξασίαι ἠδύναντο νὰ εὔρουν γενικὴν

ἀποδοχὴν, κατ' ἐξοχὴν, ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, ἂν καὶ ἀλλαχού τῆς Εὐρώπης διατηροῦνται ἐν μέρει ἀκόμη ὡς ὀρθαί· ἀλλ' ὅμως καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, καὶ Γερμανίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀγγλίαν σώζεται τροπολογία τῆς αὐτῆς ἐσφαλμένης γνώμης, ἐπηρεάζουσα τὰς κρίσεις ἀξιοσεβάστων ἀνδρῶν, ἐξ ἐκείνων μάλιστα τῶν ὁποίων ἄλλως αἱ δοξασίαι δὲν εἶναι δουλικαὶ οὔτ' ἀνελεύθεροι. Τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἰσχυρὰ πρόληψις, τὴν ὁποίαν ἔχουν κατὰ τῆς διαδόσεως πολιτικῶν γνώσεων, ἡ εὐχὴ τοῦ ν' ἀποτρέπεται ἀπὸ τὰ τοιαῦτα ἀντικείμενα τοῦ λαοῦ ἢ ὄρεξις, καὶ ὁ φόβος μὴ κινδυνεύσῃ ἐκ τούτου ἡ εἰρήνη καὶ τῆς κοινωνίας ἡ εὐταξία. Ὡστε καταντᾷ χρέος μας νὰ ἐξετάσωμεν ἐγγύτερον τὴν ἐνστασιν ταύτην, καὶ νὰ ἴδωμεν ἂν τῶνόντι ἔχη τινα δύναμιν. Ἄς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ ὁποίου μεταχειρίζονται οἱ ἐναντίοι ἐπιχειρήματος· ἀλλὰ πρὸ πάντων σημειωτέον, ὅτι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐνστασις εἶναι κατὰ τῆς *Πολιτικῆς*, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν *Οἰκονομικὴν* (*Πολιτικὴν Οἰκονομίαν*), τούτέστι τῆς πρώτης ὑποδιαίρεσεως, τοῦ μεγάλου κλάδου τῆς *Ἐσωτερικῆς Πολιτικῆς*, ἥτοι τῆς Κυβερνητικῆς. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων ὑποδιαίρεσεων, τούτέστι τῆς *Οἰκονομικῆς* κυρίως, καὶ τοῦ δευτέρου κλάδου ἥτοι τῆς *Ἐξωτερικῆς* ἢ *μεταξὺ ἔθνῶν Πολιτικῆς*, οἱ ἐναντίοι εἶν' ἀμεριμνότεροι, καὶ τινες ἤθελον προτιμήσει νὰ διδάσκηται ἡ προτέρα τούτων — ἡ *Πολιτικὴ Οἰκονομία*, ἐὰν μόνον ἡ *Πολιτικὴ* κοινῶς καλουμένη, ἥτοι αἱ περὶ Πολιτείας ἀρχαί, ὁ ὀργανισμὸς τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἡ διοικήσις αὐτῆς καθόλου, ἐξαιρῶνται ἀπὸ τοῦ κοινοῦ τὴν περιέργειαν καὶ ἀποκλείωνται τοῦ κύκλου τῆς ἐνεργείας τοῦ δημοσιοδιδασκάλου ἢ δημοσιογράφου.

Ἴδου τοίνυν πῶς ἐπιχειροῦν οἱ ἐναντίοι: « Οὐδεμία ἀνθρωπίνῃ θεσμοθεσίᾳ δύναται νὰ ᾔν' ἐντελής, αἱ δὲ καθεστῶσαι Πολιτεταὶ εἰς ὅλα τῆς Εὐρώπης τὰ μέρη, ἔχουσαι τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς παλαιὰς καὶ ἀφωτιστοὺς ἐποχὰς, μετέχουν ἀναμφιβόλως, πλέον ἢ ἔλασσον τῆς παρακολουθούσης τ' ἀνθρώπινα ἔργα ἀτελείς. Καθὸ λοιπὸν τοιαῦται, ἔχουν πολλὰ τῶν μέρη εὐπρόσβλητα ἀπὸ τοὺς ζῶντας

εἰς πλεόν φωτισμένην καὶ ἐξευγενισμένην ἐποχὴν τῆς κοινωνίας. Οὐδ' εἶναι δυνατόν ν' ἀρνηθῆ τις, ὅτι πολλὰ ἠθέλαμεν παραλείψει ὡς ἄλογα καὶ ἐπικίνδυνα κατὰ τὸ παρὸν, ΕΑΝ ΕΠΡΟΚΕΙΤΟ ΝΑ ΣΥΝΤΑΞΩΜΕΝ ΤΩΡΑ ΠΡΩΤΟΝ ΤΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΑΣ ΜΑΣ ΘΕΣΜΟΘΕΣΙΑΣ. Ἐπομένως καταντᾶ ἀδύνατον νὰ ἐξετάσωμεν ἢ τὸ ἰδικόν μας ἢ ἄλλα Πολιτεύματα χωρὶς νὰ ἐξελέγξωμεν διάφορα σφάλματά των. οὐδὲ δύναται ν' ἀναπτύξῃ τις ὑγιεῖς ἀρχὰς πολιτικῆς χωρὶς νὰ καταντήσῃ φυσικῶς εἰς συμπεράσματα διαφωνοῦντα πρὸς τὸ σύστημα ὑπὸ τὸ ὁποῖον ζῶμεν. Ναί, ἤθελ' εἶσθαι ἀδύνατον, καί, ἂν ἦτο δυνατόν, ἤθελ' εἶσθαι ἄτιμον, ν' ἀποφεύγῃ τις πᾶσαν ἀναφορὰν πρὸς τὰ ὑπάρχοντα καὶ καθεστῶτα, ἐν ᾧ ἐξηγεῖ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ὑγιοῦς Πολιτικῆς, κατὰ τῶν ὁποίων προσκόπτουν ὀλορχάνερα αἱ θεσμοθεσίαι τῆς Πολιτείας μας. » Ἐντεῦθεν δὲ συμπεραίνου, ὅτι διδασκαλία καὶ γνῶσις τῶν τοιούτων διεγείρου τοῦ λαοῦ τὴν δυσαρέσκειαν πρὸς τὴν Κυβέρνησίν του καὶ τοῦ ἐξυπνοῦν τὴν ἐπιθυμίαν μεταβολῆς.

1. Καὶ πρῶτον μὲν παρατηρητέον ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἐνστασις ἀπευθύνεται κατὰ τῆς φατριαστικῆς, χαμερποῦς, ὑπερμέτρου καὶ φιλονείκου συζητήσεως πολιτικῶν πραγμάτων, ὅποιαν ἐπιχειρεῖ ἡ ἐμπάθεια καὶ ἡ ἀσυνειδησία ὑπὸ τὸ πρόσχημα χρηστῆς καὶ ἐντίμου κοινοδιδασκαλίας. Τίς ἀρνεῖται ὅτι διατριβαὶ καὶ, πολὺ πλεόν, μαθήματα πρὸς τὸν λαὸν δύναται νὰ καταντήσουν ἐπικίνδυνα, ὅταν ὁ διδάσκων ἢ δημοσιογράφος καταχρᾶται τοῦ ἐπαγγέλματός του καὶ γίνεται αὐτὸς ὁ ἴδιος φατριαστὴς καὶ δημαγωγός; Ἄλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται, κατ' οὐδένα τρόπον, ὅτι εἶν' ἐπικίνδυνος ἡ διδασκαλία αὐτῆς τῆς Πολιτικῆς. Ἐπειδὴ, πρὸ πάντων, αὕτη ἦν ὄλως πρακτικὴ καὶ ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη. Ἐὰν δὲν ὑπάρχουν καθόλου αἱ βλάβαι, ὅσαι προκύπτουν ἀπὸ τὰς ἀναφερομένας ἐλλείψεις ὠρισμένου τινος πολιτεύματος· ἐὰν τὰ εἰς αὐτὸ ἀποδιδόμενα κακὰ ἦν ἄπλως θεωρητικὰ καὶ παρ' ὀλίγον φανταστά· ἐὰν ὁ λαὸς οὐδεμίαν αἰσθάνεται δυσχέρειαν ἐνεκὰ τούτων· ἐὰν δὲν φέρουν συνεπείας πησιδῆλους καὶ ἀναντιρρήτους· ἐὰν,

ἐν ἐνὶ λόγῳ, ὁ λαὸς δὲν πάσχει, δὲν αἰσθάνηται τῶντι τὸ βάρος τῶν κακῶν, ὅπως παρατηροῦν καὶ ὁμολογοῦν οἱ δημαγωγοῦντες αὐτόν—τότ' ἐμποροῦμεν νὰ ἤμεθα ἀσφαλέςτατοι, ὅτι τὰς ἀναφερομένας ὡς ὑπαρχούσας ἐλλείψεις ὁ λαὸς θέλει ἀποδεχθῆ, ἢ μᾶλλον θέλει περιφρονήσει, ὡς ψευδεῖς καὶ ἀλόγους, ἐπειδὴ ἀληθῶς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σύστημα δὲν ἔχει τὰς ἐλλείψεις ταύτας. Οὐδεμία ῥητορεία, οὐδὲν ἐπιχείρημα λόγου, οὐδεμία παρόρμησις συγγραφῆς ἢ διδασκαλίας δύναται νὰ πείσῃ τοὺς ἀνθρώπους ὅτι καταθλίβονται ἢ κακοκυβερωῦνται ἢ ἄλλως πως πάσχουν, ὅταν ἦν' ἐν ἀληθείᾳ ἐλεύθεροι καὶ εὐδαίμονες· εἶν' ἀδύνατον νὰ κατορθώσῃ δημοσιοδιδάσκαλος νὰ καταπέισῃ τὸ κοινὸν ἢ τὸ ἀκροατήριόν του ὅτι ζῶσι στενοχωρημένοι καὶ πρέπει νὰ δυσαρσετῶνται, ὅταν οὗτοι ξεύρουν καὶ αἰσθάνωνται ὅτι ζῶσιν ἐν ἀνέσει καὶ πρέπει νὰ ἦν' εὐχάριστοι.

2. Ἄλλ' ἐάν αἱ ἐλλείψεις, τὰ σφάλματα, ὑπάρχωσι καὶ ὁ λαὸς υποφέρει τῶντι ὑπὸ τὸ βάρος των, τότε εἶναι καὶ πρέπον καὶ ἄξιον καὶ ἀναγκαῖον ν' ἀνερευνηθῶσι καὶ βασανισθῶσιν αἱ αἰτίαι τοῦ κακοῦ καὶ νὰ ἐξελεγχθῶσιν ἀπαρακαλύπτως· χωρὶς τούτου εἶν' ἀναμφίβολον, ὅτι ὁ λαὸς θέλει ἔχει πάντοτ' αἰτίας δυσαρσεχείας. Ἀπ' ἐναντίας, ἐάν αἰσθάνωνται μὲν τὴν κατάθλιψιν, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουν διακεκριμένως, πόθεν προέρχεται, τότε καὶ ν' αὐξήσῃ ὑπὲρ τὸ δέον ἡ δυσαρσεχεία των πιθανὸν εἶναι, καὶ κακὴν διέυθυνσιν νὰ λάβῃ. Ἡ δὲ διδασκαλία, γινομένη ἀπὸ εὐσυνειδήτους, ἐντίμους καὶ ἀξίους ἀνδρας καὶ τὰ παράπονα τοῦ λαοῦ περιστέλλει ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς μετριότητος, καὶ ἀβλαβῆ τῆς Κυβερνήσεως μέτρα, ἀθῶους ἀνδρας, ἀνεπιλήπτους θεσμοθεσίας ἀπὸ κατάκρισιν καὶ ἐνοχοποίησιν προφυλάττει. Ἄν ἄλλα ἱστορικὰ παραδείγματα τῶν κινδύνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκτίθεται ἡ εἰρήνη καὶ ἡ γενικὴ εὐτυχία ἐπικρατείας τινος ἕνεκα τῆς ἀμαθείας τοῦ λαοῦ, δὲν εἶχομεν, ἐδυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν τὰς ταραχάς, ὅσας ἐπροξένησε πολλὰκις καὶ προξενεῖ εἰς ὅλα τοῦ κόσμου τὰ μέρη ἡ ἀλόγος ἀγανάκτησις τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν ἐξαγόντων τὴν αἴτιον ἐν καιρῷ.

εφορίας, ἢ κατὰ τῆς χρήσεως τῶν μηχανῶν ἐν καιρῷ δυσχερείας τῶν χειροτεχνῶν. Μόνη δὲ ἡ ἄγνοια τοῦ τί ἐστὶ Πολιτεία, τί ἐστὶ Κυβέρνησις δύναται νὰ παράξῃ τοιαύτας συμφοράς.

Ἡ ἀνάγκη τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἀτομικῆς, μέχρι τινος, ἐλευθερίας, πρὸς εὐδαιμονίαν τῆς ὅλης κοινωνίας, τὸ ἀδύνατον τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, τουτέστι τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς εἰς τὰς χεῖρας ὅλου ἔθνους, τὰ δυστυχέστατ' ἀποτελέσματα τῆς περιφρονησεως καὶ παραβιάσεως τοῦ δικαίου τῆς ιδιοκτησίας — τοῦ ἀκρογωνιαίου τούτου λίθου τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὸ συμφέρον τὸ ὁποῖον ὄλαι, μέχρι τῶν κατωτάτων, αἱ κλάσεις ἔχουν εἰς τὸ νὰ προστατεύεται ἀπὸ τὸν νόμον ἢ συσώρευσις τῶν κεφαλαίων, τὰ κακὰ τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὴν καθεστῶσαν Κυβέρνησιν (ἐκτὸς μόνον εἰς ἐσχάτας κ' ἐπομένως πάνυ σπανίας περιστάσεις), τὸ μέγα συμφέρον, ὅπου ὅλος ὁ λαὸς, μεγάλοι καὶ μικροὶ ἀνάγκη νὰ ἔχουν εἰς τὴν γενικὴν ὑπακοὴν πρὸς τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν ἐν τῷ κράτει — τὸν Κυριάρχην ἡγεμόνα, ἢ πανταχοῦ σχεδὸν ὁμοίαν ἀνάγκη τοῦ νὰ γίνωνται ὄλαι αἱ μεταβολαί, καὶ αἱ σωτηριωδέσταται αὐταί, ὑπαρχούσης τινος θεσμοθεσίας, βαθμηδὸν καὶ μετὰ φρονήσεως καὶ ἡσυχίας — ὅλα ταῦτα εἶναι τὰ πρώτιστα μαθήματα, τὰ ὁποῖα πᾶς πολιτικοδιδάσκαλος ὀφείλει νὰ ἐρμηνεύσῃ ἀκριβῶς καὶ ἐντυπώσῃ, ἂν ἦναι τοῦ ἐπαγγέλματός του ἄξιος κ' ἔχῃ τὴν κοινὴν εὐσυνειδησίαν, οὐδὲ δύναται νὰ κάμῃ βῆμα καθ' ὅποιανδήποτε διεθυσιν εἰς τὴν διδασκαλίαν του, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀφορμὴν νὰ διασαφίσῃ καὶ ὑποστηρίξῃ τὰ θεμελιώδη ταῦτα μαθήματα διὰ τῆς καθημερινῆς πείρας τῶν ἀνθρώπων. Τί δὲ εἶναι τὰ μαθήματα ταῦτα; Εἰν' αἱ ἀληθεῖς διδασκαλίαι τῆς εὐταξίας καὶ τῆς εἰρηνικῆς διαγωγῆς, εἶναι τὰ δραστηριώτερα παρορμητικὰ εἰς πειθαρχίαν — πειθαρχίαν ἀξίαν πάσης ἐμπιστοσύνης, καθὸ ἔλλογον, παραγγελλομένην μάλιστα ἀπ' αὐτὸν τὸν ὀρθὸν λόγον, ὅχι ἐπιβαλλομένην ἀπὸ τὴν ὑπερισχύουσαν βίαν, τὴν ἐν συνειδήσει πειθαρχίαν, πεφωτισμένων κ' ἐπομένως καλῶς διατεθειμένων ἀνδρῶν, ὅχι τὴν τυφλὴν ὑποταγὴν ἀμαθῶν ἀνδραπόδων. Κάτεχε τὸν λαὸν ὅσον θέλεις πάντοτε

εἰς τὸ αὐτὸ σκότος τῆς ἀγνοίας περὶ τοῦ τί ἐστὶ Κυβέρνησις καὶ εἰς ποίαν κατὰστασιν εὐρίσκονται τὰ πράγματά των ὅταν τὰ κκκὰ ὑπάρχουν, τὸ πάσχειν ὑπὸ τὸ βῆρος των κ' ἐπομένως ἀγανακτεῖν, τὸ ἐγγίνεται καὶ χωριστινὸς διδασκαλίας. Κάτεχε τὸν λαὸν ὅσον θέλεις εἰς τὴν ἀμάθειαν· τὸ αἶσθημα τοῦ ἀποκλεισμοῦ των ἀπὸ τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν βλέπουν ἐνεργοῦντας τοῖς ἀνωτέροις των — αἶσθημα πάντων ἀλγεινότατον, καὶ ἡ σύγκρισις τῆς τύχης τοῦ πτωχοῦ πρὸς τὴν τοῦ πλουσίου γείτονός του — ἡ ἀφόρητος αὕτη μερὶς τοῦ κλήρου των, ἡ ὁποία θέλει ἐκθέτει πάντοτε τὴν κοινωνίαν εἰς τοὺς μεγίστους κινδύνους, εἶν' ἀδύνατον νὰ μὴ ἐκπλήξῃ τὸν νοῦν των, καὶ, ἂν δὲν καταθλίβωνται ἀπὸ τὴν ὑπερσχύουσαν δύναμιν, δὲν θέλουν παύσει ποτὲ νὰ ἐνεργοῦν μὲ τὴν πλέον ὀλεθρίαν τάσιν κατὰ τῆς εἰρήνης τῆς κοινωνίας, μέχρις οὗ ὁ λαὸς διδαχθῇ ἐντελῶς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς Πολιτείας, τὸ εἶδος τῆς κοινωνικῆς συνθήκης κ' ἐνταυτῷ τὰς ἀρχὰς τῆς Οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Δὲν ἔχει χρεῖαν διδασκάλου ὁ πτωχὸς διὰ νὰ φθονῇ τοῦ πλουσίου γείτονός του τὴν τε πραγματικὴν μετοχὴν εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ τὴν ὑπερανάλογον μερίδα του εἰς τ' ἀγαθὰ τοῦ βίου· ἀλλ' ὁ διδάσκαλος ἤθελεν ἐκπληρώσει κακῶς τὸ καθῆκον του, ἐὰν ἀφήσῃ τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν εἰς τὸν νοῦν τοῦ πτωχοτάτου ἀνθρώπου, ὅστις τὸν ἀναγινώσκει ἢ τὸν ἀκροάζεται, ὅτι τὰς ἐπαναστάσεις καὶ ἀναρχίας ἀκολουθεῖ πάντοτε ἡ ἀθλιότης ὅλων τῶν κλάσεων τῆς κοινότητος, ὅτι ἡ ἄνισος διαιρέσις τῆς δυνάμεως εἶν' ἀναγκαία εἰς πᾶσαν κυβέρνησιν, καὶ ἡ ἄνισος διανομὴ τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι τῶν ὧν οὐκ ἄνευ εἰς τὴν ὑπαρξίν αὐτὴν τῆς Πολιτείας· ἐπειδὴ ἡ ἰδέα τοῦ παραπολὺ ἢ παρολίγον — τῆς ὑπερβολῆς ἢ τῆς ἐνδείας, εἶν' ὅπως ἀσύμφωνος μ' αὐτὴν τῆς ἰδιοκτησίας τὴν φύσιν, ὅτι ἐπάνω εἰς ταύτην θεμελιούται ὅλον τῆς κοινωνίας τὸ οἰκοδόμημα· γενικὴ δὲ διακλήρωσις κτλ. μάτων ἤθελε καταστήσει τὴν ἐπικράτειαν σκιπὴν παραδοξολογίας τυχοδιωκτικῆς ἐπὶ ἓν ἔτος, γενικῆς κατεργημώσεως τὸ ἐφεξῆς, φρενολομεῖον πρὸς καιρὸν καὶ μετακτῦτα κομμητήριον διαπικνός.

3. Ἡ θεωρία τοῦ ὀργανισμοῦ ἄλλων Πολιτειῶν ὡς καὶ τῆς ὑπὸ τὴν ὁποίαν, ζῶμεν καὶ ἡ σύγκρισις τῶν ἐλλείψεων καὶ πλεονεκτημάτων τῆς ἰδικῆς μας πρὸς ἄλλα τοιαῦτα συστήματα, εἶν' ἀδύνατον σχεδὸν νὰ μὴ φέρῃ εὐκτὸν ἀποτέλεσμα εἰς τὰς διαθέσεις λαοῦ ζῶντος εἰς ὅπως οὖν εὐτυχεῖς περιστάσεις.

Οἱ Ἄγγλοι, φέρ' εἰπεῖν, ὅταν καταναήσουν τὴν ἀμετρον ὑπεροχὴν τῆς βρετανικῆς πολιτείας ἐπὶ τοσούτων ἄλλων εἰδῶν Κυβερνήσεως, εἶν' ἀδύνατον νὰ μὴν εὖρουσι εἰς τὴν σύγκρισιν ταύτην μεγάλα αἷτια εὐχαριστήσεως, καὶ λόγους ἰσχυροὺς ν' ἀνέχωνται προτιμότερον τὰ μικρὰ κακὰ τῆς παρὰ νὰ διακινδυνεύσουν τὸ μέγα καλόν. Ὅλη ἡ ἐξῶθεν πείρα, ὅλη ἡ ἱστορία παραγγέλλει τὴν ἀνάγκην ἔμφρονος καὶ προφυλακτικοῦ τρόπου, ὡς ἂν πρόκειται ν' ἀρθῶσιν ἀπὸ τὸ μέσον ἀνεγνωρισμένα κακὰ, ἢ νὰ εἰσαχθῶσιν ἀξιόλογοι βελτιώσεις. Οὐδὲ δύναται νὰ ἐκφύγῃ τὴν προσοχὴν, ὅτι ὄχι ὀλίγα ἐκ τῶν ὅσα ἐπιπόλαιοι καὶ ἀμαθεῖς ἄνθρωποι θεωροῦν ὡς βελτιώσεις, ἀποδεικνύονται διὰ σπουδαιοτέρας ἐρεῦνης τοῦ πράγματος, ἀνωφελῆ καὶ ἐπιζήμια. Ἐντεῦθεν ἀδίδακτοι καὶ ἀμαθεῖς ἄνθρωποι ἐπιθυμοῦν πολλάκις ξένας θεσμοθεσίας, τὰς ὁποίας πολλὰ ὀλίγον γνωρίζουν· ἐνῶ πλήρης καὶ συστηματικὴ γνῶσις τοῦ πράγματος ἤθελε τοὺς διδάξει, ὅτι διὰ τὰς διαφοροὺς ἕξεις καὶ συνθηκῆς καὶ παντοίας ἄλλας περιστάσεις τοῦ ξένου ἐκείνου ἔθνους, κατ' ἄλλας περιπτώσεις, εἶναι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὠφέλιμον ἐκεῖ, ἐν ᾧ ἤθελ' εἶν' ἐπιβλαβὲς παρ' ἡμῖν.

4. Ἡθέλαμεν καταστήσει εἰς ἀτελεύτητον ἀπεραντολογίαν ἂν ἐπεχειροῦμεν ν' ἀποδείξωμεν, πῶς καὶ πόσον εὐκολώτερα καὶ ἀσφελέστερα κυβερνᾶται λαὸς τις, ὅταν αἱ πολιτικαὶ γνώσεις διαδοθῶσι κατ' ἔκτασιν εἰς ὅλα τὰ μέλη του. Λαμβάνομεν τὰ πρῶτα τυχόντα παραδείγματα ἀπὸ τὴν κακὴν τῆς ἀμαθείας ἐπιρροὴν καὶ τὰς δεσποζούσας ἐπισφαλεῖς δοξασίας περὶ Οἰκονομικῶν ἀντικειμένων. Γνωστὸν εἶν' ἤδη, πόσον μέγα τὸ κακόν, ὅποσον προκύπτει ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ ἐργατικὴ κλάσις τῆς κοινότητος ἀγνοεῖ τὴν φύσιν τῶν ἐργατικῶν (μισθῶν) καὶ τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ μισθο-

δοσία των. Ἡ μεγίστη καὶ πρωτίστη αἰτία τῆς καταθλίψεως τῶν ἐργατικῶν κλάσεων εἶναι ἡ ἀπεριόριστος αὐξήσις τῆς ἐργασίας, τὴν ὁποῖαν οἱ ἄφρονες γάμοι τῶν ἀφ' ἐνός καὶ ἡ ἀποστροφή τοῦ ν' ἀλλάζουν καθέδραν ἐργασίας τῶν ἀφ' ἐτέρου, ὑπερπληροῦν καθεκάστην τὴν ἀγορὰν· ἐπειδὴ τοῦτο καταθλιβάζει τιμὴν τῆς ἐργασίας τῶν, ἢ τὸ ἡμερομίσθιόν των, εἰς τὸ κατώτατον ποσὸν τῶν ἀναγκαίων πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς ἀνθρώπου. Τί εὐτυχέστερον, εὐποικτικώτερον καὶ εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν παρὰ τοιαύτης γνώσεως τοῦ πράγματος διάδοσις, ὅποια ἤθελε καταστρέφει ἢ κὰν θεραπεύσει τὸ μέγιστον τῶν κακῶν, ὅσα καταθλίβουν ἐν τῷ παρόντι τὰς κατωτέρας κλάσεις τῆς κοινωνίας; — Ὡσαύτως, αἱ ἀνόητοι κραυγαὶ ὑπὲρ τῆς ἀπεριόριστου προμηθείας τῶν πτωχῶν καὶ κατὰ τοῦ ὄρθου, τῶνόντι ἀναγκαίου νόμου, ὅστις ἤθελε περιορίζει ἕκαστον νάζῃ διὰ τοῦ προϊόντος τῆς ἰδίας του βιομηχανίας, ἢ τοῦ εἰσοδήματος τῆς ἰδίας του περιουσίας, οὐδέποτε ἤθελον ἐγερθῆ, ἢ τουλάχιστον οὐδαμοῦ ἤθελον εὖρη ἀντήχησιν ἢ ἀκρόασιν, εἰμὴ μεταξὺ τῶν ἀμαθεστάτων. — Αἱ παραδοξολογίαι ἀγρίων τινῶν ὄνειροπόλων καὶ τινῶν κακοβούλων, ὅτι μόνη ἡ ἐργασία δίδει δικαίωμα εἰς τὴν ἀπόλαυσιν ἀγαθῶν, τὰ δὲ συσσωρευμένα κεφάλαια εἶναι κατάθλιψις καὶ κατάχρησις, οὐδεμίαν ἤθελον εὖρη ὑποδοχὴν μεταξὺ ἀνθρώπων, διδαγμένων νὰ συλλογίζωνται ὅτι ἡ συσώρευσις τῶν κεφαλαίων εἶν' ἀναγκασία συνέπεια τῆς ιδιοκτησίας καὶ τῆς ἀσφαλοῦς κατοχῆς τῆς, καὶ ὅτι οὐδεμία κλάσις ἀνθρώπων ἔχει μεγαλύτερον συμφέρον εἰς τὴν ὑπεράσπισιν καὶ διατήρησιν τῶν κεφαλαίων παρὰ τοὺς ἐργάτας, τοὺς ὁποίους πρὸ πάντων ὑποστήριζει κατ' ἀνάγκην ἡ χρῆσις των· — Ἡ λύσσα κατὰ τῆς μηχανικῆς, ἢ ἀντίστασις κατὰ τῆς ἐλευθέρως ἐξαγωγῆς τοῦ σίτου ἐν καιρῷ ἀφορίας, καὶ αὐτὰ προσέτι τὰ ὑπερμεγεθυνόμενα ὠφελήματα δικαίων τῶνόντι καὶ ἀληθῶν θεωριῶν, οἷα εἶν' ἡ ἀποδοκιμάζουσα τοὺς περὶ Δημητριακῶν καρπῶν νόμους τῶν Ἄγγλων, σαφηνίζουν ἐκ προσθήκης τὰς συμφορὰς, τὰς ὁποίας δύναται νὰ προξενήσῃ ἡ ἀγνοία τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης. Καὶ διὰ νὰ φέρωμεν ἐν μόνον ἀκόμη παράδειγμα, ἡ δημῶδες πρόληψις



κατὰ τοῦ τοκισμοῦ, καὶ ἡ διίσχυρησις, ὅτι ὁ περιορισμὸς τοῦ τόκου προστατεῦει δυστυχεῖς δανειζομένους, ματαιώνει πᾶσαν προσπάθειαν εἰς βελτίωσιν τοῦ νόμου ὡς πρὸς τὸ ἐπίσημον τοῦτο μέρος πολλά ἔτη ἀφ' οὗ ὁ Βενθὰμ ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ δυστυχὴς δανειζόμενος ὑποφέρει ὑπὸ τὸν περιορισμὸν τοῦτον πλὴν πλέον παρὰ τὸν πλούσιον δανειστήν, καὶ ἀφ' οὗ ὁ πρῶτιστος μεταξὺ τῶν ἐπισήμων ἐμπορολόγων τοῦ σημερινοῦ κόσμου, ὁ Sir Francis Baring ἐκήρυξε τοῦ Βενθὰμ τὴν « ὑπεράσπισιν τοῦ τοκισμοῦ » ἀναντίρρητον, καθὼς μηδεμίαν ἐπιδεκτικὴν ἀντιγογίαν — Οὐδ' αὐταὶ αἱ ὑψηλότεραι τῆς κοινωνίας κλάσεις ἀπέρριψαν μέχρι τοῦδε τὰς προλήψεις ταύτας, ὥστε νὰ καταργηθῇ ὅλως ἐν ἀπὸ τὰ μεγαλήτερα πρακτικὰ ἐλλείμματα τῆς ἐμπορικῆς νομοθεσίας.

Ἄλλ' ἐπίσης εὐεργετικὴ καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Κυβέρνησιν εἶναι ἡ διδασκαλία ἄλλων κλάδων τῆς Πολιτικῆς ἐπιστήμης. Δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν μετὰ πάσης θετικότητος, ὅτι οὐδεμίαν κραυγὴν ἤθελε ποτ' ἐγερθῆ κατ' ὀποιοῦδήτινος φόρου, ἀπαιτουμένου ἀπὸ τὴν δημόσιον ὑπηρεσίαν, μεταξὺ λαοῦ, ὁ ὁποῖος γνωρίζει καλῶς, πόσον ἀναγκαῖα εἶν' ἡ διατήρησις τῶν ἀπαραιτήτων εἰς τὴν δημόσιον ὑπηρεσίαν θεσμοθεσιῶν καὶ καταστημάτων. Πόσα μέτρα δὲν εἶναι πᾶσα Κυβέρνησις ἠναγκασμένη νὰ παραλείψῃ, ἐναντίον τῆς σταθερᾶς καὶ ὀρθῆς πεποιθήσεώς της, διὰ μόνην τὴν αἰτίαν, ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη δὲν τ' ἀνέχεται κατὰ τὴν ἐνεστῶσαν τις ἀτελεῖ ἀνάπτυξιν! Ἐνδεχόμενον νὰ διαφωνοῦν τινες, φέρεῖ εἰπεῖν, ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τοῦ νὰ κατέχωσιν οἱ Ἄγγλοι ἀποικιακὰς τινὰς ἰδιοκτησίας διὰ μεγάλων ἐξόδων, πρὸς μεγάλην ζημίαν τοῦ ἐμπορίου των καὶ ὄχι μικρὸν κίνδυνον τοῦ νὰ εὐρεθῶσιν εἰς τὴν ἀνάγκην ἐχθροπραξιῶν. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὅλοι οἱ ἐπιστημότητός τινος Πολιτικοὶ τῆς Ἀγγλίας ἤθελον συμφωνήσῃ εἰς τὸ νὰ παραιτήσωσι τὰς μακρὰν αὐτῆς ἐκείνας κτήσεις, τίς τῶν Ἰπουργῶν ἤθελε τολμήσει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν χώραν, ὅπου ὁ Οὐόλφιος ἐνίκησε τὴν λαμπρὰν του νίκην καὶ εὔρε τὸν ἐνδοξον θάνατον, (\*) συμβεβηκός, τὸ ὅποιον κα-

(\*) Πρὸ τῆς ἐν Καναδᾷ πόλεως Quebec κατὰ τῶν Γάλλων ἡρωϊκῶς

θιέρωσε τὸν τόπον εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ λαοῦ, καὶ καθιστᾷ τοῦτον τυφλὸν εἰς πᾶσαν συνέπειαν καὶ κωφὸν εἰς πάντα λόγον; Ἐπίσης μεγάλη εἶν' ἡ ὠφέλεια νὰ παραιτήσωσι τὰ Γάδαιρα (Gibraltar), ἀλλ' ὁ λαὸς ἔχει χρεῖαν νὰ διδαχθῇ πολλὰ μαθήματα πολιτικῆς πρὶν ἢ ῥιψοκινδυνεύσῃ ὁποιονδήποτε ὑπουργεῖον νὰ προτείνῃ τοιαύτην παραιτήσιν, ὅσονδήποτε μεγάλα τὰ ἐκ ταύτης ὠφελήματα. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν κακῶν ὅσα ἡ τοιαύτη τῶν λαῶν ἀμάθεια φέρει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, οὐδὲν εἶναι τόσο ὀλέθριον, ὅσον ἡ ἐπιρροή αὐτῆς εἰς ἐκεῖνα τῶν ἔθνων τὰ αἰσθήματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐγεννήθησαν οἱ ἐμπορικὸι περιορισμοὶ καὶ, πρὸ πάντων, οἱ πόλεμοι. Ὁ φόβος, μὴ ὠφελήσωμεν ἄλλα ἔθνη καὶ βοηθήσωμεν τοὺς ἀντιζήλους μας διὰ τοῦ ἐμπορίου μας, εἶν' ἡ αἰτία τοῦ προτέρου τούτων· τὸν δὲ δευτέρου — τὸν πόλεμον, παρήγαγον πολλάκις αἱ ἔθνικαὶ δυσμένειαι, ἡ ἀπέχθεια κατὰ τῶν γειτόνων διὰ μόνον τοῦτο ὅτι εἶναι γειτονές μας καὶ σημειωτέον, ὅτι καὶ ἐμπορικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀντιζηλῖαι ἐνεργοῦν κυρίως ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὅποιοι, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἶναι οἱ ἐγγύτατοι γειτονές μας, εἶν' οἱ κάλλιστοι ἀγορασταὶ τῶν προϊόντων μας, καὶ ἔπρεπε, πρὸς ὠφέλειαν ἀμοφοτέρων τῶν μερῶν, νὰ ᾔν' οἱ σταθερότατοι φίλοι μας. Ἡ ἱστορία τοῦ εἵδους μας εἶν' ἱστορία τῶν κακῶν ὅσα ἐπλυμμήρησαν ἀπὸ ἐπίσης ἀκάθαρτον καὶ ἄφθονον πηγὴν! Πόσοι πόλεμοι δὲν ἐγένιναν ἐξ αἰτίας τῆς ἀμαθείας τῶν λαῶν, παρορρωμένων καὶ ἐρεθιζομένων ἀπὸ τὰ χαμερπῆ ἀτομικὰ συμφέροντα φατριαστῶν τινῶν! Τοιοῦτος ὁ τῶν Ἄγγλων κατὰ τῶν Ἰσπανῶν, τοιοῦτος ὁ κατὰ τῶν Ἀμερικανῶν. Καὶ ἄλλο δὲ χειρότερον τῆς ἀμαθείας τοῦ λαοῦ κακὸν, ὅτι πολέμους ἐνόησε δικαιοτάτους καὶ ἀναγκαίους ἀποδέχεται μὲν κατ' ἀρχάς μετ' ἐνθουσιασμοῦ ὁ λαὸς, ἀλλὰ τοὺς παραλείπει καθ' ἣν περίπτωσιν τὰ μέγιστα τοῦ Κράτους συμφέροντα ἀπαιτοῦν τὴν ἐγκαρτέρησιν εἰς

---

μαχόμενος. Τῆς νίκης ταύτης συνέπεια ᾔν' ἡ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας κυρίευσις τῆς πόλεως, μετὰ ταῦτα τῆς ὁμωνύμου ἐπαρχίας, καὶ ἐν τελειοῦ ἔθλου Καναδά, τοῦ ὁποίου ἡ κατοχὴ ἀνεγνωρίσθη διὰ τῆς ἐν Παρισίοις εἰρήνης εἰς τοὺς Ἀγγλους.

αυτούς. Ἔθνος ἀσυλλόγιστον, καθὼ ἀδίδακτον καὶ ἀμαθές, ὑπάρχει πάντοτε εἰς τὸ σφάλμα τοῦτο, τοῦ ὁποίου οὐδὲν ὑπάρχει μεγαλύτερον, ἐκτὸς ἐνός, τοῦ μεγίστου πάντων, τοῦ νὰ ῥιφθῆ εἰς φιλονεικίας καὶ ἐχθροπραξίας χωρὶς αἰτίαν.

5. Τῆς πολιτικῆς διδασκαλίας ἰδιαιτέρον χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι πολλαὶ τῶν ὅσας ἀναπτύσσει ἀρχῶν εἰν' αὐταὶ ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας τὰ ὑπάρχοντα πολιτικὰ κόμματα κατὰ καιρὸν ἐπικαλοῦνται, εἰς τὰς ὁποίας πολλάκις ἀναφέρονται καὶ περὶ τῶν ὁποίων συζητοῦν πολλαὶ τῶν διασαφῆσεων τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται πρὸς ἐξήγησιν τῶν εἰρημένων ἀρχῶν εἰν' αὐτὰ τὰ θέματα τῆς ἐμπειθεστάτης συζητήσεως μεταξὺ τῶν πρακτικῶν Πολιτικῶν καὶ τῶν φατριαστῶν τῆς ἡμέρας. Ἄλλ' ἢ ὅλη ὑπόθεσις, ἐμπορεῖ τις ν' ἀντείπῃ ἐνταῦθα, εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον ἀμφισβητήσιμος, εἰς δὲ τὴν ἀμφισβήτησιν ταύτην, καθὼ ἐμπεριλαμβάνουσαν τ' ἀληθῆ ἢ ὑποτιθέμενα συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων, ἐπομένως διεγείρουσαν βαθέως τὰ πάθη των, οὔτε ὁ διδάσκαλος εἶναι εὐκόλον νὰ τηρήσῃ ἀμεροληψίαν, οὔτε τὸ ἀκροατήριόν του ν' ἀποσιεῖ τὴν δεσποτείαν τῶν δυναστευόντων κατὰ καιρὸν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν, ὥστε ἡ διδασκαλία καταντᾷ δύσκολος ἕνεκα τῆς παρεϊσδύσεως κομματικῶν προλήψεων καὶ τοῦ διδάσκοντος καὶ τοῦ διδασκομένου, ἐν ᾧ, ἀπ' ἐναντίας, τὸ φατριαστικὸν πνεῦμα ὑποτρέφεται καὶ τὰ ἐχθρικά αἰσθηματὰ ἐξερεθίζονται, ἂν ὅχι ἐξ ὑπαρχῆς γεννῶνται. Ἡ ἐνστάσις αὕτη ἔχει ἀναντιρρόητως πολλὴν ἀλήθειαν, ἀναφερομένη εἰς τὴν ἀρχικὴν δυσκολίαν τῆς πολιτικῆς διδασκαλίας, ἀλλ' οὐδόλως ἀποδεικνύει, ὅτι τοιαῦται γνώσεις δὲν πρέπει νὰ μεταδίδωνται, τοιαύτη διδασκαλία δὲν πρέπει νὰ γίνεται, τείνει δὲ μόνον εἰς τὸ νὰ μᾶς προφυλάξῃ, ὅσον ἔνεστι, μὴ πέσωμεν εἰς τὰ ὁποῖα μᾶς προδεικνύει σφάλματα. Ἐὰν δὲ τις ἤθελε τὴν ἀποδεχθῆ ὡς λόγον ἀποχωρῶντα κατὰ τῆς διδασκαλίας τῆς Πολιτικῆς, ἡ συνέπεια ἤθελεν εἶσθαι: ὅτι τῶν ἀξιογρωστοτέρων πραγμάτων τοῦ βίου ἡ ἀγνοία εἶναι προτιμότερα τῆς γνώσεως· ὅτι ὅσον πλέον ἐνδιαφέρει τὸ πρᾶγμα τοὺς ἀνθρώπους, τόσο ὀλιγώτερον.

πρέπει νὰ τοὺς μέλλῃ νὰ τὸ καταλάβουν. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο· συνέπεια ἤθελ' εἶσθαι προσέτι καὶ, ὅτι περὶ ζητημάτων σκοπὸς τῶν ὁποίων εἶναι νὰ διεγείρουν ἰσχυρὰ πάθη, εἶναι κάλλιον καὶ σωτηριωδέστερον εἰς τὸν λαὸν νὰ μὴ γνωρίῃ τίποτε, νὰ εὐρίσκεται εἰς τὸ σκοτόσ· ἐπειδὴ, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ὅλης τῆς ἐνστάσεως τὸ οἰκοδόμημα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐμποδίσῃ τις τοὺς ἀνθρώπους νὰ λαμβάνουν μέρος εἰς τὰ πράγματα ταῦτα, οὐδ' εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἐξερεθίζωνται καὶ διαιρῶνται εἰς φατρίας. Τοῦτο, δηλ. ἡ τοιαύτη φύσις των, εἶν' ἡ βᾶσις αὐτῆ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνστάσεως. Εἶναι λοιπὸν κοινοῦ νοός, εἶν' ὑγιῶν φρενῶν ἴδιον, ἐπειδὴ τοιαύτη ἐξερεθίσις, τοιαῦται κομματικαὶ διαφωνίαι ὑπάρχουν, νὰ παραγγέλλῃ τις ἐντελῆ ἀγνοίαν τῶν περὶ ὧν αἱ διαφωνίαι ζητημάτων ὡς μέσον κατάλληλον νὰ τὰς καθησυχάσῃ; Εἶν' αἱ πολιτικαὶ διαφοραὶ εὐσυμβιβαστότεραι ἐὰν κατέχη τις τοὺς ἀντιφερομένους εἰς ἀγνοίαν τῶν περὶ ὧν ἡ ἀμφισβήτησις ἀντικειμένων; Εἶν' οἱ ἄνθρωποι εὐκολώτεροι νὰ συμφωνήσουν περὶ τίνος, ὅσον ὀλιγώτερον τὸ γνωρίζουν; Ἄ· Ὁ λαός, λέγουσιν, αἰσθάνεται σφοδρῶς περὶ τινῶν ἀντικειμένων, αἱ γνώμαι ἐν αὐτῷ εἶναι πολὺ διηρημέναι, τινῶν ὑπὲρ τίνος τρόπου πολιτεύσεως καὶ ἄλλων κατ' αὐτοῦ. Διὰ νὰ κατορθώσῃ δέ τις συνεννόησιν μετὰ τῶν ἀντιφερομένων, ὥστε νὰ ἐνωθῶσιν ὅλοι ὑπὲρ τοῦ πράγματος ἢ κατ' αὐτοῦ, ἢ νὰ προτιμήσουν μέσῃν τινὰ ἀσφαλῆ ὁδὸν ἀπέχουσιν ἐπίσης τῶν δύο ἄκρων, τὰ μέρη πρέπει νὰ μὴ καταλαμβάνουν τὴν φύσιν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος μέτρων, καὶ νὰ κατέχωνται εἰς ἀγνοίαν ὅλων τῶν ὑπὲρ, ὅλων τῶν κατὰ, ὅλων τῶν μέσῃν τινὰ ὁδὸν σκοποῦντων ἐπιχειρημάτων! » « Συνηντήθησάν ποτε, λέγει παλαιός τις μῦθος, δύο ἀγέρωχοι Ἰππόται εἰς τινὰ πεδιάδα, ὅπου ἔτυχεν ὀρθὰ πηγμένη ἀσπίς· ὁ εἰς τὴν ὀνόμασε λευκὴν ἀσπίδα, ὁ ἄλλος μέλαιναν, καὶ τοῦτο ἤρκεσε, κατὰ τὸ ἔθος ἐκείνων τῶν χρόνων, τηρούμενον ἀκόμη κατὰ δυστυχίαν μέχρι τῆς σήμερον, νὰ προκαλέσῃ ἀπ' ἀλλήλων τὴν μονομαχίαν. Ἀλλ' ἐν ᾧ παρεσκευάζοντο, φθάνει κατὰ τύχην ἱερός

τις, ὅς τις μὴ τὴν αἰτίαν τῆς διαφωνίας, τοὺς ἐσυμβούλευσε νὰ θεωρήσουν ἕκαστος ἀμφοτέρωθεν τὴν ἀσπίδα, καὶ οὕτως εὔρον ὅτι καὶ ὁ εἷς καὶ ὁ ἄλλος ἰσότητος εἶχον δίκαιον, ἐπειδὴ τὸ ἐν μέρος τῆς ἀσπίδος ἦτο κατὰλευκον, τὸ ἄλλο βραθυμέλαν. Ἡ Ὁ λειτουργὸς τῆς εἰρήνης ἐξετέλεσεν ἐμφρόνως τὸ χρέος του· ἀλλ' οἱ ἐναντίοι μας, καὶ μάλιστα τινὲς τοῦ αὐτοῦ ἐπαγγέλματος μὲ τὸν συμβιβαστὴν τῶν δύο ἰσποτῶν, ἄλλο καλλήτερον μέσον νὰ προβάλλουν δὲν ξεύρουν, εἰμῆ, νὰ καλυφθῇ ἡ ἀσπίς ἐνώπιον τῶν δύο ἐτοιμομάχων καὶ ἡ μονομαχία νὰ προχωρήσῃ.

Ὅλοι συμφώνως ἀποδέχονται ὅτι μεγαλῆτερον κακὸν εἰς ἓνα τόπον δὲν ὑπάρχει παρὰ τὴν φατριαστικὴν παραφορὰν, τὴν κατάχρησιν δηλ. αὐτοῦ ἐκείνου, τὸ ὅποῖον, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπερπηδᾷ τὰ ὅρια τοῦ δέοντος, εἶναι πλεονέκτημα, καὶ δύναται νὰ ἦναι ἰσχυρὸν μέσον τῆς διατηρήσεως τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς προοδοποιήσεως τῶν καθόλου βελτιώσεων, τουτέστι τῆς ἐντίμου ἐνώσεως Πολιτικῶν ἀνδρῶν περὶ ἐθνικῶν πραγμάτων. Τὸ κακὸν τοῦτο κατανατᾷ ἀνυποφόρητον, ὅταν καθίσταται ὄργανον φιλαύτων ἀνθρώπων, φιλάρχων καὶ φιλοκερδῶν, πρὸς βλάβην τῆς κοινῆς εὐτυχίας καὶ διὰ τῆς ὑποδούλου, τυφλῆς συνεργίας τοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου θυσιάζονται τὰ συμφέροντα εἰς τοὺς σκοποὺς τῶν κομματαρχῶν του. Οὗτοι προσποιοῦνται πολιτικὰς τινὰς δοξασίας, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ στρατολογήσουν Πολιτικούς συνεταίρους καὶ νὰ τοὺς χωρίσουν ἀπ' ἄλλας συμμορίας. Θέσις εἶναι τὸ ἀληθὲς ἀντικείμενον τῶν προςπαθειῶν των· αἱ δὲ πολιτικαῖ των ἀρχαὶ εἶν' ἀπλοῦν πρόσχημα. Τὸ πλῆθος, ἀντὶ νὰ συλλογίζωνται περὶ ἐαυτῶν, γίνονται παίγιον καὶ ὄργανα ἄλλων, ἐκτραχηλίζονται εἰς μυρίας ὄσας εἶν' ἱκανοὶ νὰ πράξουν ἀστόχαστοι ἄνθρωποι παραφροσύνας, καὶ εἰς τοσαύτας ὑπερβολὰς καὶ ὕβρεις, ὅσας οἱ ὑπουλοὶ ἀρχηγοὶ των τολμοῦν νὰ τοὺς συγχωρήσουν νὰ πράξουν πρὸς ἰδίαν ἐαυτῶν ἀσφάλειαν καὶ χωρὶς τὴν ἐλαχίστην φροντίδα περὶ τῆς ἀσφαλείας τῶν ὀπαδῶν. Ὅλη ἄρα παρ' ὀλίγον ἡ δύναμις τῶν φατριαρχῶν τούτων ἐπιστηρίζεται εἰς τὴν πολιτικὴν ἀμάθειαν τοῦ λαοῦ καθόλου, καὶ τὴν ὁποίαν διὰ

τοῦτο ἀντιποιοῦνται ἄδειαν τὸ νὰ δημιουργοῦν καὶ ἐπιπέττουν τὰς δοξασίας των. Εἰς τοιαύτην πραγμάτων κατάστασιν εἶν' ὀρθώτατον ὅ,τι εἶπεν ὁ Σουίφθιος « Φατρία εἶναι μωρία πολλῶν πρὸς ὠφέλειαν ὀλίγων », καὶ τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων δὲν ἤθελεν ὑπάρχει μεταξὺ λαοῦ πολιτικῶς ἐκπαιδαγωγημένου. Καθ' ὃν καιρὸν οἱ πρῶτοι ἀνακαλύψαντες τὰς νήσους τοῦ νοτίου Ὠκεανοῦ θαλασσοπόροι ἠγόραζον χώρας, ἀγαθὰ καὶ ἄλλα κινητὰ κτήματα τῶν ἐγγχωρίων δι' ἓν κόκκινον πτερόν, οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν Ἄγγλων πρὸ τεσσάρων αἰῶνων ἔσφαζον ἀλλήλους ἀνὰ χιλιάδας καὶ ἐξωλόθρευσαν τὰ ἐννέα δέκατα τῶν εὐγενῶν τοῦ τόπου ἐν τῷ ὀλίγων ἐτῶν δι' ἓν κόκκινον ἢ λευκὸν ῥόδον (\*). Ἄλλ' οὔτε οἱ πόλεμοι τῶν Λαγκάστερ καὶ Γιόρκ ἐπιχειροῦνται πλέον εἰς τὸν αἰῶνα μας, οὔτε οἱ κάτοικοι τῶν Ἀμερικανικῶν νήσων, πολιτισμένοι ἤδη, θέλουν παραπεισθῆ πλέον νὰ καταδαπανῶσι τὴν περιουσίαν των εἰς τὸ μηδὲν, καὶ ἡ ἡμέρα θέλει ἔλθῃ ὅτε ἄλλαι κομματικαὶ διαφωνίαι θέλουν θεωρεῖσθαι μὲ τὴν αὐτὴν περιφρόνησιν, ὅπως θεωροῦμεν ἡμεῖς σήμερον τὰς ἐπὶ Ἑβρίκιων καὶ Ἐδουάρδων φατρίας.

6. Τοῦτο μᾶς φέρει εἰς τὴν ἐπίσημον παρατήρησιν, ὅτι ζήτημα δὲν μένει πλέον, ἂν ὁ λαὸς πρόπη νὰ διδῆται τὰ πολιτικὰ ἢ ὄχι.

(\*) Ὁ καθ' ὅλον σχεδὸν τὸν 15. αἰῶνα διαρκέσας περὶ διαδοχῆς τοῦ θρόνου τῆς Ἀγγλίας πόλεμος μεταξὺ τῶν Οἰκῶν τοῦ Λαγκάστερ καὶ Γιόρκ ἤρξατο κυρίως νὰ ᾔται καταστρεπτικῶς ἐμφύλιος ἀπὸ τῆς ἐν Σανταλβάνῳ μάχης κατὰ τὸ 1485. Ὀνομάσθη δὲ πόλεμος τῶν Λευκοῦ-ρόδιον καὶ Κοκκινοῦρόδιον (of the Red and the White Rose) κατὰ τὰ παράσημα τῶν δύο Οἰκῶν, τοῦ μὲν (Γιόρκ) λευκὸν φέροντος ῥόδον, τοῦ δὲ (Λαγκάστερ) κόκκινον, καὶ προήχθη μέχρι τοῦ 1486, ὅτε Ἑβρίκος Ζ΄, ἐξ οἴκου Λαγκάστερ, μόνος σχεδὸν ἐπιζήσας μεταξὺ πολλῶν συγγενῶν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν Οἰκῶν, βασιλέων, βασιλίδων, βασιλοπαίδων, εἴτε πεσόντων εἴτε ἄλλως ἐλεεινῶς τὸν βίον καταστρεφάντων, λαθὼν εἰς σύζυγον Ἑλισάβεθ τὴν ἐξ Γιόρκ ἤνωσε τὰ δύο Ῥόδα καὶ κατέπαυσε τὸν πόλεμον (ἴδ. *Hallam's History of England* II. 365.)

Ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ διδασθῆ ἀπεδείχθη, καὶ ὅ,τι μόνον ζητεῖται εἶναι ἂν πρέπει νὰ καλοδιδασθῆ, ἢ νὰ κακοδιδασθῆ. Κάμ' ὅ,τι θέλεις, θέλει εὐρεθῆ πάντοτε κάποιος ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου. Εἶν' ἐπάγγελμα τὸ ὅποσον δύναται ν' ἀντιποιηθῆ ὅποιοσδήποτε ἐν ἐλευθέρᾳ πολιτείᾳ, καὶ τοιοῦτον, ὅποσον νομίζει ἕκαστος ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐκπληρώσῃ. Ἐὰν ὁ λαὸς δὲν διδάσκεται ἀπὸ εἰρηγικούς καὶ, ὅσον ἐνεστίν, ἀμερολήπτους ἀνδρας, θέλει δώσει ἀναποφεύκτως ἀκρόασιν εἰς ὀδηγούς ὅλως διαφόρου ἰδιότητος καὶ καταντήσῃ ἔρμαιον τῆς ἐμπαθεστέρως καὶ φιλοκερδεστέρως κλάσεως πολιτικῶν, τοῦ ἐξερεισμοῦ τῶν ταραξίων, τῆς ραδιουργίας τῶν ὑποκριτῶν καὶ τῶν τεχνημάτων τῆς ἀγροτείας. Ἐὰν ὁ διδάσκαλος παραβαίη τῶντι τοσοῦτον τὰ χρέη του, ὥστε, ἀντὶ κοινωφελῶν μαθημάτων, νὰ κάμῃ μεροληπτικὰς, ἐμπαθεῖς, ψευδεῖς τῶν πραγμάτων ἐκθέσεις, ἐξάπτει φλόγας· ἐὰν παρατρέχῃ τὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τεταμιευμένα γεγονότα πρὸς διασάφην τοῦ σκοποῦ μερικῶν συστημάτων, ἐὰν ἐξερεθίσῃ τὰ πάθη ἀσυλλογίστου ὄχλου καὶ μεταβάλλῃ τοῦ μαθήματός του τὴν σειρὰν εἰς κατήχησιν φατρίας, ἐνδεχόμενον, δυνατὸν εἶναι νὰ προξενήσῃ οὗτος συμφοράς, ὡς ὅλοι ὅσοι καθίστανται ἔνοχοι δολίων καὶ ἐπιβλαβῶν πράξεων ἐπὶ ψευδεῖ προσήματι· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μᾶλλον εἰς ἰσχυρὸς ἐκ προθέσεως λόγος κατὰ τῆς κακῆς διδασκαλίας τοῦ λαοῦ, ὄχι κατὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ· τείνει μᾶλλον εἰς τὸ νὰ μᾶς προφυλάξῃ ἀπὸ ὑποκριτῶν, ὄχι νὰ μᾶς ἀπομακρύνῃ τοὺς διδασκάλους· ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ἡ Πολιτικὴ εἶναι δυνατὸν νὰ διδασθῆ κακῶς καὶ ἀτίμως, ὡς καὶ ἡ Θρησκεία καὶ αὐτὴ ἡ Ἠθικὴ δυνατὸν νὰ πάθῃ τοῦτο, ἀλλ' ὄχι ὅτι ἡ Πολιτικὴ πρέπει νὰ μὴ διδάσκεται, ὡς οὐδὲ ὅτι ἡ Θρησκεία ἢ ἡ Ἠθικὴ. Καὶ ἔπειτα, δὲν πρέπει βαίβαια νὰ παραλείψωμεν τὴν ὀρθὴν ἐνταυτῶν κ' εὐχάριστον παρατήρησιν, ὅτι ἡ δυσκολία τοῦ νὰ διαδώσῃ τις, δι' ἀνοήτων καὶ παραλόγων μέσων, πολιτικὰ συστήματός τινος φρονήματα εἶναι πολὺ μεγαλύτερα, παρὰ τὴν δυσκολίαν τοῦ ν' ἀπατήσῃ τὸν λαὸν κατ' ἄλλον τρόπον.

Ο χρηστός ἱερεὺς τοῦ ἀνωτέρω μύθου μετεχειρίσθη τὸ ἐντιμον καὶ

ἔμφρον μέσον, δι' οὗ ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο καὶ ἀξιώτιμος καὶ σοφὸς διδάσκαλος. Ἄν ὅμως ἀπεμακρύνετο καὶ «ἀντιπαρήρηχετο», ὡς ὁ λευίτης τῆς Παραβολῆς, ἐν ᾧ ἡ θανατηφόρος μονομαχία ἤτοιμάζετο, ἤθελε δεῖξει ἀνδρίαν, δειλίαν, φιλαυτίαν. Ἄλλ' ἂν ἤθελε καὶ ἐπιχειρήσει νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς ἐτοιμομάχους νὰ θεωρήσουν ἐκκτέρωθεν τὴν ἀσπίδα, ἂν ἤθε λ' ὕτος, ὅστις εἶχεν ἰδῆ καὶ τὴν λευκὴν καὶ τὴν μέλαιναν πλευράν τῆς, καταπέσει ἕκαστον ἰδίως τῶν ἵπποτῶν ὅτι εἶχε δίκαιον, ἑ δ' ἐναντίος τοῦ ἄδικου, ἤθελ' εἶσθαι πῶντι πάσης ἀποστροφῆς ἄξιος καθὼ ἄτιμος καὶ ἀσυνειδήτος σύμβουλος· ἡ κακοῦργος ἀπάτη τοῦ ἤθελε ταχέως ἐκκαλυφθῆ καὶ οἱ ἀντιφερόμενοι ἤθελον ἐνωθῆ νὰ τὸν καταχλευάσουν καὶ τιμωρήσουν.

Δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν ὅμως πάλιν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ διδάξῃ τις πολιτικὰ μαθήματα χωρὶς νὰ κλίνη πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ εἶδος φρονημάτων. Τοιοῦτο τι δυσκόλως ἤθελ' εἶσθαι δυνατὸν μετὰ τιμιότητος, καὶ δυνατὸν δὲ ἂν ἦτο, οὐδόλως ἤθελ' εἶσθ' ἐπιθυμητόν. Ὅστις δὴποτε ἀσχολεῖται εἰς τὴν σπουδαίαν ἔρευναν τοιοῦτου ἀντικειμένου, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ σχηματισμένην ἰδίαν ἑαυτοῦ γνώμην, τὴν δὲ γνώμην τοῦ ταύτην νὰ πιστεύῃ ἐπομένως ἐν συνειδήσει ὡς ὀρθὴν, ναί, ὡς τὴν μόνην ὀρθὴν καὶ σωτήριον, ὅποιαν πρέπει νὰ ἔχῃ λαὸς τις. Εἶν' ἄρα ἀπαραίτητόν του καθῆκον νὰ διακηρύξῃ τὰ περὶ τούτου φρονήματά του. Εἶν' ἀπείρως εὐγενέστερον, ἐντιμώτερον, ἐπωφελέστερον καὶ σωτηριωδέστερον νὰ τὰ κηρύξῃ δημοσίως, ἐλευθέρως καὶ ἀνδρικῶς, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐκθέσει τὸ ὅλον τοῦ ζητήματος καὶ τοὺς λόγους ἐκατέρων ἢ πλειόνων τῶν μερῶν, παρὰ (νὰ ἐκθέσῃ) μεροληπτικὴν ἢ μονομερῆ μόνον ἔποψιν τῆς ὑποθέσεως καὶ ν' ἀφήσῃ τὸ ἀκροατήριόν του νὰ συνάξουν ἀφ' ἑαυτῶν τὰ συμπεράσματά των, — τουτέστι τὰ ἴδια ἑαυτοῦ συμπεράσματα. Εἶναι δημοσιοδιδάσκαλος, ὄχι φατριαστὴς, ὀφείλει νὰ ἐκθέσῃ ἀκριβῶς καὶ μετ' εὐσυνειδήσιας τὰς ἰδέας καὶ τὰ ἐπιχειρήματα ἄλλων πρὸς οὓς διαφωνεῖ, καὶ νὰ δώσῃ τοὺς λόγους δι' οὓς προκρίνει τὰς ἰδικὰς του περὶ τούτου ἰδέας. Ἀπὸ τοιοῦτον, ἐλεύθερον καὶ εὐγενῆ τρόπον διδασκαλίας οὐδεμίαν βλάβην ἔχει τις νὰ φοβῆται,



ἄλλος δὲ οὐδεὶς τρόπος εἶν' ἄξιός να καλῆται διδασκαλία. Μένει λοιπὸν ἀμφιβολία τις, ὅτι καὶ εἰς τὸν λαὸν σωτήριον εἶναι καὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἀσφαλίστικώτατον νὰ διδάσκωνται οὕτως ὅλα τὰ πολιτικὰ ἀντικείμενα, καὶ πρὸ πάντων αὐτὰ ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι νὰ διεγείρουν τὸ φιλότιμον, τὸ διαφέρον καὶ νὰ κινήσουν ἰσχυρὰ αἰσθήματα; Τί καλῆτερον δύναται τις νὰ μεταχειρισθῆ μέσον διὰ νὰ πληροφορήσῃ τὸ κοινόν, πόσον μέγα εἶναι τ' ὄφελός των νὰ ἐρευνῶσι καὶ κρίνουν ἀφ' ἑαυτῶν; Τίνα μεγαλητέραν ἀσφάλειαν ἐμπορεῖ τις νὰ ἐπινοήσῃ κατὰ τῶν προσποθειῶν βιαιῶν καὶ βραδιδούργων καὶ κακοβούλων ἀνθρώπων; Τί ἀσφαλέστερον προφυλακτικόν κατὰ τῶν σκευωριῶν ἐμπειρικῶν Πολιτικῶν, τῶν ὁποίων ἔρμαιον φυσικῶς εἶναι καὶ θέλει εἶναι ὁ ἀμαθὴς ὄχλος, ἀλλ' οὔτινες εἰς μάτην ἐκθέτουν τὰ ὄνια των ἐνώπιον εὐδιδάκτων καὶ συλλογιζομένων ἀνδρῶν;

Ἐκ τούτων ἀποδεικνύεται, ὅχι μόνον ὅτι ἡ πολιτικὴ διδασκαλία τοῦ λαοῦ δὲν φέρει οὐδένα—ἀφ' ὅσους φοβούνται οἱ ἐναντίοι—κίνδυνον εἰς τὴν κοινωνικὴν εἰρήνην, ἀλλὰ καὶ ὅτι, ἀπ' ἐναντίας προσφέρει τὴν βεβαιωτάτην ἀσφάλειαν κατὰ τῶν ὀλεθριωτάτων κινδύνων εἰς ὅσους δυνατὸν νὰ ἐκτεθῆ ἡ εὐνομία καὶ ἡ εὐταξία κοινότητος τινος. Ἀλλὰ καιρὸς ἤδη νὰ προχωρήσωμεν ἐν βῆμα περαιτέρω καὶ ν' ἀποδείξωμεν ὅτι τὸ δίκαιον τοῦ λαοῦ εἰς τὸ νὰ διδαθῆ ὅσα ἀφορῶσι τὸ κοινόν, ἔχει τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον, καὶ τὸ καθῆκον τῶν προϊσταμένων του εἰς τὸ νὰ τὸν διδάξουν τὰ Πολιτικὰ, ἐπιστηρίζεται εἰς ὑψηλοτέρας παρὰ τὰς ὁποίας ἀναφέραμεν ἀρχάς.

Οὐδεμίᾳ Κυβέρησιν, ἐκτὸς μόνον ἴσως τῶν ἀμιγῶς δεσποτικωτάτων, δύναται νὰ μὴν ὁμολογήσῃ τὴν ἰσχὴν τῆς κοινῆς γνώμης, ἢ ὁποία ἐπενεργεῖ μᾶλλον ἢ ἦντον ἀμέσως, κατὰ τὸ εἶδος τῆς πολιτείας ἐν ἧ ὁ λαὸς ζῆ, ἢ δὲ ταύτης ἐπενέργεια διαφέρει, ὑπὸ τὴν αὐτὴν πολιτείαν, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς πολιτικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἐπικρατείας, αἱ ὁποῖαι ἀπολαύδουν ὀλιγίστην συνταγματικὴν ἐλευθερίαν, ἢ κοινὴ γνώμη, ἢ φωνὴ

τοῦ λαοῦ ἔχει τ' ἀποτελέσματά της· καὶ αὐτὸς ὁ ἀμαθέστατος λαὸς ἔχει τὴν θέλησίν του, τὴν ὁποίαν οἱ Κυβερνήται του δὲν παρακούουν πάντοτε ἀκινδύνως· ναί, εἴς αὐτὰς τὰς ἀπολύτους μοναρχίας, ὅπου ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι τὸ μόνον πρόσκομμα τῆς κακοκυβερνησίας, ὁ δὲ λαὸς σπανίως ἔχει τινα ἐπιβροήν, ὅταν οὗτος παρέμβῃ, συμβαίνει τοῦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ τρομερὰ ἀποτελέσματα. Οὐδὲ ὑπάρχει παρέμβασις δυσκολιωτέρα νὰ κατασχεθῇ διὰ τοῦτο καὶ μόνον ὅτι, ἔνεκα τῆς τοῦ λαοῦ ἀμαθείας, συμβαίνει νὰ ᾖ ὄλιως ἀπροκάλεστος ἢ νὰ λάβῃ κακίστην διεύθυνσιν. Πόσον ἐπίσημον εἶν' ἄρα καὶ πρὸς ἀποφυγὴν δεινῶν τοῦ λαοῦ καὶ πρὸς χαλίνωσιν τοῦ Κυβερνῶντος, νὰ ᾖ πανταχοῦ καλῶς πεφωτισμένοι περὶ τῶν πολιτικῶν των συμφερόντων! Ἄλλ' ἡ ὠφέλεια εἶν' ἀπειρομεγεθεστέρα εἰς ἐπικρατείας ἢ λαοὺς ζῶντας ὑπὸ ἐλευθέραν Πολιτείαν, ἐὰν ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους τὸ σύνταγμα ἀναγνωρίζει ὡς μᾶλλον ἢ ἥττον ἀμέσως μετόχους τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς, ἔχουν ἀκριβοῦς γνώσιν τῆς καταστάσεως τῶν ἰδίων πραγμάτων καὶ ἐσπούδασαν καλῶς τὰς ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται τὰ δίκαια καὶ συμφέροντά των. Σημειωτέον δὲ ὅτι οὐδεμίᾳ Κυβερνησί, οὐδ' αὐτῇ ἡ ἐλευθερωτάτῃ, εἶναι δυνατὸν νὰ μένῃ εἰς χεῖρας τοῦ λαοῦ καθόλου· καὶ αὐτῇ ἀκόμη ἡ μεγάλη τῶν νεωτέρων χρόνων βελτίωσις, τὸ ἀντιπροσωπικὸν σύστημα, δι' οὗ ἕκτασις μεγάλη ἐπικρατείας συμβιβάζεται ἀκινδύνως μὲ δημοκρατικὴν πολιτείαν, ἀφίνει τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς εἰς τὰς χεῖρας ἀνθρώπων ἐπιτετραμμένων τὸ κυβερνᾶν — καὶ ἐκεῖ προσέτι ὅπου αἱ ἀρχαὶ εἶναι κατὰ περιόδους ἐκλεκταί, τοῦτέστιν εἰς τὰς καθαρῶς δημοκρατικὰς πολιτείας. Οἱ ἐπιτετραμμένοι οὗτοι λοιπὸν, εἴτε κυβερνητικοί, εἴτε διοικητικοί, εἴτε νομοθετικοί, ἔχουν χρεῖαν τῆς ἀγρύπνου ἐπιτηρήσεως τοῦ κοινοῦ πρὸς ἀποφυγὴν ἀπάτης, καὶ καταχρήσεων, πρὸς ἐκζωπύρῃσιν τῆς ἐπιμελείας καὶ προσοχῆς των ἢ πρὸς ἔλεγχον τῶν σφαλμάτων των καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἐπαγγέλματός των. Εὐποιοητικωτάτη εἶναι τοιαύτη ἐπιτήρησις ἐὰν ἐνεργῆται ἀπὸ λαὸν πεφωτισμένον, καὶ προσφέρει τὴν μόνην ἐπω-

φελῆ βεβαιότητα μονίμου καὶ σταθερᾶς εὐκυβερνησίας, ἥτις εἶναι τὸ κατ' ἐξαιρέσειν ἀληθῆς προασιπστήριον τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ. Ἀπὸ πόσα ὀλέθρια σφάλματα δὲν ἤθελ' ἔχει προφυλαγμένους Κυβερνήτας παντὸς εἶδους καὶ πάσης ἐποχῆς — εἴτε Ὑπάτους καὶ Γερουσίας, εἴτε Ἀρχοντας καὶ Δημοσυνελεύσεις, εἴτε Μονάρχας καὶ τὰ Συμβούλιά των, εἴτε Βασιλεῖς καὶ τὰς Βουλὰς των, εἴτε Προέδρους καὶ Ἀντιπροσώπους! Πόσα παράφρονα ἐγκλήματα κατὰ τε τῶν συμφερόντων τῶν ἰδίων ὑπηκόων καὶ κατὰ τῆς εἰρήνης καὶ εὐδαιμονίας τοῦ κόσμου, δὲν ἤθελον τολμήσει οὗτοι νὰ πράξουν, ἂν οἱ ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ κυβερνήσιν τῶν ἐμπιστευμένοι λαοὶ ἦσαν καλῶς διδαγμένοι τὰ τῆς δημοσίου πολιτικῆς, ἐγνωρίζον τ' ἀληθῆ των συμφέροντα, ἀπέφευγον πράξεις ἐπικινδυνωτάτας εἰς τὰς ἐλευθερίας των καὶ εἶχον ἐντετυπωμένον ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἰερόν ἐκείνο τοῦ καθήκοντος πρὸς τοὺς ὁμοίους των αἰσθημα, ὁποῖον μόνῃ ἢ ἐκτεταμένη γνῶσις τῆς Πολιτικῆς δύναται κατ' ἐξαιρέσειν νὰ ἐμπνεύσῃ! Ἄς λάβωμεν, ἀπ' ἐναντίας, τὸ παράδειγμα τοῦ πολέμου — τοῦ παιγνίου τούτου, τὸ ὁποῖον, ὡς καλῶς εἶπε τις, οὐδέποτε βασιλεῖς, ἤθελον παίξει, ἂν οἱ ὑπήκοοι των ἦσαν φρόνιμοι — πόσον θλιβερόν ν' ἀναλογισθῆ τις ὅτι παρ' ὀλίγον ὅλη ἡ καταστροφή, ὅλη ἡ κατερήμωσις, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν ὁ πόλεμος ἐπὶ τῆς γῆς ἠδύνατο νὰ λείψῃ ἐντάμα μὲ τὰς αὐτὸν παρεκλουθούσας ἀπειραχίθιμους συμφορὰς, ἂν εἶχον ὑπερισχύσει τότε αἱ ὀρθαὶ ἰδέαι, ὅσας ἀπεκτήσαμεν ἤδη, μέρος μὲν ἐκ τῆς πικρᾶς πείρας καὶ μέρος ἐκ τῆς διαδόσεως τῆς διδασκαλίας, καὶ αἱ ὁποῖαι φαίνεται, ὡς πρὸς τὸ παρὸν, ὅτι ἐδίδαξαν, τοῦλάχιστον πρὸς καιρὸν τινα, τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν μεγάλην ἐνοχὴν καὶ τὴν μωρίαν τοῦ πολέμου! Ἄλλ' ἡ πείρα εἶναι μὲν ἀνύσιμος, ἀλλὰ βαρύτερος διδάσκαλος, καὶ τὸ αὐτὸ μάθημα ἠδύνατο κάλλιστα νὰ μάθουν οἱ ἄνθρωποι χωρὶς τῆς βαρεῖας τιμῆς τὴν ὁποίαν κατέβαλον δι' αὐτό. Κ' ἔπειτα ἡ πείρα εἶναι διδάσκαλος, τοῦ ὁποίου τὰ μαθήματα λητμονοῦνται μετὰ παρέλευσιν χρόνου τινος, ὡς ἀρχνίζεσται ἡ ἐνθύμησις τῶν πληγῶν καὶ ὁ φόβος τῆς μάχης μετὰ τοῦ πόνου

τὸν ὁποῖον παρήγαγον. Οὐδὲν ἄρα ἰσχύει νὰ ἐντυπώσῃ ἐπωφελέστερα καὶ διαρκέστερα τὰς ὑγίεις ἀρχὰς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δικαιοσύνης εἰς τὸν λαόν, εἰμὴ ἐκτεταμένη Πολιτικὴ Ἀγωγή καὶ ἀληθῆς διδασκαλίαι τῶν συμφερόντων καὶ χρεῶν του. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὰς μηχανορραφίας καὶ καταθλίψεις τῶν λεγομένων μεγάλων Πολιτικῶν. Θυσία τῶν πολλῶν πρὸς ὠφέλειαν ὀλίγων ἤθελ' εἶπθ' ἀδύνατος εἰς περωτισμένην ἐπικράτειαν. Τὸ φατριοπαίγιον τοῦτο, ἐν ᾧ τοῦ λαοῦ τὰ συμφέροντα εἰν' ἀπλοῖ λογισταὶ (jetons), ἢ δ' ἐξουσία καὶ τὰ πλοῦτη τῶν παικτῶν αὐτῶν εἶναι τὸ μόνον καὶ ἀληθὲς ἀντικείμενον, περὶ τοῦ ὁποῖου παίζουσι, ἂν ὄχι τὸ μόνον καταθεμα (enjeu); τὸ ὁποῖον διακινδυνεύουσι, οὐδέποτε ἤθελε παιχθῆ πρὸς ὄλεθρον τῆς δημοσίου ἀρετῆς καὶ καθημερινὸν κίνδυνον τῆς κοινῆς εὐτυχίας, ἂν ὁ λαὸς ἐγνώριζε καλῶς τὰς ἀρχὰς κατὰ τὰς ὁποίας πρέπει νὰ διοικῶνται τὰ κατ' αὐτόν· καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἴσως αὐθορμήτως συναισθανόμενοι ὅλοι οἱ φατριασταὶ ἀποστρέφονται τόσον τὴν καθόλου διάδοσιν τῶν πολιτικῶν γνώσεων.

Ἄλλ' ἡ παρέμβασις τοῦ λαοῦ δὲν εἶναι μόνον ὡς περιορισμὸς τῆς κακοβερνησίας τῶν πραγμάτων του, ὡς ἐμπόδιον καταπατήσεως τῶν δικαίων του, ἀναγκαῖα εἰς πᾶσαν ἐπικράτειαν εἶν' ἢ καθ' αὐτὸ ζῶν, εἶν' ἢ ψυχὴ παντὸς συνταγματικοῦ συστήματος· δι' αὐτῆς προάγεται ἢ ἐπὶ τὸ κρεῖττον πάντοτε μεταρρυθμίσεις, παρακινουῦνται οἱ Κυβερνῶντες νὰ βελτιώνουσι διὰ παντὸς τρόπον τὴν κατάστασιν τῶν ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν των καὶ πρὸ πάντων νὰ διορθώνουσι τὰ σφάλματα τοῦ πολιτικοῦ των συστήματος. Ἐπειδὴ πᾶσα Κυβέρνησις ἔγεινε πρὸς τὸ καλὸν τῆς κοινότητος, ὁ λαὸς ἔχει δίκαιον, ὄχι νὰ κυβερνᾶται ἀπλῶς, ἀλλὰ νὰ κυβερνᾶται καλῶς, καὶ ὄχι μόνον νὰ κυβερνᾶται καλῶς, ἀλλὰ νὰ κυβερνᾶται ὅσον ἄριστα, τουτέστι μὲ τὴν δαπάνην τῆς φυσικῆς των ἐλευθερίας καὶ τῶν πόρων των, ὅση συμβιβάζεται κάλλιον μὲ τὴν φύσιν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Πρὸς τὸ τέρμα τοῦτο τῆς τελειότητος ὀφείλουσι νὰ βαδίζουσι ἀπαρατρέπτως τὸν δρόμον των ὅλοι οἱ

λαοί. Ἄλλ' ἐπειδὴ οἱ Κυβερνῶντες οὐδὲν ἔχουν τοιούτου εἶδους συμφέρον — τὸναντίον μάλιστα, νὰ κρατοῦν τὰ πράγματα ὅπως ἔχουσι, ἂν ὄχι καὶ νὰ τὰ ὀπισθοδρομῶσι —, ἐὰν ὁ λαὸς δὲν παρεμβαίη, ὀλίγη πρόοδος θέλει γείνη εἰς τὸν δρόμον τοῦτον, εἶναι φόβος μάλιστα, μὴ ἐλαττωθῆ καὶ ὁ ἤδη τετελεσμένος. Εἶν' ἄρα ἐντελῶς ἀποδεδειγμένον καὶ βέβαιον ὅτι πλήρης καὶ ὑγιᾶς πολιτικῆ διδασκαλία εἶν' ἀπαραιτήτως ἀναγκαία εἰς ἐκείνους, τῶν ὁποίων ἡ ἰσχυρῶς ἐκφραζομένη ἐπιθυμία βελτιώσεως εἶν' ἡ ἀρίστη ἐξασφάλισις τῆς προόδου πάσης μεταρρυθμίσεως τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων. Ἡ διάδοσις τῶν γνώσεων τῶν περὶ Πολιτείας καθόλου ἀρχῶν καὶ ἡ ἀκριβῆς γνώσις τοῦ ὅ,τι ἔγεινεν εἰς ἄλλας ἐπικρατείας, καὶ τίνα ἀποτελέσματα παρήγαγε, καθίσταται τόσον ἀσφαλῆς πηγὴ πολιτικῆς βελτιώσεως, ὅσον ἡ διάδοσις τῶν τῆς μηχανικῆς καὶ ἡ γνώσις τῶν ζένων ἐφευρέσεων εἶν' ἡ πηγὴ πάσης σχεδὸν προόδου εἰς τὰς τέχνας καὶ τὴν βιομηχανίαν. Ἡ πολιτικὴ ἐκπαίδευσις μόνον μερικῶν τινῶν κλάσεων εἶν', ἀναντιρρήτως, ὠφελιμωτέρα παρὰ τὴν καθόλου πολιτικὴν ἀμάθειαν· ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ κλάσεις αὗται ἔχουν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μερικὰ συμφέροντα, καὶ ἕκαστος ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς ἰδίους του σκοποὺς, ἡ μόνη ἐξασφάλισις βελτιώσεων εὐεργετικῶν τῆς ὀλομελείας τοῦ λαοῦ εἶναι τὰ νὰ ἐννοῆ ἡ ὀλομέλεια αὕτη, εἰς τί συνίστανται κυρίως τ' ἀληθῆ των συμφέροντα.

Τῶντι παρλογοισμὸν μεγαλήτερον εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθῆ τις, παρὰ τὴν προσπάθειαν νὰ κρατοῦν τὸ ἀσυγκρίτως τολυαριθμότερον μέρος τοῦ ἔθνους εἰς ἄγνοιαν τοῦ πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ τῆς Πολιτείας, ἐν ᾧ τὰ τῆς Πολιτείας εἶναι τὰ ἴδια ἐαυτῶν πράγματα. Ἀπόλυτος μὲν τις Μονάρχης ἐξεφώνησε ποτε, » *Ἡ Πολιτεία!* εἶμ' ἐγώ! » ἀλλὰ πολὺ, παραπολὺ δικαιότερα ἐμπορεῖ νὰ φωνάξῃ ὁ λαὸς » *Ἡμεῖς εἴμεθα ἡ Πολιτεία!* » Δι' αὐτοὺς γίνονται οἱ νόμοι, δι' αὐτοὺς αἱ κυβερνήσεις· πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς εἰρήνης τούτων καὶ προστάτευσιν των ἐναντίον πάσης ὕβρεως ἐντὸς κ' ἐκτὸς τοῦ κράτους ἀναδείκνυνται Κυβερνήται, ἐπιβάλλονται δασμοί,

εισπράττονται φόροι, καθίσταται αστυνομία, γίνονται στρατολογίαι κ. τ. λ. Ν' αποκλείης τούτους ἀπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν κατ' αὐτούς, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἂν ἤθελ' ὁ ἐπιστάτης ἀποκλείσει τὸν ἰδιοκτῆτην τῶν γαιῶν ἀπὸ τὴν ἐπιτήρησιν κ' ἐξέτασιν τῶν λογισμῶν του. Νὰ τοὺς ἀπαγορεύῃς τὸ νὰ ἐνοοῦν τὰς ἀρχὰς καθ' ἃς τὰ πράγματα τῶν διοικούντων, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἂν ἐσυγχώρῃς μὲν εἰς τὸν ἰδιοκτῆτην νὰ γνωρίζῃ τί κάμνει ὁ ἐπιστάτης του, ἀλλὰ τὸν ἀπηγόρευες ὁλοσθιόλου νὰ γνωρίζῃ καὶ τί πρέπει νὰ κάμνῃ. Νὰ μὴ τοὺς συγχωρῇς νὰ μανθάνουν τὰς θεσμοθεσίας καὶ Πολιτεύματα ἄλλων ἐθνῶν, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἂν ἐμπόδιζες τὸν ἰδιοκτῆτην νὰ γνωρίζῃ, πῶς διοικεῖται ἡ ἰδιοκτησία τοῦ γείτονός του, τίνα πρόσδοτον λαμβάνει ὁ γείτων οὗτος ἀπὸ τὰς γαίας του, τίνας μισθοὺς πληρώνει εἰς τοὺς ἐργάτας του. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ καθόλου ἔποψις τῆς παραλογίας τῶν διῆσχυριζομένων ἀπαγορεύσειν τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἐκπαίδευσιν, κατὰ πᾶσαν ἐπικράτειαν ὅποιονδήποτε καὶ ἂν ἦναι τὸ εἶδος τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὅσονδήποτε ὀλίγον δημοτικόν. Ἄλλ' ἀσυγκρίτως μεγαλῆτερος εἶν' ὁ παραλογισμὸς τοῦ νὰ κατέχεται εἰς πολιτικὴν ἀμάθειαν ὁ λαὸς ἐκεῖ, ὅπου τὸ σύνταγμα τῆς Πολιτείας εἶναι δημοτικῆς εἴδους. Ἐδῶ ὁ λαὸς προσκαλεῖται νὰ λάβῃ μετοχὴν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν πραγμάτων, νὰ παρεδρεύῃ εἰς δημοσίους συνελεύσεις, νὰ ὑπηρετῇ εἰς ἐπαγγέλματα, νὰ ψηφισθῇ εἰς ἐκλογὴν νομοθετῶν. Ἦθελεν ὑπάρχει κάποια συνέπεια, ἂν, ἀπαγορεύοντες εἰς τοὺς λαοὺς πᾶσαν γνῶσιν, ἡ ὅποια ἤθελε τοὺς καταστήσει ἀξίους νὰ ἐκπληρώσουν τὰ ὑψηλὰ ταῦτα καθήκοντα, τοὺς ἀπέκλειον καὶ ἀπὸ τὴν πράξιν παντὸς τοιοῦτου ἐπαγγέλματος. Ἀλλὰ νὰ τοὺς κάμνης μὲν Πολιτικούς ἐπαγγελματικούς, νὰ τοὺς ἀφίνης δὲ εἰς ἀγνοίαν τῶν Πολιτικῶν πραγμάτων, εἶν' ὄχι ὀλιγώτερον παράλογον παρ' ἂν κατεῖχες τὸν ἰδιοκτῆτην γαιῶν ἀμαθέστατον τοῦ γεωργεῖν, ἐπρόσμενες δὲ ἀπ' αὐτὸν καλὴν ἐπιστάσιν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν γαιῶν του. Ἄλλ', ἐάν τις ἤθελ' ἀντιτείνει ἐνταῦθα, ὅτι δὲν εἶν' ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ ὅλη ἡ κοινότης τὰ Πολιτικά, ὡς δὲν εἶν'

ανάγκη νὰ γνωρίζουν τὴν γεωργικὴν ἐπιστάσιαν ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Γαιοκτῆτου, ἢ ἀπόκρισις εἶναι πρόδηλος, ὅτι ὄλην τὴν κοινότητα, ὅχι δὲ μερικὰς τινὰς κλάσεις, ἐνδιαφέρουν τὰ τῆς Πολιτείας, καὶ ὅτι ἂν ὑπῆρχεν οἰκογένειά τις, τῆς ὁποίας ὅλα τὰ μέλη, καὶ τῶν ὑπηρετῶν μὴ ἐξαιρουμένων, ἔχουν τοὺς ἀναλόγους κλήρους των εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν γαιῶν, τότε, ἀναμφισβητήτως, ἕκαστον μέλος ταύτης, μέχρι καὶ τοῦ κατωτάτου ὑπηρετοῦ, ὅσον ἄσημος καὶ ἂν ὑποτεθῆ ἢ εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν μετοχῆ του, ἤθελεν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιτηρῇ τοὺς λογισμοὺς, ἢ θελ' ἔχει ἄμεσον συμφέρον νὰ ἐπιστατῇ εἰς τὴν διαχείρησιν καὶ ἢ θελ' εἶσθαι ἀνέκφραστος μωρὶς του νὰ μὲνῃ εἰς ἄγνοιαν τῶν ἀρχῶν καθ' ἃς διοικοῦνται τὰ γεωργικὰ, καὶ τῆς καταστάσεως καὶ διοικήσεως ἄλλων ἐγγύς γειτόνων γαιῶν.

Οὐδ' εἶναι δυνατὸν νὰ προκύψῃ κίνδυνος τις τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐταξίας τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὴν ἐνασχόλησιν τῶν κατωτέρων κλάσεων εἰς τοιαῦτα μαθήματα οὐδεὶς κίνδυνος, τοῦλάχιστον, παραπόνων καὶ γογγυσμοῦ κατὰ τῶν ὡς ἐκ τῆς θέσεως ὠφελειῶν καὶ προνομίων τῶν ἀνωτέρων των, οὐδὲ προσπάθειαι νὰ τοὺς μετακινήσουν, ἢ νὰ κλονίσουν ἄλλως τὰ θεμέλια τοῦ ἐθνικοῦ συστήματος. Ἀτελής γνῶσις τῆς πολιτικῆς, ἐπιπόλαιος μάθησις τῶν ὅσα συνέδησαν εἰς ἄλλα ἔθνη, ἄλλας ἐπικρατείας, τῆς ἱστορίας τῶν συμβάντων εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν πατρίδα, ἐνδεχόμενον νὰ τοὺς ἐκθέσῃ εἰς κίνδυνον νὰ παραπεισθοῦν καὶ κακῶς ὀδηγηθῶν ἀπὸ κακοβούλους τινὰς, ἢ νὰ καταντήσουν παίγιον τῶν ἀλόγων ἐπιθυμιῶν καὶ φαντασκοπιῶν των. Ἀπάται τοιαῦται εἶν' ἀχώριστοι ἀπὸ πᾶν εἶδος μαθήσεως, ἐπειδὴ εἶναι συνέπειαι ἀτελοῦς γνώσεως μὲ τὴν ὁποίαν ἀρχίζουν οἱ μαθητευόμενοι, ἐπισκοτίζουν τὴν αὐγὴν πάσης διανοητικῆς βελτιώσεως, ἐπισκιάζουν τὸν νοῦν πρὶν ἀκόμη ὁ ἥλιος ἀνατείλῃ. Ἀλλὰ μὴ δὲν προξενοῦν τὰ αὐτὰ ἐμπόδια εἰς ὅλους τῆς γνώσεως τοὺς κλάδους ἐπίσης εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν διδασκαλίαν ὡς καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν πολιτικῶν; Ὁ κίνδυνος — ὁ πρόσκαιρος καὶ ἄσημος οὗτος κίνδυνος — ὁμοιω-

γπτός· ἡ ἐγγύησις ἀσφαλείας εἶναι βεβαία καὶ εἶν' εὐκόλος. Μό-  
νος ὁ ἀτελής φωτισμὸς εἶν' ἐπικίνδυνος. Εἰς τὸ λυκαυγὲς προσκό-  
πτουν εὐκόλως οἱ ἄνθρωποι καὶ καθὼ ἀμυδρῶς βλέποντες, προ-  
πατοῦν πλήρεις ἀμφιβολιῶν. Συγχώρει πληρέστερον φωτισμὸν  
« Γεννηθῆτω φῶς! » Ἰδοὺ ἡ θεραπεία τοῦ κακοῦ, ἰδοὺ ἡ ἀπολογία  
εἰς τὴν ἐνστάσιν. Ἄλλ' ὅπως ἂν ἔχη, τοῦτο εἶναι βεβαιότατον, ὅτι,  
ὅσον μέγας καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὁ κίνδυνος τῆς δ-δασκαλίας τοῦ λαοῦ  
καθ' ὅσα πρέπει οὗτος νὰ γνωρίζῃ (ἔστω ὁ φόβος ὁ ἐκ τῆς κυκλο-  
φορίας ἐλευθέρων φρονημάτων καὶ τῆς διαδόσεως πολιτικῶν γνώ-  
σεων μεταξὺ τοῦ λαοῦ χιλιάκις μεγαλύτερος ἀφ' ὅ,τι ποτε τὸν  
ἐξωγράφωσαν δειλοὶ καὶ μειωποῦντες ἄνθρωποι), τὸ κακὸν ἄλλως  
δὲν προλαμβάνεται, ὅσονδῆποτε δεινὸν κ' ἐπίφοβον καὶ ἂν ᾖναι,  
μόνην δὲ θεραπείαν δυνάμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ταύτην « Γεννη-  
θῆτω φῶς » ! Εἰς μάτην ζητεῖς νὰ καταπνίξῃς τοιαύτας διδασκα-  
λίας διὰ τῆς βίας. Καὶ ἂν κατορθωθῆ ἀκόμη ἡ κατάπαυσις ταρα-  
χῆς ἐκ παραδεδεγμένων ἀπατῶν διὰ τῆς βίας, οὐδὲως συντελεῖ  
τοῦτο εἰς διατήρησιν τῆς ἡσυχίας. Τοῦναντίον μάλιστα, ἡ βία μόνη  
ἔχει τὴν δύναμιν νὰ διαδώσῃ περαιτέρω καὶ μεγαλητέραν τὴν  
ἀπάτην. Αἱ τολμηρότεραι καὶ φαντασιωδέστεραι δοξασαίαι, αἱ ἐπί-  
σης ἀνόητοι καὶ ἄλογοι, ἐπίσης διεγερτικαὶ καὶ ψευδεῖς διδασκα-  
λαίαι, τὰ πλέον ἄθλια καὶ ἀμορφα συστήματα — μωρίαί, αἱ ὁ-  
ποῖαι περιφρονοῦμεναι κ' ἐγκαταλελειμμένα εἰς ἑαυτάς, ἀποθνή-  
σκουν ταχέως φυσικὸν θάνατον, — ὅλα ταῦτα δύναται νὰ προᾶξῃ  
εἰς ἔκβασιν ἡ ἄκριτος καὶ ἀστόχαστος προσβολή. Τῆς βίας ἡ ῥά-  
βδος δύναται, ὡς ἡ μαγικὴ, νὰ μεταβάλλῃ δυσμορφίαν εἰς καλ-  
λονην, νὰ δώσῃ δύναμιν εἰς τὴν παραλυσίαν, ταχεῖαν κυκλοφόρη-  
σιν εἰς τὴν μωρίαν καὶ νέαν ζωὴν εἰς ἐκπεπτωκυίας ἀπάτας, τὰς  
ὁποίας οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ συστήσῃ, κυκλοφορήσῃ, διατηρήσῃ.  
Νὰ ἐμποδίσῃ τις τὴν πρόοδον τῆς ἀληθείας, νὰ ἐμποδίσῃ τὴν δια-  
κοίνωσιν τῶν φρονημάτων, νὰ φράξῃ τὸν δρόμον εἰς τὴν διάδοσιν  
τῶν γνώσεων, δὲν εἶναι μὲν ἴσως τόσον ἐπικίνδυνον, ἀλλ' εἶν' ἐπίσης  
ὀλωςδιόλου ἀνυλοσ τεῆς προσπάθεια τῆς καταδιωκτικῆς βίας.



Μένει τελευταίον νὰ σημειώσωμεν τὰ σωτηριωδέστατα ἀποτελέσματα τῆς ἐκτεταμένης διαδόσεως τῶν Πολιτικῶν Γνώσεων — σωτηριωδέστατα, καθὼς μηδεμίαν, μηδὲ τὴν ἐλαχίστην καὶ ἀπωτάτην, ἔχοντα κακὴν συνέπειαν. Ἐκτεταμένη ἔποψις καὶ γνῶσις ἀκριβῆς τῶν καλλίστων τοῦ λαοῦ συμφερόντων θέλει ἐμπνεύσει εἰς αὐτὸν ὑγιῆ καὶ ὀρθὰ φρονήματα, γενναῖα καὶ εὐγενῆ αἰσθήματα ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης διαγωγῆς, καὶ θέλει τὸν συνεθίσει νὰ ἐκτιμᾷ δικαίως καὶ ἀκριβῶς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν πολιτείαν ἀνθρώπων διεπόντων τὰ πράγματα τῶν ἐθνῶν. Ἀναριθμητοὶ εἶναι αἱ συμφοραὶ, ὅσαι ἐμάστιζαν τὴν ἀνθρωπότητα ἕνεκα τῶν καθ' ἕξιν ἐσφαλμένων κρίσεων τοῦ πλήθους ὡς πρὸς τὸ ἐπίσημον τοῦτο ἀντικείμενον· καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ἐλευθέρως, ὅτι τὰ μεγάλα ἐγκλήματα, ὅσα ἔπραξαν πολιτικοὶ ἄνδρες καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας, προῆλθον κυρίως ἀπὸ τὴν ἐνθάρρυνσιν, τὴν ὁποίαν εὕρισκον εἰς τοῦ λαοῦ τὴν ἀμάθειαν οἱ ἐγκληματῆται. Ἐκπεπληγμένοι ἀπὸ τὴν εὐτυχῆ ἔκθεσιν οἱ ἄνθρωποι, τεταπεινωμένοι ἐνώπιον τῆς θριαμβευτικῆς βίας, ἔκθαμβοὶ βλέποντες τῆς μεγαλονοίας τὴν ἐξάσκησιν καὶ τὰ τεράστια συμβεβηκότα, ὅποια αὐτὴ παρήγαγε, ἀπέσυραν τὰ βλέμματά των ἀπὸ τὰ μέσα δι' ὧν ταῦτα κατορθώθησαν, ὁ δὲ θαυμασμὸς τοῦ δαιμονίου καὶ τὸ αἶσθημα τῆς δυνάμεως κατέπνιξεν εἰς τὰς καρδίας των τὴν φυσικὴν κατὰ τῆς κακουργίας ἀποστροφήν. Οὐδεμία χαμερπείας περιφρόνησις, οὐδεμία ἀποστροφή προδοσίας, οὐδεμία φρίκη ἀπανθρωπίας ὠφέλησέ τι μέχρι τοῦδε κατὰ τῆς ψευδοῦς στιλπνότητος, τὴν ὁποίαν ἐπιχέει ἐπὶ τῶν μυσαρῶν καὶ ἀξιοκατακρίτων πράξεων τροπαιοῦχος μεγαλοπραγμοσύνη. Ἄλλὰ δὲν μένει ἐνταῦθα ἡ μωρία ἀσυλλογίστων ἀνθρώπων. Ἡ ἐντελεστάτη παράβλεψις τῶν ἰδίων ἑαυτῶν συμφερόντων συνεζεύχθη μὲ τὸν κακόζηλόν των θαυμασμὸν εὐτυχοῦς ἐγκληματίου. Τὰ κακουργήματα τὰ ὅποια τοὺς ἐξέπληξαν, ἐξετελέσθησαν διὰ δαπάνης τῶν, τὸ δὲ καταβληθὲν τίμημα ἦσαν τὰ μακρὰ, ἀπέραντα καὶ πικρὰ παθήματά των. Ἐθαύμασαν τὰς ἀθμιουργίας, ὅσαι διεπράχθησαν διὰ θυσιῶν των. Εἶδον ἀπα-

ὅσως τὰ μέγιστα των συμφέροντα θυσιαζόμενα, ἀπαράλλακτα ὡς εἶδον καταπατουμένας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ καθήκοντα. Καταστώτευσαν εἰς τυράννους καὶ κατακτητὰς, εἰς βραδυούργους καὶ μηχανορῥάφους, οἱ ὅποιοι ἦσαν οἱ χεῖριστοι ἐχθροὶ των, τὰ πομπωδέστερα ἐγκόμιά των, τὰς πολυκρουτωτέρας των εὐφημίας, ἀποδίδοντες οὕτως εἰς τὰς πανώλειαις ταύταις τοῦ κόσμου τὴν δόξαν, ἣτις ὄφειλε νὰ τηρῆται ἱερὰ διὰ τὰς ἐναρέτους καὶ εὐεργητικὰς πράξεις, καὶ περιορίζοντες τὴν ἐπικλησιν αὐτῶν — τὴν τιμὴν, δι' ἣν ὅλαι αἱ εὐγενεῖς καὶ μεγάλαι φύσεις μοχθοῦν, εἰς λυμεῶνας, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ κατηναλώθη εἰς διάπραξιν τῆς ἀθλιότητος καὶ τοῦ ὀλέθρου τῶν λαῶν. Ἡ παράλογος καὶ ἀλλόκοτος κατάστασις ἐν ἣ εὐρέθη τοσοῦτον χρόνον ὁ λαὸς, νὰ μὴν ὀνομάζῃ τὰ πράγματα μὲ τὰ κακὰ των ὀνόματα, νὰ ἐπαινῇ τοὺς κακούργους, ν' ἀνέχεται, ὥστε αἱ μάλιστα τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ πολέμοι τῆς εἰρήνης, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀρετῆς, ὅχι μόνον νὰ ἐκφεύγουν τὴν καταδίκην, ἀλλὰ καὶ νὰ μονοπωλοῦν τὰς θέσεις εἰς τὸν Νεὸν τῆς Δόξης, εἶναι ἡ ἄφθονος πηγὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος καὶ τῶν ἐγκλημάτων μεταξὺ ἐθνῶν, καὶ ἦτον γνήσιον γέννημα, ἄμεσον ἀποτέλεσμα μόνον τῆς παχυλοτάτης ἀμαθείας. Ἡ δὲ σπουδὴ καὶ ἡ γνώσις τῆς Πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἣτις διδάσκει τὸν λαὸν τ' ἀληθῆ του συμφέροντα, δύναται μόνον νὰ τὸν ἀπολυτρώσῃ ἀπὸ τὰς ἀπάτας τῶν αἰώνων, ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν δημόσιον ἀρετὴν ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν ὅποιον εὐτυχῆς κακία κατέκτησεν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, καὶ ν' ἀσφαλίσῃ ἐπὶ ἐδραϊκῆς βάσεως τὴν εἰρήνην καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ κόσμου.

# Φ Ι Λ Ο Σ Ο Φ Ι Α.

## Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν.

( Ὑπὸ Φιλίππου Ἰωάννου )

*Φίλοι ἀκροαταί!*

Προτιθέμενος νὰ παραδώσω εἰς τοὺς φίλους ἀκροατάς μου ὀλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν μαθημάτων τῆς ἰδίως καλουμένης Φιλοσοφίας, κρίνω σκόπιμον νὰ προτάξω αὐτῆς σύντομόν τινα εἰσαγωγὴν, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ καταστήσω ὅσον δυνατὸν σαφεστέραν τὴν ἔννοιαν ταύτης τῆς τῶν ἐπιστημῶν ἐπιστήμης, καὶ νὰ ὑποδείξω ἐν ὀλίγοις, τί ἐπαγγέλλεται εἰς τοὺς σπουδαστάς της. Ἀρχὴν δὲ τῆς εἰσαγωγῆς δὲν νομίζω ἄλλην οἰκειοτέραν παρὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἀρχῆς αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας. Τίς εἶναι ἡ πρώτη τῆς φιλοσοφίας ἀρχή; Τίς χρεῖα ἐγέννησε ταύτην τὴν ἐπιστήμην; Ἐὰν ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν μας εἰς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας, θέλομεν ἶδει, ὅτι ὅλας ταύτας ἐγέννησαν αἱ φυσικαὶ τοῦ ἀνθρώπου χρεῖαι, τὰς ὁποίας ἠναγκάζετο νὰ πληρώσῃ. Οὕτως ἡ Γεωμετρία ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν χρεῖαν, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ ἀρχαῖοι αἰγύπτιοι νὰ διανέμωσιν εἰς ἕκαστον πολίτην τὴν ἀνήκουσαν μερίδα τῆς ἀροσίμου γῆς, τῆς ὁποίας τὰ ὅρια συνέχεε κατ' ἔτος ἡ πλημμύρα τοῦ Νεῖλου. Τὴν ἀστρονομίαν ἐγέννησεν ἡ χρεῖα τῆς παρατηρήσεως τῆς τῶν ἄστρον ἐπιτολῆς καὶ τῆς κινήσεως τῶν ἀστέρων πρὸς διεύθυνσιν τῶν ἐορτῶν καὶ τῶν γεωπονικῶν ἐργασιῶν, καὶ πρὸς ὁδηγίαν τῶν θαλασσοπλοούντων εἰς πελάγη εὐρύχωρα. Τὴν Μηχανικὴν, τὴν φυσικὴν, τὴν χημείαν καὶ ἐν γένει τὰς καλουμένας φυσικὰς ἐπιστήμας ἐγέννησεν ἡ χρεῖα τοῦ νὰ γνωρίσῃ ὁ ἀνθρώπος τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐνεργείας των, διὰ τὴν ποφεύγη εὐκαίρως τὴν ἐξ

αὐτῶν βλάβην καὶ νὰ τὰς καθιστάνῃ ὠφελίμους ἑαυτοῦ ὑπὲρ-  
 ρέτιδας. Τὴν Ἰατρικὴν παρήγαγεν ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ εὔρῃ ὁ ἄνθρω-  
 πος ἐπικουρίαν κατὰ τῶν πολυειδῶν νόσων, αἱ ὁποῖαι συνεχῶς ἠ-  
 νώχλουν τὸ σῶμά του καὶ ἠπειλοῦν τὴν σωματικὴν ὑπαρξίν του.  
 Τὴν πολιτικὴν, εἰς τὴν ὁποῖαν ὑπάγεται καὶ ἡ νομικὴ, καὶ ἡ οἰ-  
 κονομικὴ, παρήγαγεν ἡ χρεία τῆς στερεώσεως καὶ τοῦ κανονισμοῦ  
 τῆς κοινωνίας, ἐκτὸς τῆς ὁποίας ἀδύνατον ἦτον εἰς τὸν ἄνθρωπον  
 νὰ τελειοποιήσῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ ζήσῃ κατὰ τὸν ὑψηλὸν του προορι-  
 σμόν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι πολλῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνακαλύψεων, ἀνη-  
 κουσῶν εἰς τὰς ῥηθείσας ἐπιστήμας, αἰτία ὑπῆρξεν ἡ φυσικὴ εἰς  
 τὸν ἄνθρωπον ὀρεξις τοῦ εἰδέναι· ἀλλ' αἱ ἐρευναι αὗται εἶναι ὑπε-  
 ρογενεῖς, παρακολουθήσασαι φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν γέννησιν τῶν  
 ἐπιστημῶν. Πρῶται δὲ τούτων μαιεύτριαί φαίνονται παντάχῳ αἱ  
 φυσικαὶ τοῦ ἀνθρώπου χρεῖαι. Ὑπάρχει ἄρα τοιαύτη ἡ ἀρχὴ τῆς  
 Φιλοσοφίας; ὄχι βέβαια. Τὴν φιλοσοφίαν ἐγέννησεν ἡ καθαρὰ τῆς  
 ἀληθείας ἔρσις, καὶ ὁ ἄνθρωπος φιλοσοφῶν ἠθέλησε νὰ πληρώσῃ  
 χρείαν καθαρῶς πνευματικὴν. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἐξέυρεσιν  
 καὶ καλλιέργειαν τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν ἐμφανίζηται ὡς δεσμώ-  
 τῆς τοῦ ὑλικοῦ σώματός του καὶ αἰχμάλωτος τῆς περικυκλούσης  
 αὐτὸν καὶ διηνεκῶς εἰς αὐτὸν ἐπιδρώσης φύσεως, εἰς τὰς φιλοσο-  
 φικὰς του ἐρέυνας παρουσιάζεται ὡς πνεῦμα, τουτέστιν ὡς ὄν ἐ-  
 λεῦθερον, παντὸς σκοποῦ ὑλικοῦ ἀνεξάρτητον, καὶ φερόμενον πρὸς  
 τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι εἶναι ἀλήθεια.  
 οὕτως ὁ ἄνθρωπος ὑφούμενος ὑπεράνω τῆς ὕλης, ἀπαλλασσόμενος  
 τῶν δεσμῶν αὐτῆς καὶ ἀποστρέφων τὴν προσοχὴν του ἀπὸ τῶν  
 ὑλικῶν του χρεῶν, στρέφει αὐτὴν πρὸς ἑαυτὸν, καὶ φαινόμενος αὐ-  
 τὸς εἰς ἑαυτὸν αἰνίγμα δυσδιάλυτον ἐρωτᾷ. Τίς εἶμαι; Πόθεν καὶ  
 πρὸς τί εἶμαι; Στρέφων ἀκολούθως τοὺς ὀφθαλμοὺς του καὶ εἰς  
 τὴν μεγάλην ταύτην φύσιν, μετὰ τῆς ὁποίας εὐρίσκεται εἰς διηνε-  
 κῆ σχέσιν, ἐπιδρῶν εἰς αὐτὴν καὶ δεχόμενος ἀμοιβαίως τὰς ἐπι-  
 δράσεις της, θεωρεῖ καὶ εἰς αὐτὴν ἄλλο αἰνίγμα, καὶ ὑπεικάζων  
 ὑπὸ τὰ ποικίλα αὐτῆς φαινόμενα τὴν ἀφανῆ καὶ μίαν ἀλήθειαν

ἐπερωτᾷ ἑαυτὸν. Τίς εἶναι ἡ φύσις αὐτῆ; Παρὰ τίνος καὶ πρὸς τί εἶναι; Ποῖος εἶναι ὁ λόγος αὐτῆς πρὸς ἐμὲ καὶ ἐμοῦ πρὸς αὐτήν; Εἶμαι ἄρα ἔργον αὐτῆς; Εἶναι αὐτὴ ἰδική μου δημιουργία; ἢ παρήχθημεν καὶ οἱ δύο ἀπ' ἄλλης ὑψηλοτέρας αἰτίας; Παρατηρῶ, ὅτι ἡ φύσις αὐτῆ ἄλλοτε μὲν ἀντιβαίνει, ἄλλοτε δ' ὑπέκειναι εἰς τὰς βουλήσεις μου· ἄλλοτε μὲν ἐναντιώνεται, ἄλλοτε δ' ὑπηρετεῖ εἰς τοὺς σκοπούς μου. Ἰπάρχω ἄρα ἐγὼ δι' αὐτήν; Ἰπάρχει αὐτὴ δι' ἐμέ; Εἶμ' ἐγὼ ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεώς της; Εἶναι αὐτὴ ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεώς μου; ἢ δὲν ἀληθεύει οὔτε τὸ ἓν, οὔτε τὸ ἄλλο, ἀλλ' ἡ μεγάλη αὐτῆ φύσις ἀναφέρεται μετ' ἐμοῦ καὶ δι' ἐμὲ εἰς ἕτερον λόγον ἀνώτερον; Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ ἄνθρωπος προβάλλει εἰς ἑαυτὸν τὰ ζητήματα ταῦτα, ἀπ' ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἀρχίζει νὰ φιλοσοφῇ· διότι ἀπ' ἐκείνης τῆς στιγμῆς ὑψώνεται ὑπεράνω τῶν υλικῶν ἀναγκῶν. καὶ στρέφει τὴν προσοχήν του εἰς τὴν χρείαν τοῦ πνεύματός του Αὐτῆ ἡ πρώτη ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ σκοπῶν υλικῶν καὶ χρεῶν σωματικῶν εἶναι ἡ πρώτη, οὕτως εἰπεῖν, σφυγμὴ τῆς φιλοσοφικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅσον δὲ ἀκολούθως περισσότερον ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσεται, κατὰ τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας, ὅσον περισσότερον σπουδάζει ἑαυτὸν, τὴν ἐκτὸς ἑαυτοῦ φύσιν καὶ τὴν σχέσιν μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ τῆς φύσεως, τόσον πολλαπλασιάζονται τὰ ζητήματα, τῶν ὁποίων ἡ λύσις πληροῖν ἀπλῶς χρείαν τοῦ πνεύματός του, καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἡ πείρα δὲν δύναται οὔτ' ἀμέσως, οὔτ' ἐμμέσως νὰ τῷ χορηγήσῃ κάμμίαν λύσιν· τόσον περισσότερον ἄρα αἰσθάνεται τὴν χρείαν τοῦ ν' ἀρεθῇ εἰς μόνην τὴν δύναμιν τοῦ λογικοῦ του, καὶ νὰ ζητήσῃ ἀπ' αὐτοῦ μόνου καὶ διὰ μόνων τῶν νόμων τῆς ἐνεργείας του τὴν ἐπίλυσιν τῶν ὑψηλοτέρων τούτων ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ὁδοῦ ἀπαντᾷ. Μὲ ἄλλας λέξεις, τόσον περισσότερον αἰσθάνεται τὴν χρείαν ἐπιστήμης, πηγαζούσης ἐκ μόνου τοῦ λογικοῦ του. Πρὸς περισσοτέραν τῶν λεγομένων κατάληψιν ἄς ὑποθέσωμέν τινα, ὅστις φιλομαθῶν ἐδιδάχθη καὶ ἐμελέτησε τὰς θε-

κάς λεγομένης ἐπιστήμας. Τί θέλει εἶπει καθ' ἑαυτὸν εἰς τὸ τέλος τῆς περὶ ταύτας σπουδῆς του;

Ἐδιδάχθην, θέλει εἶπει καθ' ἑαυτὸν, τὴν Μαθηματικὴν, ἐγνώρισα τὰς ποικίλας σχέσεις, τὰς ὁποίας τὰ ποσὰ δύνανται νὰ λάβωσι πρὸς ἀλλήλα, καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν αἱ σχέσεις αὗται εὐρίσκονται· ἀλλ' ἀπάντησα εἰς αὐτὴν καὶ ἐννοίας, τῶν ὁποίων τὴν ἀρχὴν δὲν ἐδυνήθη νὰ μοι ἐξηγήσῃ. Τίς καὶ πόθεν ἡ ἐννοια τοῦ πασοῦ, τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ μηδενός, τοῦ ἀπειροῦ; Ἐπὶ τούτου παρατήρησα, ὅτι ὅλη ἡ μαθηματικὴ στηρίζεται εἰς τινὰ πρῶτα ἀξιώματα, καὶ πᾶν ὅ,τι διδάσκει περιέχεται εἰς ἐκεῖνα συνεπτυγμένως. Κἀνὲν θεώρημα αὐτῆς; δὲν εἶναι οὐσιωδῶς τῶν ἀξιωμάτων διάφορον. Παντὸς δὲ θεωρήματος ἡ ἀπόδειξις δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ δεῖξις, ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκφραζόμενον εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ ὅ,τι ἐκφράζει τὸ ἀξιῶμα, ἢ ἄλλο τι θεώρημα, ταυτιζόμενον ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μὲ τὸ ἀξιῶμα. Ἀλλὰ πόθεν τὰ ἀξιώματα, τῶν ὁποίων ἀπορροαὶ εἶναι ὅλα τὰ μαθηματικὰ θεωρήματα; Πόθεν καὶ ὁποία ἡ βεβαιότητων; Διατί εἶναι τόσα τὸν ἀριθμὸν καὶ ὄχι περισσότερα, ἢ ὀλιγώρα; Ἐπὶ τέλους τίνες καὶ πόθεν οἱ νόμοι, οἱ τὰς μαθηματικὰς διευθύνοντες πράξεις; Πρὸς ταύτας τὰς ἐρωτήσεις, ἡ ἐσιώπησε διὰ τοῦ ἡ Μαθηματικῆ, ἡ ἐδανείσθη τὴν ἀπόκρισιν ἀλλαχόθεν.

Ἐδιδάχθην τὴν Φυσικὴν, ἐγνώρισα τὰς γενικὰς ιδιότητες τῶν σωμάτων, καὶ τὰς ἰδιοδυνάμους ἐξωτερικὰς αὐτῶν μεταβολὰς καὶ κινήσεις. Ἀλλὰ τί εἶναι τὰ σώματα ταῦτα; Εἶναι ἐξωτερικόν τι αὐθυπόστατον καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ νοῦντος ὑποκειμένου; Εἶναι ἐσωτερικὰ αὐτοῦ ἀλλοιώσεις; Πῶς λαμβάνω γνῶσιν τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν καὶ ἐνεργείας; Τί εἶναι ἐν γένει ἡ ὕλη; Εἶναι οὐσία τις ἰδίᾳ; εἶναι δυνάμις; εἶναι δυνάμεων σύνθεσις; Πληροὶ τὸν χῶρον διὰ τῆς ἀπλῆς τῆς ὑπάρξεως, ἢ διὰ τῆς ποικίλης κράσεως τῶν δυνάμεων; Ἐγνώρισα τοὺς νόμους τῆς βαρύτητος, τὰς ἐνεργείας τοῦ φωτός, τῆς θερμότητος, τοῦ μαγνητισμοῦ, τῆς ἠλεκτρικῆς. Ἀλλὰ τίς καὶ πόθεν ἡ βαρύτης; τί σημαίνει ἡ παράδοξος αὐτῆς δυνάμις; Τί εἶναι τὸ φῶς, ἡ θερμότης, ὁ μαγνητισμὸς, ὁ ἠλε-

κτρισμός; Εἴτε εἶναι αὐταὶ ὕλη λεπτόταται καὶ ἀβχεῖς, εἴτε εἶναι κινήσεις ὕλης, εἴτε εἶναι δυνάμεις ἐνοικεῦσαι εἰς τὰ σώματα, πόθεν ἡ ἀλληλουχία αὐτῶν καὶ συγγένεια; (α) Ἐπὶ τούτοις τί μοι δίδει τὴν ἐξουσίαν νὰ θεωρήσω τὴν χρονικὴν τῶν φαινομένων μετ' ἀλλήλων συνάφειαν ὡς σύνδεσμον αἰτιώδη, καὶ νὰ ὀνομάσω ἐκεῖνο αἰτίαν, τοῦτο ἀποτέλεσμα; Ταῦτα τὰ ἐρωτήματα διεύθυνα εἰς τὴν Φυσικὴν, καὶ ἡ Φυσικὴ εἰσήγησεν.

Ἐμελέτησα τὴν Μηχανικὴν, ἔμαθα τὰς συνθήκας τῆς ἰσορροπίας καὶ τῆς ἑτεροδυναμίου, ἢ τῆς διὰ μεταδόσεως κινήσεως τῶν σωμάτων. Ἄλλ' ἀπήνησα καὶ ἐνταῦθα τὰς ιδέας τῆς δυνάμεως, τοῦ χρόνου, τοῦ ἀπολύτου καὶ σχετικοῦ χώρου, τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, τῆς κινήσεως καὶ ἀδρανείας, τῶν ὁποίων τὴν διασάφην ἐζήτησα ἀπὸ τὴν Μηχανικὴν, καὶ ἡ Μηχανικὴ μ' ἀπεκρίθη, ὅτι εἰς αὐτὴν δὲν ἀνήκει.

Ἐδιδάχθην τὴν Χημείαν, ἔμαθον τὸν ἀριθμὸν καὶ τὰς ιδιότη-  
 τας τῶν ἀπλῶν λεγομένων οὐσιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὅλα τὰ γνωστὰ  
 σώματα συνίστανται, ἐγνώρισα τὸν τρόπον τῆς συνθέσεως αὐτῶν  
 καὶ ἀναλύσεως καὶ τοὺς στοιχειομετρικοὺς αὐτῶν νόμους. Ἄλλὰ  
 τίς καὶ πόσον πιθανὸς ὁ λόγος τῆς ἀπλότητος τῶν ῥηθεισῶν οὐ-  
 σιῶν; Τίς ἡ δύναμις ἡ συνάπτουσα αὐτάς καὶ χωρίζουσα; Λέγου-  
 σιν, ὅτι αἰτία τῆς ἐνώσεως αὐτῶν καὶ ἀποχωρίσεως εἶναι ἡ ἠλε-  
 κτρικὴ ἀντίθεσις· ὅτι ἄλλαι μὲν οὐσίαι εἶναι θετικῶς, ἄλλαι δ' ἀ-  
 ποθετικῶς ἠλεκτρικαί, καὶ ὅτι αἱ μὲν ἀντιθέτως ἠλεκτρικαὶ τεί-  
 νουσιν εἰς τὸ νὰ ἐνωθῶσι μετ' ἀλλήλων, αἱ δ' ὁμοίως ἠλεκτρικαὶ  
 εἰς τὸ νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων. Ἄλλὰ πόθεν προέρχεται ἡ ἀν-  
 τίθεσις αὕτη; Εἶναι τις τῶν οὐσιῶν ἔμφυτος ιδιότης; ἢ μᾶλλον αἱ  
 οὐσίαι δὲν ἔχουσιν ἐξ ἰδίας τὸν φύσεως κάμμιαν πρὸς ἀλλήλας ἀν-  
 τίθεσιν, ἐνόμηναι δὲ μετ' τὴν θετικὴν, ἢ ἀποθετικὴν ἠλεκτρικὴν ὕλην  
 κατασταίνονται θετικῶς ἢ ἀποθετικῶς ἠλεκτρικαί, καὶ ἐπομένως  
 πρὸς ἀλλήλας ἀντίθετοι; Ἄν μὲν τὸ πρῶτον, ἡ ἠλεκτρικὴ ἀντί-  
 θεσις εἶναι κενὴ νοήματος, λέξις μηδὲν ἐξηγοῦσα, ἢ ἐξηγοῦσα τὰ  
 χημικὰ φαινόμενα τὸσον καλὰ, ὅσον καὶ αἱ συμπάθειαι, αἱ ἀντι-

πάθειαι και ὁ λοιπὸς ἐσμὸς τῶν ἀδήλων λεγομένων δυνάμεων τῆς σχολαστικῆς Φιλοσοφίας, τὰς ὁποίας οἱ νεώτεροι φυσικοὶ ὑπὲρ τὸ δέον ἴσως ἐξεμηκτύρισαν. Ἄν δὲ τὸ δεύτερον, ἰδοὺ τὸ κατ' ἀρχὰς ζήτημα ἐπιστρέφει ὁλόκληρον· ζητεῖται δηλ. πάλιν, διατί αὕτη ἡ οὐσία νὰ ἐνώνηται μὲ τὴν θετικὴν, ἐκείνη δὲ μὲ τὴν ἀποθετικὴν ἡλεκτρικὴν ἕλην; Πόθεν πάλιν ἡ διαφορὰ αὕτη καὶ ἀντίθεσις; Καὶ ἂν τοιαύτη ἀντίθεσις ὑπάρχη ἤδη ἔμφυτος εἰς τὰς διαφόρους οὐσίας πρὸ τῆς μετὰ τῆς ἡλεκτρικῆς ὕλης ἐνώσεώς των, τί χρειάζεται ἡ ὑπόθεσις τῆς τοιαύτης ἐνώσεως πρὸς ἐξήγησιν τῶν χημικῶν φαινομένων; Τὰς ἀπορίας ταύτας ἐπρόβαλα εἰς τὴν Χημείαν, καὶ ἡ Χημεία μοι ἠρνήθη τὴν λύσιν των.

Ἐνησχολήθην εἰς τὴν Φυσιογραφίαν, ἐγνώρισα τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς τῶν σωμάτων τῆς φύσεως κατὰ τε τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν αὐτῶν μορφήν, καὶ ὀδηγούμενος ἀπ' αὐτὰς τὰ κατέταξα εἰς διαφόρους μεγαλητέρας, ἢ μικροτέρας τάξεις καὶ συμμορίας. Ἐπεδόθη ὁμοίως εἰς τὴν Ἀστρονομίαν, καὶ ἐσπούδασα νὰ μάθω τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος, τὴν πρὸς ἄλληλα θέσιν, τὴν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τῶν οὐρανίων σωμάτων, τοὺς νόμους τῆς κινήσεώς των καὶ τὰ ἐντεῦθεν προερχόμενα φαινόμενα ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας. Ἀλλὰ πρὸς τί ταῦτα πάντα; πρὸς τί ὁ κόσμος ὅλος; Ἐν ἀρχαιότατον καὶ σεβασμιώτατον βιβλίον λέγει, καὶ κοινῶς ὅλοι λέγομεν, ὅτι ταῦτα πάντα ὑπάρχουσι διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ πρὸς τί ὑπάρχει αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος; Δὲν ἔχει ἄρα οὗτος κἀνένα ὑψηλότερον λόγον τῆς ὑπάρξεώς του; ἢ ἔχει τῷ ὄντι τοιοῦτον, ὥστε τὰ ρηθέντα ὄντα, τῶν ὁποίων ἄμεσος λόγος τῆς ὑπάρξεως λέγεται ὅτι εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀναφέρονται μετὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἕτερον λόγον ἀνώτερον; Διατί ἐν γένει ὑπάρχει τι; Διατί νὰ μὴν ὑπάρχη μᾶλλον μηδέν; Διότι ἡ ὑπαρξίς ἔχει ἐπίσης χρειάν αἰτιολογήσεως, καθὼς καὶ ἡ ἀνυπαρξία. Ταῦτα ἠρώτησα τὴν Φυσιογραφίαν καὶ τὴν Ἀστρονομίαν, καὶ ἀπόκρισιν καμίαν δὲν ἔλαβον.

Βλέπομεν, Κύριοι, μέχρι τίνος αἱ ρηθεῖσαι ἐπιστῆμαι δύνανται



ν' αναπαύσῃ τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνθρώπου φιλομάθειαν. Ἐδυνάμεθα νὰ διέλθωμεν καὶ τὰς λοιπὰς θετικὰς ἐπιστήμας μίαν πρὸς μίαν, καὶ νὰ δεῖξωμεν, ὅτι ἐκάστη αὐτῶν ἢ λαμβάνει τινὰ ἀρχάς, ἢ καταντᾷ εἰς τινὰ ζητήματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐξήγησις καὶ λύσις πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς ἄλλην σφαιρὰν εὐρυτέραν ἐκείνης, ἐντὸς τῆς ὁποίας αὐταὶ στρέφονται. Ὅθεν ὁ ἀνθρώπος, ἐξ ἰδίας φύσεως μὴ ἀναπαυόμενός ποτε εἰς τὸ ὅτι, ἀλλὰ διώκων πανταχοῦ τὸ διότι, αἰσθάνεται τὴν χρείαν τοῦ ν' ἀναβῇ εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ἐκείνην καὶ αἰθέριον σφαιρὰν, εἰς τὴν ὁποίαν ἄλλως νὰ ἐξαρθῇ δὲν δύναται, εἰμὴ γενόμενος καὶ αὐτός, οὕτως εἰπεῖν, αἰθέριος, τούτέστιν ἀποτιθέμενος τὰς αἰσθήσεις του καὶ ἐπιβαίνων εἰς μόνον καὶ καθαρὸν τὸ λογικόν του. Ἐν συντόμῳ αἰσθάνεται τὴν πνευματικὴν χρείαν τῆς φιλοσοφίας, καὶ κινούμενος ὑπὸ ταύτης ἀρχίζει ἤδη νὰ φιλοσοφῇ.

*Τί ἐστὶ Φιλοσοφία;*

Ἄν συμβουλευθῶμεν τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως, αὐτὴ μᾶς διδάσκει, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι φίλις τῆς σοφίας, ἢ σπουδὴ περὶ τὴν σοφίαν. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν ἀρχαῖον τῶν Στωϊκῶν ὀρισμὸν σοφία εἶναι Γνώσις τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τῶν αἰτιῶν, ἐξ ὧν ταῦτα παράγονται, ἔπεται ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἔρεσις τῆς γνώσεως τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τῶν αἰτιῶν, ἐξ ὧν ταῦτα παράγονται. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶχε κατὰ τοὺς ἀρχαίους τὰ εὐρύτατα ταῦτα ὅρια, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου διαχαράσσονται, περιλαμβάνουσα πᾶσαν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, πᾶσαν ἐλευθέριον τέχνην καὶ ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν ἐγέννηα ἡ φυσικὴ ὄρεξις τοῦ εἰδέναι, ὁποιοσδήποτε καὶ ἂν ᾗτο αὐτῆς ὁ σκοπός. Ἡ μαθηματικὴ, ἡ φυσικὴ, ἡ Ἀστρονομία, ἡ Πολιτικὴ, ἡ Γεωγραφία κ.λ. ἦσαν μέρη ἀπαρτιστικά τῆς Φιλοσοφίας, καὶ ὁ μαθηματικὸς, ὁ φυσικὸς, ὁ Ἀστρονόμος, ὁ Πολιτικὸς, ὁ Γεωγράφος κ.λ. ὠνομάζετο μὲ τὸ κοινὸν ὄνομα φιλόσοφος (α). Καθ' ὅσα ἀναφέρουσιν ὁ Κικέρων καὶ Διογένης ὁ Λαέρ-

(α) Πλατ. Θεαιτ. p. 143. Ἐξίντες αὐτόθι περὶ γεωμετρίαν, ἥτινα ἄλλην Φιλοσοφίαν εἰσι τῶν νέων ἐπιμέλειαν ποιούμενοι.

τιος, ἀκολουθοῦντες καὶ οὗτοι τὴν μαρτυρίαν Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικῆς, πρῶτος ὠνόμασε Φιλοσοφίαν ὁ Πυθαγόρας καὶ τὸν ἑαυτὸν τοῦ Φιλόσοφον, ὅτε διλεγόμενος εὐφυῶς καὶ εὐστόχως περὶ διαφόρων πραγμάτων πρὸς Λέοντα τὸν τύραννον τῶν Σικυωνίων ἢ Φλιασίων ἐκίνησε τοῦτον εἰς θαυμασμόν, καὶ ἐρωτηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, πόθεν εἶχε συναθροίσῃ τὸσαύτην σοφίαν, ἀπεκρίθη μετριοφρονῶν, ὅτι δὲν ἦτο σοφός, ἀλλὰ φιλόσοφος, ἐμφαίνων διὰ τούτου, ὅτι ἡ σοφία εἶναι προσὸν τῆς θεότητος. Ἀλλ' ἡ Φιλοσοφία ἔλαβεν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐκτὸς τῆς ῥηθείσης εὐρυτέρας σημασίας καὶ ἐτέραν στενωτέραν, καθ' ἣν διακρίνεται ἀπὸ τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας. Ἐπειδὴ δὲ σκοπὸν ἔχομεν νὰ πραγματευθῶμεν περὶ Φιλοσοφίας κατὰ τὴν μερικὴν ταύτην καὶ δισταλτικὴν σημασίαν, ζητεῖται κατ' αὐτὴν ἤδη, τί ἐστὶ Φιλοσοφία;

Πολλοὶ παρὰ πολλῶν ἐδόθησαν αὐτῆς ὀρισμοί, λαμβανόμενοι ἢ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, ἢ ἐκ τοῦ σκοποῦ, ἢ ἐκ τῆς μεθόδου· ἀλλ' ὅλοι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον χωλαίνουσιν. Αἰτία δὲ τῆς χωλάνσεως ταύτης εἶναι ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ ὀριζομένου πράγματος. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει (βιβλ. β. ἀναλ. ὑπερ. κεφ. ιε'), ὅτι ῥᾶδιον ὀρίσασθαι τὸ καθέκαστον, ἢ τὸ καθόλου. Ἀλλὰ Φιλοσοφία εἶναι αὐτὸ τῶν ἐπιστημῶν τὸ καθόλου. Πῶς θέλει λοιπὸν ὀρισθῆ ἀκριβῶς ἐπιστήμη, μὴ ἔχουσα παραλλήλους ἄλλας ἐπιστήμας, οὐδ' ὑπερκειμένην ἄλλην τινά; Διὰ τοῦτο ὁ περιφημώτατος τῶν συγχρόνων μας Φιλοσόφων (ὁ Σχελίγγιος, γνωματεύει, ὅτι διὰ νὰ συλλάβῃ τις τὴν ἔννοιαν τῆς Φιλοσοφίας, πρέπει πρῶτον νὰ διδαχθῇ ὅλην τὴν Φιλοσοφίαν. Τὴν ἔννοιαν τῆς Φιλοσοφίας δὲν ἠμπορεῖ κατὰ τὸν ῥηθέντα Φιλόσοφον νὰ περιλάβῃ κανεὶς ὀρισμὸς, ἀλλ' αὕτη εἶναι τὸ τελευταῖον ἐξαγόμενον τῆς φιλοσοφίσεως, ἢ ὁ τελευταῖος καρπὸς τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης τοῦ ἀνθρωπίνου νοός.

Ἄριστ. Μεταφ. Ε. 1. Κ. 7, πρὸς Κ, 4. διὸ καὶ ταύτην (τὴν φυσικὴν) καὶ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην μέρη τῆς σοφίας εἶναι θετέον· ὁ αὐτὸς ὀνομάζει τὴν ἀστρονομίαν οἰκαιοτάτην Φιλοσοφίαν.

Στράβων ὀνομάζει τὴν γεωγραφίαν τοῦ φιλόσοφου Πραγματεῖαν. Ἐπερ. Πλουτ. de plac. I, 1. ~.

Ἄν λοιπὸν οὐσιώδη ὀρισμὸν τῆς φιλοσοφίας δὲν ἡμπορώμεν διὰ τὸν ρηθέντα λόγον νὰ δώσωμεν, χρειὰ εἶναι νὰ καταφύγωμεν εἰς τινα περιγραφὴν, ἢ ἔκθεσιν, ἢ ἐξήγησιν, διὰ νὰ δώσωμεν αὐτῆς ὅσον δυνατόν, καθαρὰν ἔννοιαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐκάστη ἐπιστήμη ἔχει ἄ. ἔργον τι, β'. ἀντικείμενον, γ'. τέλος, ἀς ἐξετάσωμεν καθ' ὅλα ταῦτα τὴν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν μέλλομεν νὰ πραγματευθῶμεν.

*ἄ. ἔργον τῆς Φιλοσοφίας.*

Τὸ καθ' ὑποκείμενον ἔργον τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ δυνατὴ τελειοποίησις τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις. Ὁ ἄνθρωπος ἐξερχόμενος ἀπὸ τὰς χεῖρας τῆς φύσεως ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰ σπέρματα μόνον τοῦ ὑψηλοῦ του προορισμοῦ, τὰ ὁποῖα κατὰ μικρὸν διὰ διαφορῶν μέσων καὶ εἰς διαφοροὺς βαθμοὺς ἀναπτύσσει· ὅσην δ' ἐσωτερικὴν εὐχαρίστησιν αἰσθάνεται φυσικῶς εἰς τὴν βελτιωθὲν γινομένην ταύτην ἀνάπτυξίν του, τόσην αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμίαν τοῦ ν' ἀναπτυχθῆ περισσότερον, νὰ τελειοποιηθῆ καθ' ὅλας του τὰς πνευματικὰς δυνάμεις καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον τῆς ὑπάρξεώς του. Τὸ νὰ μὴ ἀναπαύηται εἰς ἐκεῖνον τὸν βαθμὸν τῆς ἐσωτερικῆς του ἀναπτύξεως, ὅστις ἀρκεῖ εἰς τὴν πληρῶσιν τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν του, ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ προορισμὸς αὐτοῦ εἶναι πολὺ ὑψηλότερος. Τὸ νὰ μὴ εὐχαριστῆται εἰς ἐκείνας μόνον τὰς γνώσεις καὶ ἔξεις, εἰς ἐκείνας μόνον τὰς ἐπιστήμας, τὰς ὁποίας ὑπαγορεύει ἡ χρειὰ τῆς τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν του πληρῶσεως, ἐμφαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει φιλόσοφος, ὅτι φύσει ἐπιθυμεῖ τὴν κατὰ πνεῦμα τελειοποίησίν του. Εἰς τί δὲ συνίσταται αὕτη; Ἄν παρατηρήσωμεν πῶς παρουσιάζεται ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος καὶ ἐνεργὸς κατὰ τὴν πνευματικὴν του φύσιν θεωρούμενος, βλέπομεν, ὅτι ἐμφανίζεται τοιοῦτος μόνον κατὰ τὴν γνωστικὴν καὶ βουλευτικὴν του δύναμιν. Ἡ δυνατὴ λοιπὸν τελειοποίησις τοῦ ἀνθρώπου καθόσον γινώσκει, καὶ πρῶσσει, ἤτοι κατὰ βούλησιν ἐνέργει, εἶναι τὸ κύριον ἔργον τῆς ἐπιστήμης, ἣτις ὑπερκειμένη τῶν θετικῶν λεγομένων ἐπιστημῶν ἐνημέθη Φιλοσοφία.

## β'. ἀντικείμενον τῆς Φιλοσοφίας.

Μέχρι τοῦδε ἐθεωρήσαμεν τὴν ἔννοιαν τῆς Φιλοσοφίας ἐκ τοῦ ὑποκειμένου μόνου, τούτεστι καθόσον ἐνεργεῖ εἰς τὸ φιλοσοφοῦν ὑποκείμενον. Μεταβαίνομεν δὲ ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Τὸ ἀντικείμενον τῆς Φιλοσοφίας δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διορισθῇ. Αἰτία δὲ τῆς δυσκολίας ταύτης εἶναι α'. ὅτι ἄλλοι ἄλλα ὄρια διαγράφουσι τῆς Φιλοσοφίας καὶ β'. ὅτι ἡ φιλοσοφία, ἐφαρμοζομένη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὰς θετικὰς λεγομένας ἐπιστήμας, φαίνεται πολλάκις ἀσχολουμένη καὶ περὶ τοιαῦτα ἀντικείμενα, τὰ ὅποια κυρίως ἀνήκουσιν εἰς ἐκείνας. Ἐξετάζοντες ὅμως ὅσα μέχρι τοῦδε οἱ φιλοσοφήσαντες ἐγνωμάτευσαν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Φιλοσοφίας, καὶ συγκρίνοντες τὰς διαφόρους αὐτῶν γνώμας πρὸς ἀλλήλας, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἱκανῶς τὸ κυριώτερον αὐτῆς ἀντικείμενον. Ἀλλὰ διὰ νὰ γίνωμεν εὐληπτότεροι, πρέπει προηγουμένως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τῶν γνώσεών μας ὄλων αἱ πηγαὶ εἶναι δύο· ἡ πείρα, καὶ ὁ καθαρὸς νοῦς ἢ λόγος.

Δὲν εἶναι ἐνταῦθα ἀρμόδιος τόπος πρὸς ἑκθεσιν τῶν λόγων, διὰ τοὺς ὁποίους δὲν φαίνεται παραδεκτέα οὔτε ἡ περὶ τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν γνώμη τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ὀπαδῶν του, καθὼς ἐκεῖνος ἐξελάμβανε τὰς τοιαύτας, οὔτε ἡ γνώμη τῶν περὶ τὸν Ἀριστοτέλη, κατὰ τοὺς ὁποίους πᾶσαι αἱ γνώσεις μας πηγάζουσιν ἀμέσως ἀπὸ τὴν πείραν. Ἀρκούμεθα μόνον νὰ εἴπωμεν, ὅτι, ἂν ἔμφυτοι ἰδέαι δὲν ὑπάρχουσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὑπάρχουσιν ὅμως ἰδέαι ἢ γνώσεις τοιαῦται, αἱ ὅποια πηγάζουσιν ἀπὸ τοὺς αἰωνίους νόμους τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, καὶ εἰς τῶν ὁποίων τὴν γένεσιν, ἢ ἐξύπνισιν χρῆσιμίζει ἡ πείρα, ἥτοι ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις ὡς ἀπλοῦς μόνον ἐρεθισμός. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν εἶναι ἀπλῆ δεξαμενὴ, δεχόμενον τὰ διὰ τῶν αἰσθήσεων διαβιβαζόμενα εἰς αὐτὸ, δὲν εἶναι ἀργὸν καὶ νεκρὸν κάτοπτρον, σχηματίζον τὰ ἰνδάλματα τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἀντανακλῶν αὐτὰ εἰς τὰ ἔξω, ὅποια τὰ ἐδέχθη· τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δύναται μᾶλλον νὰ παραβληθῇ μὲ ὄργανον μουσικόν, τὸ ὅποῖον κινούμενον ὑπὸ τοῦ ἀέρος ἐκφέρει τό-

νους, μὴ ὑπάρχοντας πρότερον μῆτε εἰς τὸν ἐπενεργοῦντα ἀέρα, μῆτε εἰς τὸ ὄργανον; διαφέρει δὲ τοῦ ὄργάνου, καθότι τοῦτο δὲν ἔχει συνειδήσιν τῶν τόνων τοὺς ὁποίους ἐκφέρει. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἔχει τὴν δύναμιν νὰ σκέπτηται ἐπὶ τῶν δεδομένων ὑπὸ τῆς πείρας, καὶ νὰ ἀνακαλύπτῃ ἐν ἑαυτῷ νόμους γενικοὺς καὶ ἀναγκαίους, κατὰ τοὺς ὁποίους καὶ τὰ ἐμπειρικά ἀντικείμενα ὑπάρχουσι καὶ ἐνεργοῦσι, καὶ τοὺς ὁποίους δὲν ἤθελε μὲν ἀνακαλύψῃ χωρὶς τῆς πείρας, ἀλλὰ δὲν ἠντλησεν ἐκ τῆς πείρας. Οὕτω τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑφούται εἰς γνώσεις γενικωτάτας καὶ ἀναγκαίας. Τοιαῦται δὲ εἶναι ὅλαί αἱ ἐκ τῶν προτέρων λεγόμεναι γνώσεις π.χ. ὅτι τὸ ὅλον εἶναι μεῖζον ἐκάστου τῶν μερῶν αὐτοῦ, ὅτι πᾶν ἀποτέλεσμα προϋποθέτει αἰτίαν, καὶ ὅλα τὰ λεγόμενα ἀξιώματα, καθὼς καὶ ὅσαι γνώσεις κατ' ἀκριβῆ λογικὴν συνέπειαν ἐκ τῶν ἀξιωμάτων αὐτῶν συμπεραίνονται. Ὅτι αἱ τοιαῦται γνώσεις οὔτε πηγάζουσιν οὔτε δύνανται νὰ πηγάσωσιν ἐκ τῆς πείρας ἐξάγεται ἐκ τῆς πειρατικῆς, ὅτι ἡ πείρα, ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῇ εὐρεῖα, εἶναι ὅμως πάντοτε ἀτελής, ὡς μὴ περιέχουσα ὅλας τὰς δυνατάς περιπτώσεις, εἶναι πάντοτε πεπερασμένον τι, ἐξηρησμένον καὶ σχετικόν, ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ περιλαμβανόμενον, καὶ ἐπομένως δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ γνώσεις ἀναγκαίας καὶ βεβαιότητας ἐχούσας ἀπόλυτον, ὅποιαί εἶναι αἱ ῥηθεῖσαι. Αἱ γνώσεις αὗται ὠνομάσθησαν γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων, ὡς προηγούμεναι κατὰ τὴν Πλατωνικὴν δοξάν τῶν ἐμπειρικῶν γνώσεων, αἱ ὅποιαί δι' αὐτὸ τοῦτο γνώσεις ἐκ τῶν ὑστέρων ἐκλήθησαν. Ὅσαι γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων εἶναι ἢ γενικὰ ἀξιώματα, τούτέστι γνώσεις πηγάζουσαι ἀμέσως ἀπὸ τοὺς αἰωνίους νόμους τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἢ ἀναγκαίαι αὐτῶν συνέπειαι εἶναι καθ' ἑαυτάς ἀληθεῖς, καὶ ὄχι μόνον δὲν κρίνονται ὑπὸ τῆς πείρας, ἀλλὰ μάλιστα χρησιμεύουσιν αὐταὶ ὡς κριτήρια τῆς πείρας καὶ ὁδηγοῦσι τὴν πείραν. Ἐάν δὲ ποτε εὐρίσκωνται τοιαῦται γνώσεις ἐσφαλμέναι, αἴτιον εἶναι ὅτι δὲν ἐξήχθησαν κατ' ἀκριβῆ λογικὴν συνέπειαν ἀπὸ τὰ γενικὰ ἀξιώματα, ἢ ταῦτα δὲν ἐξήχθησαν τῷ ὄντι ἀπὸ τοὺς αἰωνίους καὶ

ἀνκλωσιώτους νόμους τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· περὶ δὲ τῆς σφαι-  
 λερότητός των δὲν δύναται οὐδὲ τότε νὰ μᾶς πληροφορήσῃ ἡ πείρα,  
 ἀλλὰ πάλιν ἑτέρα ἀκριβέστερα ἀνάπτυξις τῶν ἀξιωμάτων. Ἐκεῖ-  
 ναι αἱ γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων, αἱ ὅποια, εἴτε κρίσεις οὔσαι  
 γενικαί, εἴτε ἄμεσοι μαρτυρίαι τῆς συνειδήσεως, λαμβάνονται ὡς  
 βάσεις τῶν ἀποδείξεων ἄλλων γνώσεων παραγῶγων, ὀνομάζονται  
 καὶ ἀρχαί, καὶ εἶναι καὶ αὐταὶ ἢ πρωτότυποι ἢ παράγωγοι, καθό-  
 σον ἢ ἐξάγονται ἀμέσως ἐκ τῶν νόμων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύμα-  
 τος, ἢ ἐκ τῶν ἐξαγομένων τούτων ἀμέσως πάλιν, ἢ ἐμμέσως συμ-  
 περαίνονται. Ἄλλ' ὡς ἀρχαί, ἢ βάσεις τῶν ἀποδείξεων, δὲν λαμ-  
 βάνονται πάντοτε γνώσεις ἀναγκαῖαι καὶ βέβαιαι, ὡς εἶναι τὰ  
 ἀξιώματα, ἀλλὰ πολλάκις λαμβάνονται ὡς τοιαῦται καὶ ὑποθέσεις,  
 ἂν μόνον δὲν ἀντιβαίνωσιν εἰς τοὺς νόμους τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύ-  
 ματος. Αὐταὶ ὀνομάζονται μὲν ὁμοίως γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων,  
 ὡς προηγούμεναι τῆς πείρας, ἀναφέρονται δὲ εἰς κριτήριον τὴν  
 πείραν, ἥτις, ἂν συμφωνῇ μὲ τὰ ἐκ τῶν τοιούτων ἀρχῶν κατὰ λο-  
 γικὴν συνέπειαν ἐξαγόμενα, δίδει εἰς αὐτάς βαθμὸν τινα βεβαιού-  
 τητος.

Ἄφοῦ προεξεθέσαμεν, ἤδη ὅσα ἦσαν ἀναγκαῖα πρὸς σαφεστέραν  
 κατάληψιν τῶν ῥηθησομένων περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Φιλοσοφί-  
 ας, λέγομεν, ὅτι ἀντικείμενον τῆς ὑψηλῆς ταύτης ἐπιστήμης εἶναι  
 τὸ πᾶν, ἢ φύσις, ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὁ ὑπέρτατος αἰτιώδης λόγος αὐ-  
 τῶν· ἀλλ' ἡ φύσις καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὅχι καθόσον γνωρίζονται διὰ  
 τῆς πείρας, ἀλλὰ καθόσον νοοῦνται μόνον, ἤτοι γνωρίζονται διὰ  
 μόνου τοῦ λόγου. Ὅ,τι λοιπὸν περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου  
 δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ γνωρίσῃ ἐκ τῶν προτέρων, ἢ ἐξ ἀρχῶν, χω-  
 ρὶς νὰ τὸ συνάξῃ ἀμέσως, ἢ ἐμμέσως ἀπὸ τὴν πείραν, προσέτι ὅ,τι  
 δύναται νὰ γνωρίσῃ περὶ τοῦ ὑπερτάτου αἰτιώδους λόγου τῆς φύ-  
 σεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κύριον ἀντικείμενον τῆς Φιλοσοφίας.  
 Διὰ τῆς φιλοσοφήσεως λοιπὸν ζητοῦμεν τὰς ἀρχὰς τῶν γνώσεων  
 μας, τὰς βάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὅλαί αἱ γνώσεις ἡμῶν στηρίζον-  
 ται, καὶ χωρὶς τῶν ὁποίων αὐταὶ δὲν ἔχουσιν ἀξίαν ἀπόλυτον,

ἄλλ' ἀπλῶς σχετικὴν καὶ τυχαίαν. Ἐντεῦθεν γνωρίζεται ἡ διαφορὰ τῆς Φιλοσοφίας ἀπὸ τῶν θετικῶν λεγομένων ἐπιστημῶν. Ἀπὸ μὲν τῆς Μαθηματικῆς, ἣτις καὶ αὐτὴ εἶναι ἐπιστήμη ἐκ τῶν προτέρων, καὶ διὰ τοῦτο κατελέγετο ἄλλοτε εἰς τὰ μέρη τῆς Φιλοσοφίας, διακρίνεται ἡ Φιλοσοφία κατὰ τοῦτο, καθότι ἡ μὲν μαθηματικὴ ἀσχολεῖται περὶ τὸ ποσόν, τὸ ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ ἐποπτεύσιμον καὶ δι' ἀριθμῶν καὶ σχημάτων αἰσθητοποιούμενον, ἡ δὲ Φιλοσοφία, ἀσχολουμένη περὶ τὴν οὐσίαν αὐτῆν τῶν ὄντων καὶ τὰ προσόντα αὐτῆς, δὲν δύναται νὰ κατασκευάσῃ τὰς ἰδέας τῆς, οὔτε νὰ τὰς καταστήσῃ διὰ τινος μέσου αἰσθητάς. Εἶναι ἀληθές, ὅτι φιλόσοφοί τινες ἀπεπειράθησαν νὰ αἰσθητοποιήσωσι τὰς φιλοσοφικὰς τῶν ἰδέας διὰ σχημάτων γεωμετρικῶν, καὶ ἀλγεβραϊκῶν τύπων· ἀλλ' ἡ χρῆσις τούτων ὑπῆρξεν ἀπλῶς συμβολικῆ, οὔτε δύναται νὰ παραστήσῃ ποτὲ τὰς ἰδέας, ὁποῖαι εἶναι. Ἀπὸ τῶν λοιπῶν θετικῶν ἐπιστημῶν διακρίνεται ἡ Φιλοσοφία κατὰ τοῦτο, καθότι ἐκεῖναι ἀσχολοῦνται περὶ τὰ ἐμπειρικὰ καὶ ἱστορικά, ἡ δὲ Φιλοσοφία περὶ τὰς ἀρχάς, τὰ ἐξ ἀρχῶν καὶ δι' ἀρχῶν ἐπιστητά. Τῶ ὄντι ὅλαι αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι ἀγωνίζονται ἢ νὰ συναθροίσωσι μόνον πράγματα, νὰ τὰ περιγράψωσι καὶ διατάξωσι καθ' ὅσῃν ἐνδέχεται ἀκριβείαν, χωρὶς νὰ φροντίζωσι περὶ τῶν ὑψηλοτέρων ἀρχῶν ἢ ἂν θέσωσιν ὑψηλοτέρας τινὰς ἀρχάς, καὶ ἀποπειραθῶσι νὰ παραγάγωσιν ἐξ αὐτῶν κατ' ἀκριβῆ ἀκολουθίαν ὅσας ἀπαγγέλλονται γνώσεις, μεταχειρίζονται τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀπλῶς ὡς ὑποθέσεις, χωρὶς νὰ τὰς αἰτιολογήσωσι καὶ ἐξακριβώσωσιν, ἢ νὰ τὰς ἀναγάγωσιν εἰς ἀρχὴν ἀνωτέραν. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἔχει τοιαύτην φύσιν, ὥστε, ἀφοῦ ἀπαξ ἡ πρὸς τὴν ἐπιστήμην ὁρμὴ ἐγερθῆ ἐν αὐτῷ, δὲν εὐχαριστεῖται πλέον εἰς κἀνὸν φαινόμενον, εἰς κἀνὸν ἐμπειρικόν, εἰς κἀνὸν ἐξηρητημένον καὶ σχετικόν, ἀλλὰ τείνει ταχύτερον, ἢ βραδύτερον πρὸς τὸν ὑψηλότερον λόγον, πρὸς τὸν ἔσχατον λόγον τῶν φαινομένων, καὶ φέρεται μὲ ἰσχυρὰν ἐφοσιν ἀπὸ τοῦ φαινομένου πρὸς τὸ νοούμενον, ἀπὸ τοῦ ἐμπειρικοῦ πρὸς τὸ λο-

γυθιῶρητον, ἀπὸ τοῦ σχετικοῦ πρὸς τὸ ἄσχετον καὶ ἀπόλυτον. Οὕτω σχηματίζει τὴν ἐπιστήμην ἐκείνην, ἣτις ἰδίως ὠνομάσθη Φιλοσοφία. Ἦδη δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἐκείνη ἢ ἐπιστήμη, ἣτις, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην θεωρεῖ τὸ ὄν ἢ ὄν. Καὶ οὗτος εἶναι ὁ εἰς ἀντικειμένου ὀρισμὸς τῆς Φιλοσοφίας. Διὰ τῆς πείρας γνωρίζομεν τὸ ὄν ἢ φαινόμενον, τοῦτέστι καθόσον καὶ καθὼς φαίνεται, καθόσον ἐπενεργεῖ εἰς τὰ αἰσθητήριά μας, γνωρίζομεν μόνον τὴν σχέσιν τοῦ ὄντος πρὸς ἡμᾶς, ὅχι τὸ ὄν καθ' αὐτὸ, τὸ ὄν ἀπολύτως. Ἄν δὲ ἦναι δυνατόν νὰ γνωρίσωμεν τὸ ὄν καθ' ἑαυτὸ, ἀνάγκη νὰ ἀναχωρήσωμεν κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις μας καὶ νὰ τὸ θεωρήσωμεν διὰ μόνου τοῦ λογικοῦ μᾶς, ἢ μὲ ἄλλας λέξεις πρέπει νὰ φιλοσοφήσωμεν. Διότι ἡ Φιλοσοφία, κατὰ τὸν Πλάτωνα (Φαίδ. 83), παραλαβοῦσα τῶν φιλομαθῶν τὴν ψυχὴν οὕτως ἔχουσαν, ἠρέμα παραμυθεῖται καὶ λυεῖν ἐπιχειρεῖ, ἐνδεικνυμένη, ὅτι ἀπάτης μὲν μεσοτὴ ἢ διὰ τῶν ὀμμάτων σέψις, ἀπάτης δὲ καὶ ἡ διὰ τῶν ὠτῶν καὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων, πείθουσα δὲ ἐκ τούτων μὲν ἀναχωρεῖν, ὅσον μὴ ἀνάγκη αὐτοῖς χρῆσθαι, αὐτὴν δὲ εἰς αὐτὴν συλλέγεσθαι καὶ ἀθροίζεσθαι παρακελευομένη, πιστεύειν δὲ μηδενὶ ἄλλῳ, ἀλλ' ἢ αὐτὴν αὐτῇ, ὅτι ἀν. νοήση αὐτὴ καθ' αὐτὴν αὐτὴ καθ' αὐτὸ τῶν ὄντων.

#### Τέλος τῆς Φιλοσοφίας.

Ἀφοῦ ἤδη ἐξεθέσαμεν τὸ ἔργον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς Φιλοσοφίας μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ τέλους αὐτῆς. Ἐξ ὅσων ἀνωτέρω εἶπομεν δύναται τις νὰ συμπεράνη, ποῖον εἶναι τὸ τέλος τῆς Φιλοσοφίας, ἥτοι ὁ τελευταῖος σκοπὸς αὐτῆς. Τέλος τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ εὕρεσις τοῦ ἐσχάτου λόγου, ἥτοι τῆς οὐσίας, τῆς πρωτίστης ποιητικῆς καὶ ἐσχάτης τελικῆς αἰτίας τῶν ὄντων. Πολλοὶ φιλόσοφοι διέκριναν ἔσχατον λόγον τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων καὶ πράξεων καὶ ἔσχατον λόγον τῶν ὄντων, ὀνομάσαντες ἐκείνον μὲν ἀρχὴν γνωστικὴν, τοῦτον δὲ ἀρχὴν πραγματικὴν. Ἄλλ' ὅταν ὁ λόγος ἦναι περὶ τοῦ ἐσχάτου λόγου, ἢ διακρίσις αὐτὴ εἶναι ἄλο-



γος. Ὁ ἔσχατος λόγος τῶν γνώσεων καὶ πράξεών μας ἐμπεριέχεται εἰς τὸν ἔσχατον λόγον τῶν ὄντων, ἢ μᾶλλον ταυτίζεται μὲ αὐτόν· οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ὁ ἔσχατος λόγος τῶν γνώσεων καὶ πράξεων, χωρὶς νὰ εὑρεθῇ ὁ ἔσχατος λόγος τῶν ὄντων· διότι ὅλαι αἱ γνώσεις ἡμῶν καὶ αἱ πράξεις εἶναι ὄντων γνώσεις καὶ πράξεις, καὶ εἰς ὄντα ἀναφέρονται.

Ἐνταῦθα ἀναφέρεται τὸ μέγα ζήτημα. Εἶναι ἄρα πιθανόν; εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, καθόσον εἶναι ἀνθρώπος καὶ ζητεῖ τοῦτο ἀνθρωπίνως, ὁ ἔσχατος λόγος τῶν ὄντων; Αἱ μακρὰ καὶ σπουδαῖαι τῶν φιλοσοφούντων ζητήσεις ἔφερον μέχρι τοῦδε, ἢ δύνανται νὰ φέρωσιν ἀκολούθως τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸν ὑψιστον τοῦτον σκοπὸν τῆς φιλοσοφίας; Ἐὰν κάνεις θνητὸς μέχρι τοῦδε δὲν ἀνέστυρε, καὶ κάνεις θνητὸς εἰς τὸ μέλλον δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ἀνασύρῃ τῆς θεᾶς Ἰσίδος τὸ μυστηριώδες προκάλυμμα, πρὸς τί αἱ φιλοσοφικαὶ συζητήσεις καὶ ἔρευναι; Πρὸς τί ἡ Φιλοσοφία; Πιστὸς τις ὀπαδὸς τῶν νεωτέρων δογματικῶν συστημάτων τῆς Φιλοσοφίας ἤθελεν ἀποκριθῆ ἔνταῦθα, ὅτι ἡ εὔρεσις τοῦ ἔσχατου λόγου τῶν ὄντων δὲν εἶναι ἀδύνατος διὰ τὸν ἀνθρώπον· τοῦλάχιστον ὁ ἀνθρώπος δὲν ἔχει τὴν ἐκ τῶν προτέρων γνώσιν τοῦ αὐτῆς ἀδυνάτου· ἤθελε μάλιστα διίσχυρισθῆ, ὅτι ἔφθασεν ἤδη αὐτὸς εἰς τὸν ῥηθέντα σκοπὸν· ἤθελε μᾶς δεῖξῃ ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς σφαιράς μὲ περιφρονητικὸν μειδίαμα τὰς στήλας τοῦ Ἡρακλέους, μέχρι τῶν ὀπρίων οἱ ἀτολμότεροι τῶν φιλοσόφων συνεπιβίβουσι νὰ προχωρῶσιν, ἀτολμοῦντες νὰ διαπλεύσωσι τὸν ἐκτὸς τῶν γαδείρων εἰς ἀχανῆ ἔκτασιν εὐρυνόμενον ὠκεανόν· ἤθελεν ἐκμυκτηρίσῃ τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην παροιμίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Θηβαῖος λυραδὸς εὐκαίρως ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων μετεχειρίσθη·

Γαδείρων τὸ πρὸς ζόφον οὐ περατόν· ἀπὸ τρεπε  
αὐτίς εὐρώπαν πατι χέρσον ἔντεα ναός.

καυχώμενος δὲ, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ εὐψυχος ἐκεῖνος Κολόμβος ἢ συμπλωτή τις τοῦ εὐψύχου Κολόμβου, ὅστις διαπλεύσας τὸ ἀχανές σύστημα τῶν ὑδάτων, τὸ ὁποῖον εθεωρεῖτο προτοῦ ἀδιάπλευστον, ἔφθασεν εἰς τὸ ἀόρατον ἀντιπέραν, ἤθελε καλέσῃ καὶ ἡμᾶς νὰ ἔμδωμεν εἰς τὸ πνευματικὸν πλοῖόν του, διὰ νὰ ἐξωκεανισθῶμεν μετ' αὐτοῦ καὶ ναυστηλοθῶμεν εἰς τὴν μυστηριώδη ἐκείνην νῆσον τοῦ Πλάτωνος.


Ἄλλ' ἡμεῖς, ἀκολουθοῦντες πρὸς τοῦτο ἰδίαις ἀρχαῖς, ἀπακρινόμεθα πρὸς τὸ ἀνωτέρω ζήτημα δύο τινά.

β. Ἀν καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως φάνηται, ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο



νακριτικῶς, ἤτοι πρὸ τῆς φιλοσοφήσεως, ἀλλ' ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ διὰ τῆς φιλοσοφήσεως.

Β' Δέγομεν, ὅτι παραδεχόμενοι τὸ ἀνέφικτον τοῦ ἀνωτέρου σκοποῦ τῆς Φιλοσοφίας θεωροῦμεν ὁμῶς αὐτὸν οὐσιώδη εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ φιλοσοφία εἶναι καθ' ἡμᾶς αὐτὸ τοῦτο φιλοσοφία, τουτέστιν ἔφρασις καὶ σπουδαία συζήτησις τοῦ ἐσχάτου λόγου τῶν ὄντων. Ὁ ἐσχάτος λόγος τῶν ὄντων εἶναι τὸ τέλος τῆς Φιλοσοφίας, εἶναι ὁ σκοπὸς, πρὸς τὸν ὁποῖον πάντοτε πρέπει νὰ τείνη ὁ φιλοσοφῶν, ἀδιαφορῶν, ἂν ᾦναι ἐφικτὸς, ἢ ἀνέφικτος. Διΐσχυρίζομεθα μάλιστα, ὅτι κἀνένα ἄλλον σκοπὸν, σκοπὸν ἀναγκαῖον καὶ αἰώνιον, ὄχι τυχαῖον, αὐθαίρετον καὶ ἀόριστον, δὲν δύναται νὰ ἔχη ἡ Φιλοσοφία. Διὰ τί; Διότι, ἂν καὶ γνωρίζωμεν μετὰ βεβαιότητος τὸ ἀνέφικτον τοῦ ἀνωτέρου τεθέντος ὑψίστου σκοποῦ τῆς Φιλοσοφίας, δὲν γνωρίζομεν ὁμῶς ἐτέρωθεν οὔτε τὰ ὅρια τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων· δὲν γνωρίζομεν, μέχρι τίνος εἶναι δυνατόν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς σφαιρας τῆς ἐπιστήμης διευρευνητικὴν μᾶς πορείαν. Ὁμολογοῦμεν, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἔχει ὅρια. Ἀλλὰ ποῖα εἶναι ταῦτα; Δὲν τὰ γνωρίζομεν, οὔτε δυνάμεθα νὰ τὰ γνωρίσωμεν, ἂν δὲν θέσωμεν τὸν σκοπὸν τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ εἰς τοσαύτην ἀπόστασιν, ὥστε τείνοντες πρὸς αὐτὸν αἰωνίως νὰ ἴδωμεν πραγματικῶς, μέχρι τίνος δυνάμεθα νὰ πλησιάσωμεν εἰς αὐτόν. Ἄν θελήσωμεν νὰ θέσωμεν ἄλλον σκοπὸν ἐγγύτερον, οὗτος θέλει εἶναι αὐθαίρετος, ἀόριστος, τυχαῖος, ὑπ' ἄλλου ἀλλαχού τιθέμενος, πικράγων καὶ παραπλάζων τὸ πνευμά μας. Τείνοντες δὲ πρὸς τὸν τοιοῦτον σκοπὸν, δὲν θέλομεν δυνηθῆναι νὰ γνωρίσωμεν οὔτε τὰ ἐσχάτα ὅρια τῶν γνώσεών μας.

Ἀλλὰ τίς ἡ ὠφέλεια, ἣθελεν ἀνθυποβάλειτις, τῆς πρὸς τὸν ὑπερέφελον τοῦτον καὶ ἀνέφικτον σκοπὸν πνευματικῆς ἡμῶν φορᾶς; Μεγάλη! ἀποκρινόμεθα. Καὶ ἂν πλέοντες μὲ τὸ ὑπόπτερον ἀκάτιον τοῦ νοός μας τὴν ἀχανῆ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἔκτασιν, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὸ μυστηριώδες σημεῖον, περὶ τὸ ὁποῖον οὗτος στρέφεται αἰωνίως, ἀπαντῶμεν ἐμπροσθέν μας ἐμπόδια ἀνυπέροβλητα καὶ ἀναγκαζώμεθα νὰ σταθῶμεν ἄλλοτε ἐδῶ καὶ ἄλλοκε ἐκεῖ, δὲν μένομεν ἕμεις ἀβράβευτοι διὰ τὰς δυσχερεῖς καὶ ἐπιπόνους ἐρέυνας μας. Πολλὰ μανθάνομεν ἐπὶ τῆς νοεράς ταύτης πορείας, τὰ ὅποια ἄλλως νὰ μάθωμεν δὲν ἐδυνάμεθα. Ἐπιστρέφομεν δ' ἐκείθεν μὲ πλῆθος γνώσεων πολυτίμων, ἢ ἄλλως μὲ τὴν ὑψηλὴν ἐκείνην ἄγνοιαν, μὲ τὴν σωκρατικὴν ἄγνοιαν, ἣτις ἐκρίθη τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας ὁ ἀκρότατος ὅρος. Γνωρίζετε, Κύριοι, 

Σωκράτης, ὁ δαιμόνιος ἐκεῖνος ἀνὴρ, δὲν ἐπηγγέλλετό τινα σοφίαν, ἀλλ' ἄγνοιαν. Ἔλεγε δὲ εἰδέναι μὲν μηδὲν, πλὴν αὐτὸ τοῦτο εἰδέναι (Διογ. Λαέρτ. βιβλ. β. Κεφ. ε. §. 16). Ἀλλ' ἡ ἄγνοια τοῦ Σωκράτους δὲν ὠμοιάζε τὴν ἄγνοιαν τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἄγνοιαν τῶν συγχρόνων του ἱμαρτουργῶν καὶ σκυτοτόμων τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἄγνοια τοῦ Σωκράτους ἦτο ἄγνοια φιλοσοφικῆ, ἦτο ἄγνοια κατ' ἐπίγνωσιν. Διὰ τὴν ἀποκτήσῃ τις τὴν κατ' ἐπίγνωσιν ἄγνοιαν, ἀπαιτεῖται γνώσεων πλοῦτος, ἀπαιτεῖται μακρὰ καὶ ἀκριβὴς ἐξέτασις τῶν διανοητικῶν του δυνάμεων καὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς διανοήσεώς του. Διὰ τὴν ἀποκτήσῃ τις τὴν κατ' ἐπίγνωσιν ἄγνοιαν, ἀνάγκη τὴν διακριβῶσῃ ὅσας προαπέκτησε γνώσεις, τὴν ζητήσῃ τὸν λόγον, καὶ τὸν λόγον τοῦ λόγου αὐτῶν, καὶ οὕτως ἐφεξῆς μέχρι τοῦ ἐσχάτου, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ τὴν θέσῃ οὕτω στερεὰν κρηπίδα εἰς ὅλων τῶν γνώσεών του τὸ οἰκοδόμημα. Μὴ δυναθεὶς δ' οὕτω τὴν φθάσῃ εἰς τὸ τελευταῖον σκοπούμενόν του θέλει ἀποκτήσῃ γνώσιν τῶν γνώσεών του, δηλ. θέλει φθάσῃ εἰς τὴν γνώσιν τοῦ ὅτι αἱ γνώσεις του στεροῦνται βεβαιότητος ἀπολύτου, ἢ ἄλλως θέλει φθάσῃ εἰς τῆς ἀγνοίας του τὴν ἐπίγνωσιν. Εἰς τοιαύτην ἀγνοίαν ἐπίγνωσιν ἔφθασεν ὁ Σωκράτης μετὰ πολλὰς καὶ διεξοδικὰς ἐρεῦνας, τὰς ὁποίας καὶ καθ' ἑαυτὸν, καὶ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἐν τῷ οἴκῳ, καὶ ἐν ἀγορᾷ, καὶ ἐν περιπάτῳ, καὶ ἐν σπουδῇ, καὶ ἐν παιδιᾷ ἔκαμνε· καὶ διὰ τοῦτο, καὶ τοὶ λέγοντες *ἔρ οἶδα*, οἱ οὐδὲν οἶδα, ἐμαρτυρήθη ὅμως ὑπὸ τῆς Πυθίας ἀνδρῶν ἀπάντων σοφώτατος. Ἄν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς διὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν μας φθάσωμεν εἰς τὴν τοιαύτην ἐπίγνωσιν τῆς ἀγνοίας, τὸ κέρδος ἡμῶν δὲν θέλει εἶσθαι μικρὸν.

Μετὰ τὰ μέχρι ταῦδε ρηθέντα δυνάμεθα τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τοῦ τέλους· *Ἐπιστήμην τελουσαν εἰς τὴν εὐρεσιν τοῦ ἐσχάτου λόγου τῶν ὄντων*. Ἐὰν δὲ συγκεφαλαιώσωμεν ὅσα μέχρι ταῦδε περὶ τῆς φιλοσοφίας εἶπομεν, θέλομεν εὐρεῖν τὴν ἀκόλουθον αὐτῆς διαγραφὴν. *Ἡ φιλοσοφία δηλονότι εἶναι ἐπιστήμη τελειοποιούσα μὲν τὸν ἄνθρωπον κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις, ἀσχολουμένη δὲ περὶ πάντων ὅτι εἶναι καθαρῶς νοθεώρητος, ἢ διὰ λόγου μόνον λεπτῶν, ἢ περὶ τὰς ἀρχὰς τῶν γνώσεών μας, καὶ τὰ ἐξ ἀρχῶν ἐπιστητὰ, τέλος δ' ἔχουσα τὴν εὐρεσιν τοῦ ἐσχάτου λόγου τῶν ὄντων*.

Ἐνταῦθα, κύριοι, ἀποπερατοῦμεν τὸ σημερινὸν μάθημα, ἀφίνομεν εἰς τὴν δικίρεσιν τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ἐπομένην παράδοσιν.